

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI DEVLETİ'NDE PATENT UYGULAMASI:
İHTİRA BERATİ KANUNU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sıla ŞAHİN

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Serkan YAZICI

Eylül-2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

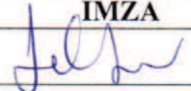
**OSMANLI DEVLETİ'NDE PATENT UYGULAMASI: İHTİRA
BERATI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sıla Şahin

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 10.08/201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Serkan YATICI	Başarılı	
Prof. Dr. Sıfye KIRANCI	Başarılı	
Doğr. Üyesi Nilgün USLU	Başarılı	

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	SILA ŞAHİN
Öğrenci Numarası	:	1460Y12002
Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH
Enstitü Bilim Dalı	:	YAKIN ÇAĞ TARİHİ
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	OSMANLI DEVLETİ'NDE PATENT UYGULAMASI: İHTİRA BERATI KANUNU
Benzerlik Oranı	:	%11

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

10.09/2019
Öğrenci İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

..../2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Serkan Yazıcı

Tarih: 10.09.2019
İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

“Osmanlı Devleti’nde Patent Uygulaması: İhtira Beratı Kanunu” isimli yüksek lisans tez çalışmamızın ana amacı tüm yönleriyle İhtira Beratı Kanunu’nu tarihsel gelişimi içerisinde ele almaktır. Kaynak bakımından oldukça geniş bir sahaya sahip olan araştırma konumuz inceleme bakımından ise hayli az kişi tarafından hükümlerince ve örneklerle araştırılmıştır. Bu araştırma vasıtasıyla kanun hükümleri orijinal başvuru belgeleri ile birlikte örneklendirilmiştir. Umarım ki tarihi ve ilmi açıdan gerekli faydayı sağlayacaktır. Bu araştırmayı yapmak için bana akıl hocalığı yapan, tüm araştırma süreci boyunca her an değerli fikirlerini benden esirgemeyen çok kıymetli ve sevgili hocam Doç. Dr. Serkan YAZICI’ya çok teşekkür ve minnetlerimi sunarım. Araştırmaya başlama aşamasında teşvik ve motive etmesi nedeniyle sayın hocam Prof. Dr. Safiye KIRANLAR’a teşekkürlerimi sunarım. Araştırma süresi boyunca yanımda desteğini hissettiğim tüm arkadaşlarıma özellikle Züleyha ÇETİN, Şüheda ŞAHİN ve Büşra PİŞKİN’e minnetimi belirtirim. Bütün eğitim hayatım boyunca hiç bırakmaksızın ellerini omuzlarımda hissettiğim çok değerli olan aileme özellikle annem Songül ŞAHİN’e kız kardeşlerim Suna FINDIKOĞLU ve Selin AKPINAR’a ayrıca teşekkür eder her an yanımda olduklarını hissettirdikleri için sonsuz sevgiler sunarım. Maddi ve manevi her türlü emeği üzerimde bulunan, eğitim hayatımın temellerini atan ve hala desteğini arkamda hissettiğim beni her zaman ve her yaşta ilme ve ilerlemeye teşvik eden babam Şaban ŞAHİN’e sonsuz teşekkürler. Son olarak beni büyüten üzerimdeki emeğini asla ödeyemeyeceğim ve araştırmama başlarken yanımda olan ve bana sonsuz güvenen ancak araştırmamı tamamlayamadan bu hayata gözlerini yuman manevi annem Şöhret ŞAHİN’e minnetlerimi sunarım.

SILA ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vi

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NDE PATENT UYGULAMASI İLE İLGİLİ YASAL ÇERÇEVENİN OLUŞUMU	6
---	---

1.1. Etimolojik Açıdan Osmanlı Devleti'nde Patent Uygulamasıyla İlgili Kavramlar	6
1.2. Fikri ve Sınai Mülkiyet Kavramlarına Genel Bir Bakış	8
1.3. İhtira Beratı, Patent Uygulaması ve Alamet-i Farika Kavramı	12
1.3.1. İhtira Beratı	15
1.3.2. Patent Uygulaması	17
1.3.3. Alamet-i Farika	19
1.4. Dünya'da ve Türkiye'de Sanayi Tipi Üretim	21

İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE İHTİRA BERATI KANUNU'NUN GELİŞİMİ VE UYGULANMASI	28
---	----

2.1. İslam Dünyası'nda Bilim	28
2.2. Osmanlı Dünyası'nda İcatlar ve Mucitler	32
2.3. Osmanlı Devleti'nde İlk Patent Uygulaması Tartışmaları	36
2.4. Batı Dünyası'nda Patent Uygulamaları	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İHTİRA BERATLARI İLE İLGİLİ ÖRNEKLER VE ANALİZİ	44
--	----

3.1. İhtira Beratı Kanunu'nun Uygulanması	44
3.1.1. Kimler Alabilir?	45
3.1.2. Belgeler Nelerdir?	47
3.1.3. Nasıl Alınır ?	53
3.2. Hangi Sektörlerde İhtira Beratları Ortaya Çıkmaya Başladı?	55
3.2.1. Askeri Ürünler ile ilgili İcatlar	56
3.2.2. Tıbbi Ürünler ile ilgili İcatlar	59
3.2.3. Tarım Ürünleri ile ilgili İcatlar	62

3.2.4. Gıda Ürünleri ile ilgili İcatlar.....	65
3.2.5. Sanayi Ürünleri ile İlgili İcatlar.....	69
3.2.6. Günlük Yaşama Dair İcatlar	75
3.3. Yerli ve Yabancı Mucitlere Dair Örnekler.....	81
3.3.1. Yerli Mucitler.....	81
3.3.2. Yabancı Mucitler	83
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ.....	101

KISALTMALAR

A.}DVN.MKL.	: Sadaret Mukavelenameler
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
BEO.	: Babıali Evrak Odası
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
c.	: Cilt
C.İKTS.	: Cevdet İktisat
Çev.	: Çeviren
DH. İD.	: Dahiliye Nezareti İdare
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
HR. HMS.İŞO.	: Hariciye Nezareti Hukuk Muşarvirliği İştîşare Odası
HR.İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
Hızl.	: Hazırlayan
İ.ŞD.	: İrade Şuray-ı Devlet
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MV.	: Meclis-i Vükela
No.	: Numara
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü

ŞD.	: Şuray-ı Devlet
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınlayan
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Evrakı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.EŞA.	: Yıldız Perakende, Elçilik-Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: Osmanlı Devleti'nde Patent Uygulaması: İhtira Beratı				
Tezin Yazarı: Sıla ŞAHİN		Danışman: Doç. Dr. Serkan YAZICI		
Kabul Tarihi: 10/09/2019		Sayfa Sayısı: vi (ön bölüm) + 101 (tez)		
Anabilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Yakınçağ Tarihi		
Teknik ilerlemelerin etkisiyle sanayileşme ve üretim çağının başlaması Dünya Devletleri gibi Osmanlı Devleti'ni de yeni buluşlar arayışına itmiştir. Devlete ve halka faydası olan icatların artmasını teşvik etmek amacıyla İhtira Beratı Kanunu'nu yürürlüğe koyan devlet bu sayede yeni bir keşif yapan mucidin hakkını kanunen güvence altına almıştır. Askeri, tıbbi, zirai gibi pek çok alanda buluşlar yapan kişilere başvuruları incelenerek İhtira Beratı Kanunu'ndan faydalanma hakkı tanınmıştır. Fransız İhtira Beratı Kanunu'nun bir çevirisi olarak uygulamaya koyulan kanun yapılan düzenlemeler ile daha kapsamlı hale getirilmiştir. Osmanlı Devleti dünya devletlerinden bağımsız hareket etmemiş uluslararası antlaşmalara katılarak kanunun işlevselliğini arttırmıştır. Sadece Osmanlı devleti vatandaşları değil yabancı uyruklu olanların da İhtira Beratı Kanunu'ndan gerekli şartları taşıdığı takdirde faydalanma hakkı mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarında ortaya çıkan ve uygulamaya koyulan bu kanun Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan önemli adımlardan sayılır. İlk ortaya çıktığında İhtira Beratı Kanunu olarak adlandırılan kanun günümüzde ise Patent Kanunu olarak karşımıza çıkar.				
Anahtar Kelimeler: Patent Kanunu, İhtira Beratı, İcat, Mucit, Sanayileşme				

Sakarya University

Institute of Social Science Abstract of Master's Thesis

Master Degree	√	Ph.D.		
Title of the Thesis: Application of Patents in the Ottoman Empire: İhtira Beratı Law				
Author: Sıla ŞAHİN		Süpervisor: Assoc. Prof. Dr. Serkan YAZICI		
Date: 10/09/2019		Nu.of pages: vi (pre text) + 101(main body)		
Department: History		Subfield: History of Modern Age		
Beginning of the age of industrialization and production under the influence of technical advances pushed the Ottoman Empire to seek new inventions like the world states. In order to encourage the increase of inventions that have benefited to the state and the public, the state which enacted the İhtira Beratı Law has legally secured the right of the inventor who made a new invention. The people who invented in a lots of areas such as military, medical and agriculture were given the right to benefit from İhtira Berat Law by examining their application. The law, which was put into practise as a translation of the French Law, has been made more comprehensive by regulations. The Ottoman Empire increased the functionality of the law by participating in international agreements that did not act independently from the world states. Not only the Ottoman, but also the foreigner have the right to benefit if they have the necessary conditions. This law, which enacted in the last centuries of the Ottoman Empire, inherited to the Republic of Turkey as one of the important steps. When the law first appeared it was called as “İhtira Berat Law”. But today we call it as “Patent Law”.				
KeyWords: Ottoman, Patent Law, İhtira Beratı Law, İntention, İntention, Industrialization.				

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 18. yüzyıl itibarıyla askeri, siyasi ve ekonomik açıdan yaşadığı bunalımlar karşısında yeni arayışlar içerisine girmiştir. Bu arayışların sonuçlarından biri olarak sanayide ilerlemeyi ve teknik üretimi arttırmak için “İhtira Beratı Kanunu”nu 1879 yılında kabul etmiştir. Uygulamaya başlandığı yıl ise 11 Rebiülevvel 1297 (23 Mart 1880)’dir. Fikri ve Sinaî Mülkiyet Hakları açısından devlet içerisinde uygulanan ilk kanun İhtira beratı olmamıştır. Daha erken bir tarihte 3 Nisan 1872’de yürürlüğe giren, ilan tarihi itibarıyla meşhur olduğundan 1871 tarihli nizamname olarak anılan Alamet-i Farika Nizamnamesi günümüzdeki Marka Kanunu’nun karşılığıdır. Üretilen ürünlerin üzerlerine ayırt edici bir işaret yerleştirmek ve sahibini, hangi fabrikaya ait olduğunu belli etmek amacıyla kullanılan kanun fikri mülkiyet açısından yine önemli bir uygulamadır. İhtira Beratı Kanunu günümüzdeki Patent Kanunu’nun Osmanlı Devleti’ndeki adıdır. Kanun hazırlanırken 4 Temmuz 1844 yılında yürürlüğe giren Fransız Patent Kanunu incelenmiş ve aynı şekilde uygulanmıştır. Bu iki kanun yürürlüğe girmeden önce 1857 tarihli Ceza Kanunnamesi’ne de marka ve sinaî mülkiyet korumasına dair bir madde eklendiği görülmektedir.

Köken itibarıyla Osmanlı Devleti’nde Patent kelimesi Latince olarak karşımıza çıkmaktadır. “Açık mektuplar” anlamındaki “letters patent” kelimesinin kısa halidir. İngilizce bir sıfattır. Kelime; Bir buluşun ve bu buluşun uygulama olarak kime ait olduğunu gösteren belge anlamında kullanılmıştır. Osmanlı Devleti dil olarak Arapça ve Farsça unsurlardan beslenen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle kanunu “İhtira Beratı” ismiyle kullanır. İhtira, Arapça kökenli bir kelimedir ve “buluş,icat” anlamına gelmektedir. Berat ise “resmi belge” anlamındadır ve yine bu kelime de Arapça kökenlidir. İki kelimenin birleşmesi sonucu “buluş için verilen belge” anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu terim ilerleyen dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti’ne “Patent” olarak geçmiştir.

Fikri Mülkiyet Hakları kapsam bakımından oldukça geniş bir alanı temsil etmektedir. Bu kapsam içerisine sinai haklar, fikri haklar, patent, faydalı model gibi kavramlar girer. Tüm bu kavramların ortak özelliği ise bir fikrin ve insan emeğinin ürünü olmasıdır. Fikri Mülkiyet ikiye ayrılır; ilk olarak sinai haklar ikinci olarak fikri haklar ele alınabilir. Sinai haklar kısaca sanayiye uygulanabilen ürünleri kapsar. Fikri haklar ise eser, edebiyat, sanatsal içeriği olan telif haklarını ifade eder. Diğer tüm bahsedilen

patent, ticari sır, marka, endüstriyel tasarım gibi hakların hepsi sınai haklar içine girmektedir. Kavramsal olarak fikri hakların tanımlanması konunun anlaşılması bakımından en önemli basamaktır.

Dünyadaki tarihsel gelişimine baktığımızda ise sanayileşme ve teknik ilerlemenin önemli bir basamağı olarak kabul edilen Patent Roma Devlet’inde dahi görülebilen bir uygulamadır. Sınaî mülkiyet haklarının korunmasına yönelik bilinen en eski uygulama 1474 tarihinde oluşturulan Venedik Patent Kanunu olarak karşımıza çıkar. Bu kanunun ardından sınaî hakların korunması için ortaya çıkarılan İkinci uygulama ise 1623 “İngiliz Tekel Kanunu” dur. Türk tarihinde ise 1220 yılından itibaren imtiyazlar şeklinde gözlemlenebilir. Köklü bir tarihe sahip olan sınaî mülkiyet hakkının çağın gereklerine uyum sağlayarak imtiyaz halinden çıkması ve yasal bir temele oturtularak kanunlaştırılması neredeyse dünyadaki devletler ile aynı dönemde Osmanlı Devleti’nde de başvurulmuş bir yöntem olmuştur.

Türk Devletleri’nde bilim her zaman önem arz eden bir konu olmuştur. 8. yüzyılda kitleler halinde islamiyeti kabul etmeye başlayan Türkler müslümanların bilgi birikiminden faydalanmışlardır. İslam dünyası ise çeviri eserler sayesinde ilim konusunda oldukça yol katetmişlerdir. Ortaçağ boyunca kilise etkisinde kalarak bilimi arka plana atan Avrupa Devletleri’nin aksine İslam coğrafyasında aydınlık bir dönem yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti kurulmadan önce varolan Türk Devletleri islamiyeti benimsedikten sonra da bilime ve sanata ilgi duymuşlardır. Cabir b. Hayyam, Harezmi, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi öncü isimler bilimsel çalışmaları ile dünya çapında tanınmışlardır. Osmanlı Devleti’de bilime değer veren bu anlayışı benimsemiştir. Özellikle Fatih Sultan Mehmet ile birlikte bu anlayış zirveye çıkmıştır. Çok önemli icatlar göze çarpmaktadır. İlk roketli uçuş denemesi yapan Lagari Hasan Çelebi, denizaltı icadı ile öne çıkan İbrahim Efendi, tıp alanında mikrop meselesini ortaya atan Akşemseddin gibi isimler bilime ve tekniğe verilen önemin kanıtıdır.

Fikri ürünlerin koruma altına alınması ile birlikte İhtira Beratı Kanunu uygulamaya koyulmuş ve belirli şartları yerine getirdiği takdirde icat sahibine münhasıran bir süre geçerli olan haklar sağlamıştır. Berat hakkının başlangıcı; müracaat için gerekli olan dilekçe, tarifname, mürekkep ile çizilmiş resim ve başvuru esnasında ödenmesi gereken harç gibi prosedürlerle başladı. İhtira sahibi, arşiv kaynaklarında “muhteri” olarak tanımlanmış ve berata hak kazanmak için müracaat etme prensibi kabul edilmiştir.

Muhterî bir kişi olabileceği gibi birden fazla kişinin de ortak hareket ederek berat talep edebilmeleri ve alabilmeleri kanuna göre uygun görülmüştür. Berat bir gruba yahut şirkete de gerekli şartları tařıdđı takdirde verilebilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan orijinal İhtira Beratı Kanunu 50 maddeden oluşmaktadır ve oldukça kapsamlıdır. Bir buluşun "ihtira" yani "buluş" olarak addedilebilmesi için kanunun 2. maddesinden de anlaşılabileceği üzere daha önce uygulama sahası bulmamış bir yenilik sunması ve bu buluştan sanayi ortamında istifade edilebilmesi gerekmektedir. Kanunun 8. maddesine göre berat hakkı bu belgelerin teslim tarihinden itibaren başlamaktadır. En önemli koşul ise icadın orijinal ve yenilik noktasında belirtilen kapsam içerisinde olmasıdır.

Kanun içerisinde belirtilen bazı şartlarda hangi ürünlere ihtira beratı verilemeyeceğidir. Eczacılık, toprak mahs lleri, maliye, kuyumculuğa dair ürünlere berat verilemeyeceği açıkça belirtilmiştir. Beratlar şekil olarak ise; Ticaret ve Nafia Müdürlüğü mührü taşır ve başvuru için uygun olduğunu belirtirdi. Ek belgeler arasında tarifname ve resim bulunmaktadır. Yazılan dilk e içerisine istenilen berat müddeti belirtilmelidir. şartları yerine getiren ve berat almaya hak kazanan kişinin bazı durumlarda berat hakkı iptal edilebilirdi. Ürünün sanayiye uygunluğunun denenmesi sonucunda olumsuz bir durumla karşılaşılması, toplumun huzuruna, ahlakına, kanuna aykırı b r ürün olduğu farkedilmesi, yıllık taksitin ödenmemiş olması gibi durumlar örnek olarak gösterilebilir.

Kanun yürürlüğe girdikten sonra yapılan başvurularda icatlar bazı alanlarda daha çok yoğunlaşmıştır. İlk sırada askeri ürünler yer alır. Sanayiye dair ürünler, gündelik yaşama dair ürünler, tarım ürünleri ve tıbbi ürünler ise icat yapılan diğer alanlardır.

Çalışmanın Amacı

Osmanlı Devleti patent uygulamasını 19. yüzyılda yasal hale getirerek yürürlüğe sokmuştur. Gerek dünyaca  nl  İktisat tarihçileri gerekse hukukçular tarafından tartışılmakta olan Patent Yasası'nın ne gibi olumlu olumsuz yorumlara şahit olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge bulunan İhtira Beratı konusunda yapılan araştırma sayısı fazla değildir. Bu  alışma ile literatürdeki boşluğu doldurmak amaçlanmıştır. Osmanlı modernleşmesi açısından askeri, siyasi alanların yanında sanayi alanında yenilikler yapıldđını göstermek de amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe giren İhtira Beratı Kanunu bu inceleme

içerisinde hükümleri ile analiz edilmiştir. İcat sahiplerinin başvuruları da bu analizlere eklenerek dönem içerisindeki yeniliklerden de bahsedilmiştir. Kanun içindeki aksaklıklar ve yapılan düzenlemeler yine örnekler dâhilinde gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde 50 maddelik kanunun hükümlerine ne derece uygun hareket edildiğini göstermek de çalışmanın amaçlarından biridir. Mülkiyet kavramının oluşumuna etki eden tüm tartışmalara rağmen dünya çapında Patent savunucularının haklılığının kanıtlanması özellikle belirtilmek istenen bir konu olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde yerli vatandaşların ve yabancı devlet vatandaşlarının yaptığı başvurular incelenmiş ve ne gibi ürünlere berat verilip verilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma içinde kanunun detaylı uygulanma aşamaları, icat sahibinin başvuru yeri başta olmak üzere vergi miktarı, mülki hak süresi gibi önemli detaylar incelenilmiştir.

Çalışmanın önemi

İhtira Beratı ile ilgili çalışmalara baktığımızda Kanun ilgili kısa bilgiler ve özellikle Batı Dünya'sındaki patent tarihi ile ilgili çalışmalar göze çarpmaktadır. Ancak bu çalışma içerisinde detaylı kanun incelemesi yapılmıştır. İhtira Beratı Kanunu'nun maddeleri ve kanunun uygulanması tek tek örneklerle açıklanarak arşiv belgeleri açığa çıkarılmıştır. Oldukça fazla olan başvuru sayısı maddelere en uygun örneklerle indirgenmeye çalışılmış ve ne tür ürünlere ne tür muameleler yapıldığı kaynaklara dayandırılarak orijinal şekilde sunulmuştur. Dünya ve Osmanlı Devleti açısından tarihsel bir yaklaşım izlenerek Patent Kanunu'nun kökenine inilmiş bu sayede kronolojik bir bağlantı kurulmuştur. Yine Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden itibaren hangi alanlarda ürünler icat edildiğine ve kanun öncesindeki mucitlere değinilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Bu şekilde direk Kanunun uygulanış yılı olan 1879 değil de geçmişten Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar giden bir bağ kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa hukuku ile gösterdiği paralellikleri spesifik olarak incelemesi bakımından önem arz etmektedir. Osmanlı, Batı dünyası ile sadece askeri konularda değil ekonomi ve sanayi konularında da entegre olabilmektedir. Osmanlı modernleşmesinin belirli bir yönünü ortaya çıkararan çalışmamız daha önceki çalışmalardan daha kapsamlı olması bakımından farklılık göstermektedir.

Çalışmanın Yöntemi

İhtira Beratı ile ilgili kaynak sorunu hiç denecek kadar azdır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi tüm belgelerin bulunabilmesi açısından önemlidir. Bu çalışma yöntem bakımından geniş bir arşiv ve literatür taramasına dayanmaktadır. İlk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler temin edilmiş ve bu belgeler yeni yazıya aktarılarak çalışmaya başlanılmıştır. Uzun zaman emek gerektiren bu işlem aslında kanunun hükümleri ve yapılan başvurular hakkında pek çok bilgiyi sağlamıştır. Bunun yanında daha önce yapılan araştırmalarla desteklenmiştir. Patent Kanunu'nun dünya çapındaki yansımaları hakkında dünyaca tanınmış iktisat tarihçilerinin kitapları ve görüşleri çalışma açısından mühim bir bilgi sağlamıştır. Bunun yanında ansiklopediler ve Osmanlı Devleti'nde dönemin düşünürlerinin yazdıkları ve dönemin gazeteleri incelenerek daha kapsamlı bir çerçeve oluşturulmuştur. İktisat alanındaki uzmanların yazdığı ve yayınladığı makaleler ve hukuk alanında yazılan kanun incelemeleri de konumuz açısından incelenen yazılardır. Kapsam itibariyle tarih, iktisat ve hukuk gibi çeşitli alanların içine giren Patent Yasası Osmanlı Devleti'ndeki adı ile İhtira Beratı Kanunu için tüm bu araştırmacıların çalışmaları yanında en önemli ve orijinal belgeyi Arşiv kaynaklarında bulabileceğimizi söylemek gerekmektedir.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NDE PATENT UYGULAMASI İLE İLGİLİ YASAL ÇERÇEVENİN OLUŞUMU

1.1. Etimolojik Açıdan Osmanlı Devleti'nde Patent Uygulamasıyla İlgili Kavramlar

Dünya üzerindeki her gelişme ile birlikte insanlığın kullandığı terimlerin de bu duruma paralel olarak çoğaldığı görülmektedir. Geçmişten günümüze küresel anlamda ülkelerin birbirlerine denk olma çabası kullanılan dil vasıtasıyla somut bir hale gelmektedir. İçinde bulunulan yüzyılda dahi yeni buluşların ortaya çıkmasıyla bu buluşları nitelendiren yeni kavramlar ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti için de aynı durum geçerlidir. Her yeni yüzyılda gelişen olaylar ve ilerleyen teknolojiye uygun terimler kullanmıştır. Konu itibariyle “İhtira Beratı” adı verilen kavramı kökeni ve anlamı ile incelemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte batı dillerindeki karşılığı, hangi amaçla kullanıldığı ve köken itibariyle hangi ülkeye dayandırıldığı da bilinirse daha güçlü bir bağ oluşturulabilir.

İnsan aklı ve becerisiyle ortaya çıkarılan bir ürünün devlet tarafından ödüllendirilmesi Ortaçağ'dan itibaren görülen bir uygulamadır. İlerleyen bölümlerde hukuki gelişiminden bahsederken değinileceği üzere ilk defa İtalya şehir devleti olan Venedik'te görülmekle birlikte kanun olarak karşımıza İngiltere'de çıkmaktadır. İcat yapan kişinin hakkını belirli bir süre koruma altına almayı ifade etmek için patent kavramı kullanılmaktadır. Kelime Latince “*litterae patentes*” kökünden gelmektedir.¹ İngilizce bir sıfattır ve “açık” anlamına gelmektedir. “Açık mektuplar” anlamındaki “*letters patent*”in kısa halidir.² Patent kelimesi Türkçe sözlüklerinde köken itibariyle Latince değil İngilizce olarak belirtilmiştir.

Patent: *ing. Bir buluşun ve bu buluşun uygulama hakkının kime ait olduğunu gösteren resmi belge, bir işi veya durumu yalnız kendi uygulama alanında görme.*³

¹ Tolga Akay, “Osmanlı Devleti'nde Patent Sisteminin Gelişimi”, *Legal Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, c.11, (2015), s. 25.

² Akay, *a.g.e.*, s.25.

³ Yaşar Çağbayır, *Ötüken Büyük Sözlük Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, c.2., s. 2115.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere daha önce ortaya koyulmamış herhangi bir buluş gerçekleştiren kişiye bu buluşu nedeniyle verilen belgedir. Patent belgesi sayesinde kendi mülki hakkını elde eden kişi bir çeşit korumaya sahip olmaktadır.

Etimolojik olarak inceleme yapan Türkçe sözlüklere baktığımızda ise Patent kelimesinin Latince kökenli olarak belirtildiğini görmekteyiz.

Patent: *Lat. Uyrukluk belgesi.*⁴

Osmanlı Devleti ise 19 yüzyılda Patent uygulamasını hayata geçirmiştir. Kanunlaştırma girişimleri içerisine giren devlet patent kanununun terminolojik karşılığı olarak “İhtira Beratı Kanunu” nu kullanmıştır.

İhtira’: *ar. Misli sebk etmemiş bir alet ve makine vesaire icadı, Vesait-i Ma’lume ile ve i’ mali fikr sayesinde bulunmuş bir tertiple i’caz-karane bir şey meydana koymak.*⁵

Arapça kökenli olan ihtira kelimesi daha önce benzeri görülmemiş bir makine veya alet icadı olarak Osmanlı Türkçesinde yerini almıştır.

Berat: *ar. Aitlik belgesi, ayrıcalık belgesi, imtiyaz.*⁶

İhtira kelimesinin kısaca karşılığı ise “buluş”, “icat” olarak karşımıza çıkar.⁷ İki kelimenin birleştirilmesi sonucu “İhtira Beratı” kavramı meydana gelmiştir. Bir buluşa verilen belge olarak tanımlayabiliriz. Nitekim birleşik hali ile tanımlaması da yapılmıştır.

*İhtira Beratı: Bilinen araç ve gereçler yardımı ile yeni bir şey bulma, bulduğu şeyden yalnız kendisinin belirli bir süre yararlanması için devletçe verilen belge.*⁸

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere etimolojik açıdan patent kelimesi Latince olarak karşımıza çıkmaktadır ve İngilizce karşılığı bir çeşit belge anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde kullanılan çoğu kelimenin Arapça ve Farsça kökenli olduğu göz önüne alınırsa İhtira ve berat kavramlarının kökeninin Arapça olması olağan bir durumdur. Kanun uygulanmaya konulduktan sonra kullanılma sıklığı artan ihtira

⁴ Erkan Kiraz, *Etimolojik Türkçe Sözlük Kelime-Köken*, İstanbul, 2006, s.263.

⁵ Şemşeddin Sami, *Kamus-i Türki*, İstanbul, 2007, s.79.

⁶ Sami, *a.g.e.*, s.79

⁷ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 2011, s.212.

⁸ Çağbayır, *a.g.e.*, s.2115.

kelimesinin yanı sıra “İhtiraat” ve “muhteri” terimlerinin de açıklanması gerekmektedir. Arapça çoğul eki olan “-at” eki eklenerek oluşturulan kelime “*daha önce benzeri görülmemiş şeyler, icatlar*”⁹ anlamına gelmektedir. İncelenen belgelerde sık sık karşılaşılan bir diğer kelime ise muhteri’dir.

Muhteri’: *ar. Yeni bir şey bulan, icatçı, icat eden.*¹⁰

Herhangi bir icat ortaya koyan kişi muhteri olarak isimlendirilmiştir. Bu kelime de yine Arapça kökenli olup İhtira kelimesinden türemiştir. İhtiraat kelimesiyle aynı anlama gelen bir diğer terim ise Muhtere’at kelimesidir. “-at” çoğul ekini alarak icat edilen şeyler anlamında kullanılmaktadır. Bunların dışında “halk”, “ihdas”, “ibda” gibi kelimeleri de buluş ve icat konuları içinde görebiliriz. Ancak Kamus-i Türki’de detaylı olarak açıklanan bu kelimeler “ihtira” kelimesiyle halk arasında aynı anlamda kullanılsa da farklı durumları ifade etmektedir. Ancak bu kelimelerin hepsi için “yeni bir ürün ortaya çıkarmak” anlamını kullanırsak hata yapmış olmayız.

19. yüzyılda başlayan İhtira Beratı uygulaması uzun yıllar yukarıda incelediğimiz kelimeler kapsamında kalmıştır. Ancak daha sonra kanun Türkiye Cumhuriyeti’ne Patent Kanunu adıyla geçmiştir. Geniş bir yelpazeye sahip olan Osmanlı Lügatı içinde İhtira Beratı ile ilgili pek çok kelime mevcuttur. İncelenen dilekçelerde karşımıza en çok çıkan kelimeler ise yukarıda tanımlarını verdiklerimizdir. Bunlar dışında İhtira Beratı Kanunu’nun hukuki ve tarihsel gelişimi, Patent Kanunu haline gelme aşamaları aşağıdaki bölümlerde ele alınacaktır.

1.2. Fikri ve Sınâî Mülkiyet Kavramlarına Genel Bir Bakış

İnsan yaşamı içinde hukuki yapılandırma etkileşiminin mecburi sonucudur. Dinamik ve kendini yenileyen bir sistem olan hukuki koruma sistemi fikri mülkiyet konusunda da süregelen bir olgudur. Patent kavramını içine alarak geniş bir alt basamak kategorisini oluşturan fikri mülkiyetin tam olarak anlaşılması önemlidir. Konumuz itibarıyla kavram sorunu teşkil edebilecek bir yapıya sahiptir. Fikri mülkiyet, sınâî mülkiyet, fikri mülkiyet koruması gibi kavramların yanı sıra patent, marka, faydalı model gibi terimler ile sık sık karşılaşmaktayız. İhtira Beratı Kanunu kendi iç dinamikleriyle anlatılırken ait

⁹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı*, İstanbul, c.1, 2008, s.1385.

¹⁰ Çağbayır, *a.g.e.*, s.3292.

olduğu üst basamak da açıklanırsa daha faydalı olacaktır. Bu nedenle bu kavramları genel hatlarıyla ve birbirinden hangi yönleriyle ayrıldığını tanımlamak gerekmektedir.

Kademeli olarak modernize hale gelen sanayileşme insanoğlunun buluşları ile doğrudan bir ilişki içerisinde. Devlet bu buluşları destekleyerek hem buluşu yapan kişiye hem de kamu yararına hizmet etmiş olacaktır. Bu destek ise karşımıza “fikri mülkiyet koruması” ile çıkmaktadır. Toplumsal yaşamın başlangıcı fikri ürünlerin de başlangıcı olarak kabul edilir. Ancak bu fikirlere bir kanuni koruma getirilmesi daha geç tarihlere denk gelmektedir. Fikri mülkiyet hukuku ülkelerin oluşturduğu kanunlar ile gelişim gösterse de günümüze yaklaştıkça uluslararası antlaşmalar yoğunlaşmıştır. Bu sayede daha fazla gelişim kaydedildiği söylenebilir. Küresel anlamda bir yayılma söz konusudur.¹¹

Kısaca tanımlanırsa; Fikri Mülkiyet Kavramı, insan aklının yaratmış olduğu, buluşları, edebi ve sanatsal çalışmaları, sembolleri, isimleri, şekilleri ve ticari amaçlı kullanılan tasarımları kapsamaktadır.¹² İnsan emeğinin bir ürünü olan fikri ürünler ise fikri mülkiyet hakları sayesinde güvence altına alınmaktadır. Bu haklar sayesinde ürün üzerinde tasarruf elde edilebilir. Devlet fikri mülkiyet ile aynı anda birden çok hedef gerçekleştirmiş olur. Öncelikle yenilikte bulunan mucitleri ve yaratıcıları ödüllendirmek ya da bunlara karşılığını vermek bunun yanında bir diğer hedefi ise; yabancı ülkelere teknoloji transferini sağlamaktır. Ayrıca ülke içinde kamu yararına da hareket etmiş olur.¹³

Uluslar arası bir anlaşma olan “Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması”nda (TRIPS) fikri mülkiyet hakları şu şekilde tanımlanmıştır.

“Kişilerin düşüncelerinin ürünleri üzerine verilen haklardır. Bu haklar; genellikle bu düşünceyi yaratan kişiye, onu belirli bir süre münhasıran kullanma hakkı verir.”¹⁴

Fikri mülkiyete dair uluslararası bir başka tanım ise “Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü” (WIPO) kuruluş sözleşmesinde yapılmıştır. Fikri mülkiyet; edebi sanatsal, ve bilimsel

¹¹ Kemal Özdil, Fikri Mülkiyetin Küresel Ekonomi Politikası, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2013, s.62.

¹² Ümmühan Gökova ve Kurtuluş Bozkurt, “Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakkı Olarak Patentler: Dünya ve Türkiye Açısından Tarihsel Bir Bakış”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, c.17, (2006), s.38.

¹³ Alkan Soyak, “Fikri ve Sınai Mülkiyet Haklarının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi”, *Legal Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, c.1, (2005), s.11-30.

¹⁴ Soyak, *a.g.m.*, s.21.

alışmalar; icracı sanatçıların eserleri, fonogram ve radyo yayınları, insan emeğinin tüm alanlarındaki buluşlar, bilimsel buluşlar, endüstriyel tasarımlar, ticari markalar, hizmet markaları, ticari unvan ve isimler; haksız rekabete karşı koruma ve sınaî, bilimsel, edebi ya da sanatsal alanlarda fikri mülkiyete konu olan faaliyetlerden kaynaklanan diğerk tüm haklar.¹⁵

Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere insanın fikri emeğine dayalı bütün ürünler için mülkiyet hakkı sağlanmıştır. Fikri mülkiyet kavramı kendi içinde alt basamaklara ayrılır. Öncelikle şöyle sınıflandırabiliriz.

FİKRİ MÜLKİYET	
A) SINAİ HAKLAR	B) FİKRİ HAKLAR
• patent	• telif hakları
• faydalı model	
• endüstriyel tasarım	
• marka	
• ticari sır	

Tablodan da anlaşılacağı üzere fikri mülkiyet iki alt disipline ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi sınaî haklardır. Sınaî kelimesi sanayileşmeyi işaret ettiği için adından da bu kavramın tanımı anlaşılmalıdır. Sınai Mülkiyet ya da sınai haklar üst bir başlık olup sanayi, ticaret ve endüstride kullanılmak için üretilen ürünlerin üzerindeki bütün hakları

¹⁵ Seyhan Taş, “ Fikri ve Mülkiyet Alanındaki Sorunlar, Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri Açısından Bir Değerlendirme”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c.10. , (2006), s.81.

taşıır.¹⁶ Sınaî haklar; sanayi ve teknolojiyi ilgilendiren durumları kapsar. Tablodaki gibi patent, faydalı model endüstriyel tasarım bu kategoride ele alınabilir.¹⁷

İkinci disiplin ise fikri haklardır. Bunların içinde edebiyat, sanat, eser niteliğine sahip olan ürünler, estetik anlamda sanat değeri taşıyan fikri emek taşıyan ürünler, mimari, müzik gibi telif hakkı olarak da isimlendirilen haklardır.¹⁸

Sınaî mülkiyet haklarını kısaca açıklarsak patent kavramının farkını ve konumuzu daha iyi anlayabiliriz. Öncelikle patent kelimesi bu çalışma içerisinde üzerinde oldukça fazla durulan bir kavram olmuştur. En dar anlamıyla buluş veya icat için verilen belge denilebilir. Faydalı Model ise şekle ait ürünlerdir. Sanayiye uygunluğu da göz önüne alınır ancak tamamen teknolojik olması veya tamamen yeni bir ürün olması şartı aranmaz, devlet tarafından bu ürünlere de koruma hakkı sağlanmıştır.¹⁹ Endüstriyel tasarım ise görsel özelliklere sahip olan bir ürünün tasarım tescili ile korunma altına alınmasıdır. Marka kavramı ayırt edici işaret olarak karşımıza çıkar. Ticari sır herhangi bir işletmenin kendi içerisinde bilinmesi gereken ve dışarıya sızması halinde zarar görme ihtimali olan bilgi ve belgedir. Fikri hakların içerisindeki telif hakları ise fikri çaba ve zekânın ürünlerini koruyan haklardır. Bu hak yasayla korunur ve hakkın başlaması kamuoyuna sunulması ile oluşmaktadır.²⁰

Tüm fikri ve sınaî mülkiyet hakları içinde patentin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Patent hakkı daha önce görülmemiş bir yeniliği uygulama sahasına koymuş olan buluş sahibine belirli bir süre kapsamında koruma sağlamaktadır. Bu sayede rekabeti önlemektedir. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında ise fikri mülkiyet kapsamında etkisi en sağlam olan hak olduğu idda edilebilir.

1.3. İhtira Beratı, Patent Uygulaması ve Alamet-i Farika Kavramı

Sanayinin gelişmesi, teknolojik ilerlemeler ve bu iki faktöre bağlı olarak ortaya çıkan yenilikler beraberinde birçok unsuru insanoğlunun hayatına katmıştır. Üretimin artmasını sağlayan bu unsurlar doğrudan rekabeti mecburi boyutta meydana çıkarmıştır.

¹⁶ Safiye Kıranlar, “Cumhuriyet Döneminde Markalaşma Sürecinin Analizi (1923-1931)” , *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.4, (2019), s. 644.

¹⁷ *Fikri Mülkiyet Hakları*, YTÜ Teknoloji Transfer Ofisi, İstanbul, 2015, s.7.

¹⁸ Taş, *a.g.m.* , s. 80.

¹⁹ Yaşar Bülbül, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul, 2010, s. 118-121.

²⁰ YTU Teknoloji Transfer Ofisi, *a.g.e.* , s. 23.

Rekabetin olduğu her yerde kendiliğinden oluşan hukuki temel arayışları da konumuz bakımından kendini göstermiş ve bahsedilen kanunlar dünya ile birlikte hatta çoğu ülkeden daha da erken diyebileceğimiz bir dönemde Osmanlı Devleti'nde hazırlanmıştır. Yasal çerçeve tam anlamıyla yeterli olmasa da o günün şartlarına göre hatta Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalacak bir şekilde kalıba sokulmuştur. Modernleşen sanayi ile üretilen bütün metalar ve bunun sayesinde gelişen hukuki yaptırımlar "fikri mülkiyet" kavramını oluşturmuş bu kavram içinde de çeşitli kategoriler meydana getirilmiştir. Birinci olarak buluşları, markaları, tasarımları vb. içine alan ve konuyu kapsayan sınaî mülkiyet hakları ikinci olarak ise telif hakları fikri mülkiyet kavramı bünyesinde incelenecektir. Birinci kısım olan sınaî mülkiyet hakları uluslararası olduğu kadar Osmanlı Devleti açısından da büyük bir öneme sahiptir ve ilerleyen teknoloji, sanayi, üretim gibi faktörler ile birlikte her geçen gün kapsamı genişlemektedir. Bu unsurları iç içe birbirini tamamlayan birer bağlam olarak ele alabiliriz. Şöyle ki; sınaî mülkiyet hakları ve teknolojik, ekonomik, teknik, sanayi tipi üretim birbirinden ayrılmaz, birbirinin gelişimini sağlayan parçalardır.²¹

Sınaî mülkiyet hakları başlangıç olarak hukuksal temel yerine imtiyaz şeklinde uygulanmış devam eden süreçte ise gelişen toplum yapısına uyum sağlayarak üretime, ürüne, mucit veya kuruma tekel hakkı verilerek varlığını sürdürmüştür. Sanayinin gelişmesi teknik ilerlemeyi sağlamış, üretimde ortaya çıkan hızlı artış ve ucuz ürün dağılımı piyasaları etkilemiştir. Küresel anlamda büyük bir etki alanına sahip olan teknik ilerleme her devlet için aynı hızla ortaya çıkmamıştır. Bu gelişmeye sahip olan veyahut modernleşmeye ayak uydurmak isteyen devletler her türlü ilerlemeyi ve buluşu destekleme, organize etme yolunu seçmişlerdir. Bu organizasyon süreci içinde teknoloji ve tekniğin ilerlemesi sayesinde ortaya çıkan ürünlerin, yapılan buluşların tek bir kişinin değil tüm toplumun faydalanması amacı da devletler tarafından uygulanmaya koyularak düzen sağlanmaya çalışılmıştır. Başvurulan girişimler, kat edilen aşamalar, uygulanan yerel ve uluslararası kanunlar bu durumu ispatlamaktadır. Gelişmiş toplumlar, yaklaşık 1400'lü yıllara kadar uzanan ve günümüzde de devam eden süreçte, teknolojik gelişmelerin en önemli dinamiğini oluşturan fikri ve sınaî buluşların devamlılığını arttırmak için hukuki ve iktisadi anlamda birçok düzenleme getirmişlerdir.²²

²¹ Tolga Akay, "1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Sınaî Mülkiyet Haklarının Durumu ve Gelişimi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, c.3, (2016), s. 67.

²² Gökova ve Bozkurt, *a.g.m.*, s.138.

Temelinde İhtira Beratı adı verilen patent uygulaması ve Alamet-i Farika olarak varsayılan marka kavramlarının bulunduğu sınaî mülkiyet hakkı kapsamı bakımından oldukça geniştir ve tanımlanması tarihi süreç içerisinde gelişme katederek oluşmuştur. Osmanlı Devleti varlığını sürdürdüğü dönemde bahsedilen kanunların tanımı sınaî mülkiyetin kavramsal ve kapsam olarak izahını yapmıştır. Patent Kanunu'na uluslararası bir düzenleme getiren ve birçok devletin iştirak ettiği Paris İttihadı'nda şu şekilde bir tanımlama mevcuttur: Sınaî Mülkiyetin Himayesine Mahsus 20 Mart 1883 Tarihli Paris İttihadı Mukavelesi'nin 1. Maddesi'nin İkinci Fıkrası'nda; “ Sınaî mülkiyetin himayesinin mevzuu, ihtira beratları, faydalı modeller, sınaî resim ve modeller, fabrika veya ticaret markaları, ticaret unvanları, mevrut işaretleri veya menşe unvanları ve gayrı kanuni rekabetin men ve tecziyesidir,” denilmektedir. Üçüncü fıkrasında da; “Sınaî mülkiyet en geniş manada anlaşılmakta olup dar manada sanayi ve ticarete inhisar etmeyerek aynı zamanda şarap, hububat, tütün, meyve, hayvan, madenler, maden suları, bira, çiçek ve un gibi zirai sanayi sahalarına ve maden istihraci (meydana çıkarmak) sanayine ve bilimum sınaî mamul veya tabii mahsulleri de ihtiva eder.” Şeklinde açıklanarak uygulama sahası belirtilmiştir.²³ Görüldüğü gibi sınaî mülkiyet hakkı kavramı oldukça geniş bir sahayı içine almaktadır ve temelinde de birazdan kavramsal açıklaması yapılacak olan İhtira Beratı ve Alamet-i Farika kanunları bulunmaktadır.

Köklü bir tarihe sahip olan sınaî mülkiyet hakkının çağın gereklerine uyum sağlayarak imtiyaz halinden çıkması ve yasal bir temele oturtularak kanunlaştırılması neredeyse dünyadaki devletler ile aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde de başvurulmuş bir yöntem olmuştur. Bir dönüm noktası olarak ise üzerinde durulması gereken en önemli vaka Sanayi Devrimi'dir. Sanayisini tamamlayan ve hızla gelişen teknik boyutta seri, ucuz, kolay üretime geçen devletleri kanun konusunda başarıyla takip eden Osmanlı Devleti 1850'li yıllardan sonra harekete geçmiş ve yapılan girişimler sonucunda aynı dönemde kanunlarını yürürlüğe koymuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra teknik ilerlemeyi teşvik edecek yeni buluşlara zemin hazırlayacak olan daha da önemlisi teknoloji transferini Osmanlı sınırlarına taşıyacak olan sınaî mülkiyet hakkını koruyacak kanunların Osmanlı Devleti tarafından uygulandığı görülmektedir. Kanunun hazırlanmasına etki eden olaylar tek tek ele alınabileceği gibi aslında hepsinin birbirini

²³Hayri Dericioğlu, *Türk Sınaî Mülkiyet Mevzuatı ve Tatbikatı*, Ankara, 1957, s. 7.

tetikleyen unsurlar olduğu kolayca gözlemlenebilir. Sanayi devrimi başlangıç noktası olarak kabul edilirse çağların birikimi, teknik ilerleme, yeni buluşlar, mucitler, ucuz, seri üretim ve bunun gibi sıralayabileceğimiz birçok kavram 19. asır gelişmeleri aslında hem birbirlerinin sonuçları hem nedenleri olarak iç içe geçmiştir. Sanayi gelişimi teknik ilerlemeyi sağlamış ancak teknik ilerleme sayesinde de sanayi gelişmiştir. Doğrudan olarak birbirlerinin neden ve sonuçları varsayabileceğimiz bu unsurları tek değil bir bütün kabul edip sınaî mülkiyet hakkı kanunlarının nasıl ortaya çıktığını anlayabiliriz.

Osmanlı’da oluşturulan kanunların tarihsel aşamalarına bakmadan önce dünyadaki ilk uygulamalara göz atarsak sınaî mülkiyet haklarının korunmasına yönelik bilinen en eski uygulama 1474 tarihinde oluşturulan Venedik Patent Kanunu olarak karşımıza çıkar.²⁴ Bu kanunun ardından sınaî hakların korunması için ortaya çıkarılan ikinci uygulama ise 1623 “İngiliz Tekel Kanunu” dur.²⁵ Daha sonraları gelişmiş ülkelerde bu kanunlar düzeltilerek uygulanmış ve Osmanlı Devleti de kayıtsız kalmayarak sınaî mülkiyet kanunlarını yürürlüğe sokmuştur. 19. yüzyılda başlayan bu sınaî mülkiyet hakkını korumaya yönelik kanunlara sırasıyla bakacak olursak şu tabloyla karşılaşırız;

9 Eylül 1870 tarihinde kabul edilen ve bir buçuk yıl sonra, yani 3 Nisan 1872’de yürürlüğe giren, ilan tarihi itibarıyla meşhur olduğundan 1871 tarihli nizamname olarak anılan Alamet-i Farika Nizamnamesi,²⁶ 1879 tarihli İhtira Beratı Kanunu,²⁷ 1871 tarihli ilk marka nizamnamesini hükümsüz bırakan, 10 Mayıs 1888 tarihinde yayınlanan, 26 Mayıs 1888’de yürürlüğe giren Alamet-i Farika Nizamnamesi.²⁸

Osmanlı Devleti yukarıdaki kanunlar ile birlikte imtiyaza dayalı üretim sisteminden, üretime dayalı sınaî mülkiyet hakkı sistemine geçmiştir. 1871 yılında Alamet-i Farika Nizamnamesi’nin yayınlanması ile başlayan bu süreç 1879 İhtira Beratı ve 1888 ikinci Alamet-i Farika Nizamnamesi ile tamamlanmıştır.²⁹

1.3.1. İhtira Beratı

²⁴ Soyak, *a.g.m.*, s. 14.

²⁵ Soyak, *a.g.m.*, s. 14.

²⁶ Ahmet Kala ve İrfan İnce, *Alamet-i Farika’dan Markaya*, Ankara, 2009, s. 13.

²⁷ Yaşar Bülbül ve Rahmi Deniz Özbay, “Sanayi Devrimi’nin Tartışmalı Bir kurumu Olarak Patent ve Osmanlı’da İhtira Beratı Kanunu”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Marmara Üniversitesi*, c.18, (2010), s. 50.

²⁸ Bülbül, Özbay, *a.g.m.* s.50.

²⁹ Bülbül, Özbay, *a.g.m.* s.51.

Bu tarihsel aşamaların içinde ele alınan kavram günümüzdeki patent kelimesinin Osmanlı Devleti dönemindeki karşılığı olan İhtira Beratı'dır. İhtira kelimesi anlam olarak daha önceden keşfedilmemiş bir şeyi keşfetmek, icat etmek olarak sözlüğe geçmiştir. Berat ise resmi kâğıt anlamına gelmektedir. Bu iki kelime birleşerek yeni bir teknik, sanayice uygulanabilecek yeni bir buluş gibi daha önce piyasaya sürülmeyen bir ürünü ortaya koyan mucite haklarını korumak amacıyla verilen belge olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti esas amaç olarak sanayiye geliştirmeyi göz önünde tutsa da yabancı sermayenin ve teknolojinin ülke sınırlarına teşvik edilmesi de İhtira Beratı Kanunu'nun uygulanmasında etkili olmuştur. Verilen beratlarla bakıldığında ise bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Sanayice ileri düzeyde olan devletler bu mülkiyet haklarını koruma kapsamındaki İhtira Beratı ve Alamet-i Farika adı verilen marka tescillerinden büyük oranda fayda sağlamışlardır. Bu durum gösteriyor ki belgelerin çoğunluğu Osmanlı Devleti vatandaşlarına değil sanayice ilerlemiş Avrupa Devletleri'nin vatandaşlarına verilmiş ve onların istifadesine sunulmuştur. Yerel teknolojik imkânların artırılmasına yönelik bir araç olarak kullanılan İhtira Beratı Kanunu daha önce kullanılan imtiyazların yetersizliği ve yabancı mucitlerin yönelttikleri talep doğrultusunda zaruri bir gereksinim haline gelmiştir. Bu nedenle diğer dünya devletlerinin çoğundan erken sayılabilecek bir dönemde başarılı addedilebilecek derecede yürürlüğe koyulmuştur.

Kanunun hazırlanış tarihi 1879 olmasına karşın kabul ediliş tarihi 11 Rebiülevvel 1297 (23 Mart 1880)'dir.³⁰ Kanun hazırlanırken 4 Temmuz 1844 yılında yürürlüğe giren Fransız Patent Kanunu incelenmiş, tercüme edilmiş ve aynı şekilde uygulanmıştır.³¹ Fransa'daki "Bröve" denilen berat sistemi örnek alınmıştır ki bu sistem esasında buluşu yapan kişinin bu buluştan istediği şekilde istifade etmesine imkân sağlamaktadır. Bu adım günümüzde patent denilen Osmanlı Devleti'nde ise İhtira Beratı olarak adlandırılan sistemin esasını oluşturmuştur. 1879 yılında çıkarılan İhtira Beratı Kanunu ile Osmanlı Devleti sınaî mülkiyet haklarının korunmasını artık modern bir yasal çerçeveye sokmuştur. Bu çerçeve içinde kanuna uygun olarak beratlar gerekli şartları sağlayan buluş sahiplerine verilmeye başlanmıştır. Birçok yerel ve uluslararası anlaşma

³⁰ Akay, *a.g.m.* , s.34.

³¹ Ahmet Şuayip, "İhtira Beratı", *İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavanin Mecmuası*, c.13, (1326), s. 31.

safhaları geçirerek Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan İhtira Beratı Kanunu 1995 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.³²

Kanunun birinci maddesinde; “Hiref ve sanayiye dair her nevi’ ihtiraat, keşfiyat ve ıslahattan istifade hakkı mucid ve kâşif ve muslihlere aittir. Ve bu hakkı istifade mevadd-ı atiyede tayin olunan müddetler ile meşrut olmak üzere taraf devletten berat itası ile tasdik olunur” şeklinde bir açıklama yapılarak sanayice yeni olan bir buluşa artık berat verilerek mucidin hakkının korunacağı belirtilmiştir. Daha net bir açıklama ile İhtira Beratı, sanayide ve diğer alanlarda kullanılmaya mahsus makine, alet ve araçların tamamen yenisini, yeni bir şeklini veya yeni bir kullanma tarzını keşfeden ya da bunları geliştiren kimselere, keşif ve icatlardan yalnız kendisinin, belirli bir süre yararlanması için verilen belgedir. Böylece buluşu yapan kişi icat ettiği şey üzerindeki tasarruf hakkına belirli bir süre sahip olacaktır.³³

Sanayi Devrimi’nin etkisinin oldukça büyük olduğu kanunlaştırma çalışmalarından hem Osmanlı Devleti hem de beratın verildiği mucit istifade sağlamıştır. İhtira beratını almaya hak kazanan kişi bunu kendi yaratıcılığına bir ödül olarak varsayabilir. Beratı almaya hak kazanan kişi artık buluşunun tüm kullanım haklarına sahiptir. Devlet tarafından himaye edilen bu haklar başkası tarafından ele geçirilemez veya aynı buluş taklit edilemez. Burada en önemli mevzu ise başvuru tarihi olarak karşımıza çıkar çünkü ilk başvuran gerekli şartları taşıdığı takdirde ilk belgeyi alır ve devamında aynı buluş başkası tarafından sunulsa da artık ona berat verilemez. İhtira Beratı Kanunu’nda devlet her ne kadar teknolojinin ilerlemesini, teknik birikimin kendi ülkesine çekilmesini istese de dolaylı olarak icat üretmeye yatkın kişileri teşvik etmek, yaratıcılıklarından bir fayda sağlayarak daha fazla buluş yapılmasını sağlamak amacı da gütmektedir. Aslında dünya geneline bakıldığında erken bir kanunlaşma uygulaması görülse de teknik ilerlemeyi teşvik ve yaratıcı buluşları ödüllendirerek yeni buluşların önünü açma amacına ulaşmak için bu kanunlar tek başına yeterli olmamaktadır. Sanayice ilerleme, teknolojik gelişme, bu konularda bilgili insan gücü ve bunun gibi başlıca kıstaslar ülke sınırlarında olmadan istenilen amaç eksiksiz şekilde gerçekleşmeyecektir ki şuan konu itibarıyla hukuksal olarak bakıyor olsak da Osmanlı Devleti’nin yıkılıştaki ekonomik gerekçeler göz

³² Arslan Kaya, “ 551 Sayılı Patent Haklarının Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Getirilen Zorunlu Lisans Sistemi “ , *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 55, (1996), s.336.

³³ BOA. HR. HMŞ. İŞO183/8

önüne alındığında bu hukuksal çalışmaların teknik ilerleme boyutunda tek başına ne derecede etkili olduğunu daha iyi kavranabilir. Osmanlı Devleti'nde 1871'de ortaya çıkan ve İhtira Beratı olarak adlandırılan Patent sistemi Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar gelmiş ve Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Günümüze kadar çeşitli aşamalardan geçerek, değişimlere uğrayarak modern bir hal almış ve artık enstitü şekline dönüşmüştür.

1.3.2. Patent Uygulaması

Günümüzdeki patent kavramına bakılacak olursa; Patent kavramını eski belgelerde tam olarak bulabilmek mümkün değildir Dünya genelindeki ilerlemeler patent alma gereksinimini zaruri hale getirmiş, Türkiye ise katıldığı uluslararası anlaşmalar haricinde İhtira Beratı Kanunu'nu neredeyse aynı şekilde devralmış etkin patent kanunu olarak onu kullanmıştır. Fikri Sınaî Mülkiyet haklarının unsurlarından en önemlisi sayılabilecek patenti şu şekilde açıklayabiliriz; yapılan bir buluşa -bu buluş bir kişi veya kurum tarafından üretilmiş olabilir- devlet tarafından verilen yasal koruma hakkıdır. Bu buluş yeni bir ürün veya bir ürünün yeni şekilde daha önce kullanılmayan tekniklerle geliştirilmiş olmalıdır. Patentin amacı da İhtira Beratı'nda amaçlanan teknoloji transferi ve tekniksel gelişmeleri sağlamaktır. Etkili bir koruma sağlanırsa yurtdışından başvuru patent talepleri de o kadar fazla olur. Buluşu yapan kişinin patent haklarından faydalanabilmesi için ürününü kamuya açması gerekmektedir. Böylece hem buluşu yapanın hakları korunurken kişi tasarruf hakkına sahip olur hem de devlet o üründen faydalanır ve toplumsal yaşamda istifade sağlanır. Bu buluş insanoğlunun hayatında çığır açabilen bir yenilikte olabileceği gibi küçük çaplı bir üründe de olabilir ancak daha önce ortaya çıkmaması şartıyla yarattığı etki patent verilmesinde göz önüne alınmaz.

Bir buluşa patent verilebilmesi için;

- Tekniğin bilinen durumunun aşılması,
- Yenilik,
- Sanayiye uygulanabilir olma koşullarına sahip olması gerekmektedir.³⁴

³⁴ Gökova ve Bozkurt, *a.g.m.*, s.137.

Ekonomik büyüme üzerinde geniş bir etkiye sahip olan patent kanunu temelini 1879 İhtira Beratı'ndan almış günümüze kadar gerek yerel gerek uluslararası anlaşmalarla şu anki haline gelmiştir. Özellikle 1995 yılından itibaren dünya standartları düzeyine ulaşan kanun, hukuki altyapısını tam anlamıyla tamamlamıştır.³⁵ Türkiye'deki tarihsel gelişimine kısaca göz atarsak; 1925 tarihinde Paris Sözleşmesi, 1956 yılında Londra Tadil Metnine, 1976 yılında Stockholm Tadil Metnine, 1976 yılında WIPO Kuruluş Sözleşmesi'ne katılmış ve taraf olmuş ve 1994'te Gümrük Birlik Anlaşması ile "Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması" ve buna ekli TRİPS anlaşmasını, "Strazburg Anlaşması'nı (IPC), Patent İşbirliği Anlaşması'nı (PTC) yürürlüğe koymuştur.³⁶ Bu aşamalar günümüze kadar uluslararası boyutta gelişmiş ve en son 2017 yılında Sınâî Mülkiyete dair kanun çıkarılmıştır. Bu arada Türk Patent Enstitüsü ise 1994 yılında kurularak faaliyete geçmiştir.

Patent almaya hak kazanan kişi artık ürünün ticaretinde, ithalinde, üretiminde özel haklara sahip olmuş sayılır. Bazı alanlar patent verilebilirlik koşullarının dışında kalmaktadır tabi bu koşullar ülkeden ülkeye değişmektedir. Çoğu ülkede matematik formülleri veya eczacılığa yönelik tıbbi buluşlar patent verilerek koruma altına alınamaz. Ekonomiye de katkı sağlayan patent kanunu sayesinde buluş taklit edilemez ve böylece şahsa ait kalır bu şekilde de yeni yapılacak girişimlere motivasyon sağlanır. Eğer patent koruması için yapılan kanunlar yeterli ve etkin değil ise buluş sahibi taklit korkusu ile o ülkeye başvuru yapmaz ve yabancı sermaye kaybı yaşanabilir. Başvuru yapılırken aslında en önemli unsur başvurunun tarihidir çünkü patent ilk başvuru yapana verilir. Tarih kontrol edildikten sonra ise diğer şartlara uygun olup olmadığı kontrol edilir. Eksiklik var ise ek bir süre verilir ve bu süre zarfında düzeltmeler yapıldığı takdirde başvuru tekrar incelenir ve kanunun öngördüğü şartlar dâhilinde patent verilebilir.³⁷

1.3.3. Alamet-i Farika Kavramı

İhtira Beratı haricinde Fikri Mülkiyet çatısı altında sınâî mülkiyet hakları içerisinde yer alan diğer bir kanun Alamet-i Farika'dır. Günümüzdeki anlamı ile Marka Kanunu olarak adlandırılan kanun Osmanlı Devleti'nde 1288/1871 ve 1304/1888 yıllarında iki

³⁵ Ahmet Kala, İrfan İnce, *Alamet-i Farika'dan Marka'ya*, Ankara, 2006, s. 7.

³⁶ Gökova ve Bozkurt, *a.g.m.*, s.141.

³⁷ BOA. A. DVN. MKL. 84/9, Patent Resmi Nizamnamesi Layihasıdır.

defa yayınlanmıştır. Birinci nizamnameyi yürürlükten kaldıran ikinci Alamet-i Farika Nizamnamesi Türkiye Cumhuriyeti döneminde de yürürlükte kalmıştır.³⁸ Esas adı “Fabrika Mamulâtıyla Eşyayı Ticariyeye Mahsus Alamet-i Farikalara Dair Nizamname” olan kanun kısaca Alamet-i Farika Kanunu olarak adlandırılmıştır. Bu kanun da aynı İhtira Beratı gibi Fransa’nın ilgili konu hakkındaki 23 Haziran 1857 tarihli kanunundan alınmıştır.³⁹

Avrupa’nın en eski ikinci marka kanunu olan Alamet-i Farika Nizamnamesi’ni Osmanlı Devleti Avrupa’daki gelişmeleri takip ederek erken diyebileceğimiz bir dönemde başarılı bir şekilde yürürlüğe sokmuştur. Sanayi devrimi marka kanunu için de bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra küresel anlamda önemli bir değer kazanan marka kavramı hukuki gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Aslında Osmanlı esnafının, sanayi devrimi etkisi üzerine seri üretime geçen yabancı üreticilere karşı kendini koruma çabasının bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Yabancı kökenli ürünlerin Osmanlı pazarını işgal etmesi ve taklit faaliyetlerinin önlenmesi de bir diğer etkidir. Osmanlı esnafı markanın, ayırt edici niteliğini kullanarak kendi ürünlerini muhafaza etmek istemişlerdir. Markalaşmayı etkileyen birçok faktör Osmanlı Devleti’nde olgunlaşmamış olmasına rağmen küçük esnafın talepleri doğrultusunda hukuki çalışmalar başlamış 1871 yılına gelindiğinde ise ilk marka kanunu ilan edilmiştir. 10 Eylül 1871 (24 Cemaziyülevvel 1288) tarihinde çıkarılan nizamnamenin 24. maddesinde belirtildiği üzere, altı ay sonra yürürlüğe girecektir.⁴⁰ Bu tarihte Şubat 1872’ye denk gelir ve kanun bu tarihten sonra uygulanmaya başlanmıştır.⁴¹ Alamet-i Farika Nizamnamesi, daha önce imtiyazlar şeklinde uygulanan sınaî mülkiyet haklarını koruma yönteminin doğrudan olarak korunmasını sağlaması bakımından Türk Sınaî Mülkiyet Hakları tarihinde bir ilk olması bakımından oldukça önemlidir. 1871 yılında yayınlanan nizamname ilk sınaî koruma mevzuatına sahip olduğu için Türk Patent Enstitüsü’nün temel yasasını oluşturur ve Türk Patent Enstitüsü’nün doğduğu yıl olarak kabul edilir.

Alamet-i Farika anlam bakımından incelendiğinde; işaret anlamındaki alamet kelimesi ve ayıran anlamındaki farık kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. 1871

³⁸ Kala ve İnce, *a.g.e.*, s. 12.

³⁹ Lütfi Fikri, “Mülkiyeti Sinaînin Sureti Temin ve Himayesi”, *İstanbul Barosu Mecmuası*, c. 9, (1927), s.487.

⁴⁰ BOA. ŞD. 555/36.

⁴¹ Tolga Akay, “Osmanlı Devleti’nde Marka Hukukunun Gelişimi”, *TBB Dergisi*, c.126, (2016), s.374

yılında yayınlanan Alamet-i Farika nizamnamesinde ise tanımı şu şekilde yapılmıştır: “Ma’mulat ve eşyanın imal olunduğu mahallin veya fabrikanın veyahut bunları imal edenlerin veya ticari amaçlarla satanların isim, şöhret ve mevkilerini bildirmek amacıyla, ol şeylerin üzerine konulan isim, mühür, resim, harfler, rakamlar, ambalaj ve sair tarif ve ayırma için kullanılan her türlü işaret ve damga alamet-i farika olarak ad ve itibar edilir”.⁴² Bu nizamname ile Osmanlı Devleti artık sınaî mülkiyet haklarını koruyan ülkeler arasına girmiş diğer sınaî mülkiyet hakları kanunlarının temelini atmıştır. 1871 yılında ilan edilen bu nizamnamenin hükmü 1888 yılına kadar geçerli olmuşken ikinci yayınlanan nizamname ise cumhuriyet dönemine kadar yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet döneminde 1995 tarihinde 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’ye göre ise marka; bir teşebbüsün mal veya hizmetlerini bir başka teşebbüsün mal veya hizmetlerinden ayırt etmeyi sağlaması koşuluyla, kişi adları dâhil, özellikle sözcükler, şekiller, harfler, sayılar malların biçimi veya ambalajları gibi çizimle görüntülenebilen veya benzer biçimde ifade edilebilen, baskı yoluyla yayınlanabilen ve çoğaltılabilen her türlü işaretleri içerir şeklinde açıklanmıştır.⁴³

Eski bir kökene sahip olan marka kavramı, ürünün kim tarafından ya da hangi kuruluş tarafından ortaya konulduğunu belli ederek ayırt edici bir özellik gösterir. Bu ayırt edici özellik sayesinde üreticiler kendi mallarının izini sürebilecek ve kalitesini müşteriye açarak güvenlerini kazanabilecektir. 1304 /1888 yılında Osmanlı Devleti tarafından ilan edilen Alamet-i Farika Nizamnamesi, 1965 tarih ve 551 sayılı markalar kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır. 551 sayılı Markalar Kanunu ise yerini 1995 tarihinde 556 sayılı Markaların Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’ye bırakmıştır.⁴⁴

Osmanlı’dan günümüze miras kalan sınaî mülkiyet haklarını korumaya yönelik yürürlüğe koyulan İhtira Beratı / Patent ve Alamet-i Farika / Marka kanunları ilk defa icat edilen bir buluşa dair yasal korumayı sağlayarak ya da herhangi bir ürünün kim tarafından piyasaya sürüldüğünü belirterek yasal haklar sunmuştur. Tarihsel gelişimi izlendiğinde ise erken sayılabilecek bir dönemde ortaya çıkarılmıştır. Eksik olan diğer faktörler nedeniyle gelişim süreci yavaş olsa da günümüze kadar uygulanmıştır.

⁴² BOA. Y.A. RES. 39/27.

⁴³ Resmi Gazete, 27 Haziran 1995.

⁴⁴ Kala ve İnce, *a.g.e.* , s. 12.

1.4. Dünyada ve Türkiye’de Sanayi Tipi Üretim

Dünya tarihinde Sanayi Devrimi, teknik ilerlemeler açısından önemli bir dönemeçtir. Genel kanı ve verilerin sonuçları itibarı ile İngiltere kökenli olduğu anlaşılan bu büyük olay tüm dünya ülkelerini etkileyerek her ülkenin kendi gelişim dinamiği içerisinde olumlu veya olumsuz sonuçları ile bölgesel rotalar çizmiştir.⁴⁵ Araştırılan konu bakımından sanayileşme temel noktamız ve ondan etkilenen ülkelerin içinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu da bu sirkülasyonun içinde olduğundan bahsedilen olayı bir de genel hatlarıyla bu boyutuyla dünya ve Osmanlı için değerlendirmek gerekir. Araştırmalar derinleştikçe iktisadi gelişim, iktisat tarihi, Osmanlı araştırmaları, Endüstri Devrimi kapsamı içinde sayısız derecede bilgi ve belgeye ulaşmak mümkündür ancak içine girdikçe bu basit gibi görünen ekonomik gelişim sürecinin ne denli karmaşık bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır. Karmaşık kelimesi ile kastedilen nokta ise her olayın birbiri ile bağlantılı sarmal bir şekilde ilerlemesidir. Tarihin incelenmesinde en çok üzerinde durulan nokta hiçbir olayın birdenbire kendiliğinden ortaya çıkamayacağıdır ki bu nedenle sebep-sonuç ilişkisi tüm tarihi olay veya olgularda temel dayanaktır. Hiçbir vaka bıçak gibi kesilerek kendi dinamiği içerisinde aydınlatılamaz çünkü böyle bir girişim araştırmanın güvenilirliği açısından oldukça eleştiriye açık boyutlara ulaşır. İşte Endüstriyel Devrim ve bu devrimin getirdiği sanayileşme kavramının karmaşıklığı da bahsedilen bu sarmal döngü içinde araştırılması zor bir konu haline gelmiştir. İngiltere kökenli araştırmaya başlanılarak Sanayi Devrimi öncesi, sonrası, hangi ülkeleri etki alanına aldığı, hangi sebeplerle ortaya çıktığı, biriken sebeplere hangi olayın son nokta olduğu bütün bu soruların içinde Osmanlı Devleti’ni ne zaman, nasıl ve ne derecede kapsamına aldığı da eklenerek açıklamaya çalışmak bir okyanus etkisi yaratmaktadır ve yukarıdaki soruların dahi olayın vehamiyetini kavramak için ne derece az olduğu aşîkârdır. Bu nedenle bu olay başlı başına bir araştırma konusu hatta çok derin, detaylı ve kapsamlı bir inceleme sahası olmakla beraber İhtira Beratı Kanunu’nun temel taşı olarak gördüğümüz Sanayi Devrimi, Sanayileşme ve Osmanlı’nın bu süreçteki durumuna analitik verilerden ziyade kalitatif şekilde göz atmak ve kısa bir değerlendirme yapmak konumuzun bütünlüğü açısından önemlidir.⁴⁶

⁴⁵ Mesut Küçükkalay, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.2, (1997), s.55.

⁴⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 13.

İngiltere, ilk değinilmesi gereken kendi bağımsız devrimini gerçekleştiren ve tüm dünyayı etkisi altına alan ülke olarak birinci basamak olma hakkına sahiptir. Bağımsız devrimden kastımız tabii ki tek başına dünyayı öteleyerek yeryüzünde var olan diğer ülkeleri yok sayarak başardığı bir olgu olması değildir. Zaten pazar, hammadde, arz, talep gibi olaylar olmadan başlatılan bu sanayi devriminin, gözlemlenen derecede ileri gitmesi kendi ülkesinde sınırlı kalarak tüm dünyayı etkilemesi söz konusu dahi olamaz. Bahsedilen bu kavramlar ise dünya ülkeleri ile bağıntılı şekilde gerçekleştirilen sarmal döngü sonucudur. Sanayi Devrimi 1700’lü yılların ikinci yarısında ortaya çıkan bir olgu olarak tabir edilmektedir ancak bunun öncesinde tüm iktisat tarihçilerinin ortak kanısı olmasa dahi bazılarının kabul ettiği gibi “Tarım Devrimi”, “Ticaret Devrimi”, “Ulaşım Devrimi” gibi kademeli birikimler sayesinde gerçekleştiği doğrudur.⁴⁷ Bütün bu aşamalar tamamlandığında ve bilgi birikimi arttığında 18. yüzyıl dünyanın değiştiği dönem olarak tarihe geçmiştir. Yapılan icatlar, nüfus artışı ve ölüm oranlarının azalma ve yükselme durumundaki düzelmeler, bu artan nüfusun üretim hayatına emek ve işgücü olarak katkı sağlaması da devrimin alt sebeplerinden biridir. Nasıl bir icat tüm dünyayı etkileyen Sanayi Devrimi’ni başlatmış olabilir? Bu soruyu tekil değil de çoğul bir şekilde sormak gerekir çünkü tek bir icatla mümkün olamayacak kadar büyük bir değişim gerçekleşmiştir. 18. yüzyılın başlarında buhar makinesinin icadı ve bu buharın ulaşım devriminin gelişmesine etkisi olarak atfedebileceğimiz vasıtalarda mesela tren, gemi gibi kullanılması başlı başına bir devrim olarak kabul edilebilirse de büyük resmin bir detayı olarak kalmış ve asıl vakamız olan sanayi devriminin nedenleri arasında varsayılmıştır. Buhar makinesinin icadı sadece ulaşımında değil sanayileşmenin gereği olan manifaktür üretiminin de gerçekleşmesini sağlamıştır.⁴⁸ Bunun yanında o yüzyıllarda yine çağlardan beri süregelen bilgi birikiminin artması sonucu yapılan diğer icatlar söz konusudur. Telefon ve telgraf iletişim alanında yapılan gelişmeler olarak 19. yüzyılın devrim niteliğindeki diğer buluşlarıdır. Avrupa, bu gelişmelere gelmeden önce aslında 15. yüzyıllarda sinyallerini vermiş reform, rönesans, coğrafi keşifler gibi atılımlarla düşünce yapısındaki orta çağ karakteristik kapalı formundan dışarı çıkmıştır. Coğrafi keşifler tam anlamıyla düşünce yapısıyla ilgili olmasa dahi ticaret yolları, hammadde bölgeleri, pazar ve para temini bakımından oldukça katkı sağlayan bir refah zemini hazırlamıştır. 15. yüzyılda başlayan bu hareketler somut getirilerini 18. yüzyılda

⁴⁷ R. M. Hartwell, “İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin Nedenleri”, *Piyasa Dergisi*, c. 15-16, (2005), s. 1.

⁴⁸ Ercüment Kırmızıgül, Buhar Gücü İcadının Küreselleşmeye Etkileri, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2008, s. 4.

sağlamış ve tam anlamıyla 19. yüzyıl artık Avrupa için bir zirve dönemi olmuştur. Bütün bu gelişmelerin oluşum süreci ise her şeyin bir anda değil kademeli olarak yavaşça birikim halinde ortaya çıktığını anlayabilmek için bizi aydınlatmakta yeterlidir. Bir dizi keşif, icat, insan gücü, üretimdeki emek bunun yanında hazır bulunuşluk durumundaki sosyal, psikolojik, iktisadi etkenlerin tam olarak harmanlanmasıyla sanayileşme artık dünyanın belirleyici noktası olmuştur. Her şeyin merkezinde ise tüm rakiplerini geride bırakan güç olarak İngiltere gözükmemektedir. 1820'lere gelindiğinde artık Sanayi Devrimi'ni tamamlamış, Fransa'yı Napolyon Savaşları'nda yenerek dünyada rakipsiz konuma gelmiştir⁴⁹. 19. yüzyıl gücünün zirveye ulaştığı devir olmuştur. Daha sonraki süreçte ise kendince uyguladığı çeşitli yöntemlerle ki bu yöntemlerin içinde her türlü şiddet eylemi de söz konusu iken dünyanın çoğu ülkeleriyle ticaret sözleşmeleri imzalamıştır. Birazdan değineceğimiz 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Anlaşması da Osmanlı devleti ile imzaladığı ve Osmanlı'yı daha önce asla uygulamadığı bir politikaya sevk eden İngiltere için kârlı Osmanlı için ise zararlı bir o kadar da tartışmaya açık bir anlaşma olmuştur.

Dünya'da sanayi tipi üretime bakmak için öncelikle Avrupa'nın sanayisine bakmalıyız. Batı Avrupa'da başlayan sanayileşme daha sonra Fransa, Almanya, ABD, Çin, Japonya ve tüm dünya ülkelerine ulaşarak müthiş bir üretim kültürü geliştirmiştir. Üretim kültürünün olduğu her alanda muhakkak tüketimde zorunlu hale getirilmek istenmiştir. İşte İngiltere'nin pazar arayışının temelindeki mantalite budur. Avrupa sanayisinde başı dokumacılığın alt dalı olan yünlü dokuma çekmektedir. Tekstil ürünleri de ihraç oranında en yüksek paylardan birine sahiptir. Her ne kadar zirvede Avrupa ülkeleri ve İngiltere olsa da her dönem için aynı ilerleme söz konusu değildir. Kendi gelişim süreci içinde dünyadaki etkilerle de bağıntılı olarak endüstriyel devrim düz bir çizgi halinde ilerlememiştir. İniş çıkışlar dünyadaki tüm ülkelerde bunun içinde Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere her zaman gözlemlenmiştir.

Bir de değinilmesi gereken konu sanayileşme sürecinde insan gücünün etkisidir. Yani Nüfus artışı ve bu nüfusun üretime yönlendirilmesi, Avrupa aslında Orta Çağ kapandıktan sonra tüm koşullarını iyileştirme adına hızlı olmasa da bir ilerleme yaşamıştır. Sağlık koşulları, tedavi yöntemleri, daha steril ortamlar ölüm oranlarını düşürmüştür. Aslında doğum oranlarının artış hızında da düşüş gözlemlenmiş olmakla

⁴⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul, 1994,

beraber bu nüfus yapısının dengesini bozmamış ve sanayileşme sürecine katkı sağlamıştır.⁵⁰ Nüfus ile sanayileşme arasında da ilginç bir sarmal döngü söz konusudur. Sanayileşme sonrası iyileşen hayat koşulları sayesinde nüfus artmış ancak sanayideki iş gücünü de hayat koşullarındaki düzelme sonrası artan bu nüfus emek gücü ile sağlamıştır. Tüm verilerin birbirini etkilediği bir olgu olan devrim ve üretim dönemi İngiltere'nin öncülüğünde günümüz dünyasının oluşum sürecini sağlamıştır. Bu Avrupa merkezli genel bilgilerin ışığında bizi ilgilendiren kısım ise Osmanlı Devleti'nin dünyada olup biten tüm gelişmelere nasıl bir tepki verdiğidir. Tüm dünya sanayileşmeye, fabrikalaşmaya, üretmeye başlarken İmparatorluk ne ile meşguldü ne gibi çabaları vardı? Kuruluşundan itibaren son dönemine kadar Osmanlı Devleti'nin ne gibi sanayileşme aşamalarından geçtiğine, ekonomisinin hangi yöntemlerle idame ettirildiğine ve fabrikalaşma sürecinde ne derecede başarılı olduğuna İhtira Beratı Kanunu kapsamı açısından bir göz atalım.

1300'lü yıllarda siyasi varlık göstermeye başlayan Osmanlı Devleti başlangıcından 17. yüzyıla kadar ekonomik hayatın içinde kendi kurduğu düzeni devam ettirmiş ve bu düzen sayesinde de başarılı bir politika izlemiştir. Klasik dönem olarak adlandırılan bu dönemde sanayileşme adına herhangi bir aktif adıma ihtiyaç duymamış tarım devleti olarak kalmıştır. Uzunca bir süre dünyada da etkin güç olmuş dış ticarete ve kendi iç ticaretinde destek alma gereksinimi duymamıştır. Askeri hayatındaki başarıların ekonomik hayattaki çizgiye etkisi göz önünde bulundurulursa kazanılan zaferler, alınan ganimetler, ticaret yollarının Osmanlı hâkimiyetinde olması ve kendi dinamiği içindeki tımar, lonca, vergi sistemi gibi kalıplaşmış politikalar o anki şartlar içinde oldukça karlı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu klasik dönem için uyguladığı politika Mehmet Genç tarafından üç aşamada sınıflandırılmıştır. Birincisi iaşecilik (provizyonizim), ikincisi fiskalizim ve üçüncüsü ise gelenekçilik. Özetlersek bu üç politikanın ortak amacı üreticiden çok tüketiciyi korumak yani halkın refahına önem vermek ve bunun yanında hazinenin gelirinin korunmasını sağlamaktır. Bu politikalarda başarılı da olmuştur ne var ki dünyadaki gelişmelerin özellikle sanayileşme ve ekonomik devrimin farkına vardığında bu politikaların değişmesi gerektiğini olması gerekenden biraz daha geç hamleler yaptığını anlamış tüm çabalarına rağmen klasik Osmanlı iktisadından dışarı

⁵⁰ Murat Köktaş ve A. Gökhan Gölçek, "Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu", Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, c.9, (2016), s. 98.

çıkması bir hayli zahmetli olmuştur. Hatta çıkıp çıkmadığı da tartışmaya oldukça açık ayrı bir araştırma konusudur.⁵¹

İlk ekonomik darbeyi 15. yüzyılda coğrafi keşiflerle yaşamış ticaret yolları artık değişmiş Osmanlı Devleti'nin elinden çıkarak dünya devletlerinin daha doğrusu batılı devletlerin gücü haline gelmiştir. Daha sonra ise İngiltere'de baş gösteren Endüstri Devrimi, Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yeryüzünü etkisi altına alırken Osmanlı durumu hala askeri başarılarını güçlendirmekle toparlayabileceğine inanmış tüm sanayi adı altında yaptığı girişimleri ise askeri gelişme uğruna gerçekleştirmiştir. Bu çabaların birçok somut örneği mevcuttur. 18. ve 19. yüzyıllara gelindiğinde ise durumun vahameti çok bariz bir şekilde ortaya çıkmış ciddi çalışmalar yapılmış ancak kimi zaman başarısızlıkla kimi zaman ise kısmen başarılı olarak Cumhuriyet Dönemi'ne devredilmiştir. Tanzimat Dönemi ise tüm Osmanlı dönüşümünün merkezi olarak ekonomik çöküşünde farkındalığının zirveye ulaştığı bir devir olmuş, olumsuz bir izlenim bırakmasına rağmen araştırmalar derinleştikçe çabalarında ne kadar hayret verici ve inanılmaz derecede ciddi boyutlarda olduğu gözlemlenebilmiştir. Her alanda yapılan mücadele umutsuz ve geç kalmış bir devletin boğulmaktan kurtulmak uğruna neleri feda edip neleri değiştirmeye çalıştığını tüm klasik Osmanlı ekonomik düzeninden vazgeçmeye uğraştığını göstermektedir.

Daha önce birçok üretim fonksiyonu gösteren Osmanlı Devleti 1830'lu yıllarda sanayi sektöründe ilk defa buharlı makineyi kullanmaya başlayan fabrikalar kurmakta idi.⁵² 1700'lü yılların ikinci yarısından sonra hissedilmeye başlanan sanayi etkisi düşünülürse evet geç bir hamleydi fakat bundan önceki dönemde üretim tesisleri için çaba gösterilmediği yargısı çıkarılmamalıdır. 1863 yılındaki önemli bir girişim olan Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun kuruluşuna kadar pek çok manifaktür üretim tesisi kurulmuş bu tesislerde başarılı üretimlerde yapıldığı olmuştur. İzmit Çuha Fabrikası, Feshane, Bursa İpek Fabrikası, Veli Efendi Basma Fabrikası⁵³ 1800'lü yılların ortalarında kurulmuş önemli manifaktür üretim girişimleridir. Bunların dışında Osmanlı'nın üretim hayatını 1700'lü yıllarda da gözlemlemek mümkündür. Ancak devletin ilk olarak kurduğu bu fabrikalar daha çok askeri amaçla oluşturulmuş ordunun ihtiyaçlarını karşılamakla

⁵¹ Genç, *a.g.e.* , s. 41.

⁵² Genç, *a.g.e.* , s.89.

⁵³ Esin Susam, Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta, 2010, s.59.

yetinmiştir. Özellikle 18. yüzyılda süregelen ve birçok devletle aynı anda savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti askeri ihtiyaçları ön planda tutmak durumunda kalmış ve bu nedenle ticari ve ekonomik gelişimin önemini kavrayamamıştır. Daha doğrusu ekonominin askeri başarılar ile düzeleceğini düşünmüştür. Askeri başarısızlıklarını kapatmak adına ticari sözleşmeler yaparak ekonomisini dışa bağımlı hale getirmekten çekinmemiştir diyebiliriz. Bunun somut örneği ise Mısır valisi Mehmet Ali Paşa vakasında gözlemlenmiş ve İngiltere'ye sığınarak 1838 tarihli Balta Limanı Antlaşması'nı imzalamıştır⁵⁴. Bu antlaşma ile artık 1. Dünya Savaşı'na kadar devam edecek olan dışa bağımlı ekonomi durumu devam etmiştir.

İlk önemli sanayileşme hareketi fabrikalar düzeyinde değil bir ıslah komisyonu ile varlığını göstermiştir. 1863 yılında teşekkül edilen Islah-ı Sanayi Komisyonu ilk kez devlet ve özel sektördeki girişimcileri bir çatı altında toplaması bakımından önemlidir.⁵⁵ Artık kesin olarak Batı'nın ekonomik hegemonyası altında olduğunu fark eden devlet sanayinin düzeltilmesi ve gerekli önemlerin alınması için bu araştırma komisyonunu kurmuş ancak beklenen performans sağlanamamış ve çok kısa bir süre faaliyet gösterdikten sonra dağılmıştır.

İkinci önemli hareket ise Sergi-i Umumi Osmanî'dir. Bu da aynı yıllara tekabül eder ve adından da anlaşılacağı üzere Osmanlı'daki ürünler sergilenmiş ve üreticiler teşvik edilmeye çalışılmıştır ancak yabancı ülkelerin ürünleri de bu sergide ziyaretçilere sunulmuş sanayileşme adına bilinç kazandırmak hedeflenmiştir.⁵⁶

Sanayi Mektepleri'de bir diğer teşebbüs olarak bahsedilmeye değerdir. Daha erken bir dönemde uygulanmaya konulsa faydası maksimum olabilecek iken bu girişimde geç kalınmışlığın azizliğine uğramıştır. 1864 yılında Mithat Paşa'nın girişimiyle kurulan mektepler bakıma muhtaç ve kimsesiz çocuklara teknik anlamda bilgiler öğretmek toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda eleman yetiştirmek bakımından önemli bir işlev sağlamaktaydı.⁵⁷

⁵⁴ Kütükoğlu "Mübahat, Baltalimanı Muahedesi", *TDVİA*, c.5, (1992), s.38-41.

⁵⁵ Adnan Giz, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ansiklopedisi*, c.5, (1958), s. 1360.

⁵⁶ Kenan Demir, "Sergi-i Umumi-i Osmanî'nin Açılması ve Serginin Duyurulmasında Gazetelerin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.28, (2018), s.158.

⁵⁷ Ekrem Erdem, "Sanayi Devrimi'nin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c.48, (2016), s.28.

Son olarak da Teşvik-i Sanayi Komisyonu sanayileşme çabalarının zirveye ulaştığı hamle olarak kabul edilebilir. Özel teşebbüsü destekleyen bu kanun ile sanayileşme adına uzun vadede kar elde etmek amaçlayan devlet belirli şartlar dâhilinde fabrika kurmak isteyenlere fırsatlar sunuyordu. Teşebbüs eden kişiler üretim hayatında uzun ömürlü var olabilirlerse her iki tarafta kazanç elde edecekti. Devletin ciddi girişimleri arasında bulunan Teşvik-i Sanayi Kanunu Osmanlı yöneticilerinin tüm seferberliğiyle sanayiye canlandırma, üretim hayatını aktif bir şekilde ülkeye yayma çabasıydı. Ancak içinde bulunulan şartlar göz önünde tutulursa bu girişimde beklenen sonucu getirmedi.

Kapitülasyonlar, Osmanlı topraklarındaki ulaşım ve iletişim yetersizliği, uzun süren savaşlar ve bu savaşların getirdiği mali yükümlülükler, zor şartlar altında sığınak olarak görülen ticaret sözleşmeleri bu listeyi olabildiğince uzatmak mümkün ancak sanayileşme konusunda tüm çabalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin klasik ekonomi sisteminden çıkması için ne kadar geç kalındığı ve sanayileşmiş bir ülke olarak ad edilemeyeceği ortadadır. Cumhuriyet Dönemine etkili fikirler miras bırakmış olsa da kendi dönemi için Osmanlı bir sanayi değil tarım devleti olarak kalmaya mahkûm edilmiştir. Bu durumun içindeki şartlarda dış etkenler iç etkenler kadar belirleyici olmuş sanayileşme kavramı dünya tarafından hızla içselleştirilirken ayakta durmak için mücadele eden Osmanlı Devleti için bir çabalama örneğinden öteye gidememiştir.

BÖLÜM 2: TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE İHTİRA BERATI KANUNU'NUN GELİŞİMİ

2.1. İslam Dünyası'nda Bilim

İnsan ırkının ortaya çıkışından bu yana ara verilmeksizin devam eden araştırma ve çalışmalar sonucunda ilerleyen bilim; yaşamsal gereksinimler, merak duygusu, başarmış olmanın verdiği özgüven desteğiyle hala dinamizmini sürdürmektedir. Canlı yaşamına ve dünya gezegenine olumlu ve olumsuz birçok katkısı olan bilim, insanlığın bitip tükenmek bilmeyen hayal gücüne hizmet etmektedir. Bu çerçevede Antik Yunan, Eski Mısır, Mezopotamya ve Çin gibi eski medeniyetlerin bilim adına yaptığı buluşlar hala kullanılmaktadır.

İlk olarak VII. yüzyılda Arap yarımadasında temelleri atılan İslam düşüncesi içinde barındırdığı gaza ve cihat anlayışının doğrultusunda hem siyasi hem de coğrafi sınırlarının dışına çıkmaya başladı. Fethedilen topraklarda hem aşına olduğu hem de ilk defa karşılaştıkları birçok olay ve olguya maruz kalan İslam devletleri kendilerince olumlu ve önemli olanları inceleme ve uygulama gereksinimi duydular. Özellikle bilimsel ve sanatsal çalışmalar hakkında bilgi edinebilmek için büyük uğraşlar veren İslami liderler dönemin en önemli ve ilham verici adımlarını atarak bu konunun üzerine gitmişlerdir. Kilisenin etkisinde kalarak bilimsel çalışmaları geri plana atan Avrupa ülkelerinin aksine ilerlediği yeni topraklardaki bilimsel çalışma ve kaynakları çevirmek ve anlayıp yorumlamak adına kütüphane, üniversite, gözlemevi gibi birçok yapıt ortaya koyan İslam ülkeleri birçok aydın ve bilim insanını da bu çalışmalara destek olması için davet etmiştir.⁵⁸

İslami bilimin ilerlemesinden önce düşünce ve bilimin değişerek var olduğu üç büyük kültür merkezi kurulmuştur. Bunlar İskenderiye, Edessa(Harran) ve Cündişap'tır. Müslümanlar ilk defa 21 H/ 642 M. de İskenderiye'ye ulaştıklarında, Mısır ve Yunanlıların bilimsel mirasını bularak bu sayede matematik ve tıpla ilgili bilgiler edinmişlerdir.⁵⁹

⁵⁸ Şakir Kocabaş, "İslam ve Bilim", *Divan*, c.1, (1996), s. 68-71.

⁵⁹Bouamrane Chikh, "Ortaçağ İslam Dünyasında Bilimin Gelişmesi", çev. Hüseyin Şimşek, *İstem*, c.14, (2009), s.383-396.

Şam'ın 636, Halep'in 637, Antakya'nın 638 ve İskenderiye'nin 642 yıllarında alınmasıyla Müslümanlar, bu şehirlerin önceleri Roma İmparatorluğu'na sonrasında ise Bizans İmparatorluğu'na ait olan sakinleriyle devamlı olacak bir temasa geçtiler.⁶⁰ Bu fatihler, ele geçirdikleri geleneksel bilim merkezi olan o şehirlerin bilimlerinden ve teknik bilgilerinden yararlanmasını bildiler.

Emevi ve Abbasi devletleri döneminde en üst seviyeye çıkan bilimsel çalışmaları Yunanca ve Latince yazılan kaynakların çevrilmeye başlanmasıyla daha da önem kazandı. Fethedilen ülkelerin kültür merkezlerindeki bilgileri alıp özümsemeye yönelik zaten var olan ilgiyle, I. Mervan zamanında ilk kez bir tıp kitabı Arapçaya tercüme edilmiştir.⁶¹ Verilebilecek örneklerin başında gelmektedir.

Yapılan çeviriler arasında Platon'un Devlet ve Kanun adlı diyalogları, Aristoteles'in Organon adlı mantık kitabı, Eukleides'in geometrinin temel kitabı olan Elementler'i ve Batlamyus'un en önemli astronomi çalışması olan Almagest'i dikkat çekmektedir.⁶²

Sekizinci yüzyılda İslamiyet'i benimsemeye başlayan Türk devletleri hem sanat hem de bilimi desteklemeye devam etmişlerdi. Yerleşik hayatın gerekliliğinden biri olan mimari yapılar gelişmiş teknik ve hesaplarla yapılmıştır. Diğer bilimsel çalışmaları yapan ve geliştiren bilim adamlarına kısaca bir bakmak da fayda vardır.

Cabir bin Hayyan: Asıl adı, "Ebu Musa Cabir bin Hayyan"dır ama Avrupa'da "Jabir" veya "Geber" olarak bilinir. Cabir, Horasan'ın Tus kentinde 721'de doğdu⁶³. Kimya üzerine çalışmalar yapmıştır. Ve birçok eseri bulunmaktadır. Bunlar;

Kütüb el-Sab'in (Yetmiş Kitap)

Kitâb el-Havâss el-Kebîr (Büyük Nitelikler Üzerine)

Kütüb el-Ecsâd el-Seba (Yedi Metal Üzerine)

Kitâb el-Nûr (Işık Üzerine)

Kitâb el-Ahcâr (Taşlar Üzerine)

⁶⁰ Fuat Sezgin, *İslamda Bilim ve Teknik*, İstanbul, 2015, s.22.

⁶¹ Sezgin, *a.g.e.*, s.5-6, 166-168.

⁶² MontgomeryWatt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, çev: Hulusi Yavuz, İstanbul, 1986, s.40-41.

⁶³ Mahmut Kaya, "Cabir b. Hayyan", *TDVİA*, c.6., s.533-537.

Kitâb el-Dürr el-Meknûna (Değerli Taşlar Üzerine)

Kitâb el-Usûl (Yöntem Üzerine)

Kitâb el-Mizân (Denge Üzerine)⁶⁴

Câbir bin Hayyan'ın bir kitabını 14. asırda tercüme eden Batılılar, onu ancak 16. yüzyılda anlamışlar, bundan Lavoisier Prensibi (Kütlenin Korunumu Prensibi) ortaya çıkmıştır. Bütün Ortaçağ kinyacıları büyük ölçüde Cabir'in tesirinde kalmışlardır. Er-Razi ve İbn Sina gibi filozof ve bilginler onu üstat olarak tanımışlardır.⁶⁵

Harezmi: Harezmi, dokuzuncu yüzyılda yetişen cebir alanında ilk defa eser yazan Müslüman-Türk matematik, coğrafya ve astronomi âlimidir. Asıl İsmi Muhammed bin Musa el-Harezmi'dir. Adı Latinceye “Alkhorizmi”, Fransızcaya “Algorithme”, İngilizceye ise “Augrim” şeklinde geçmiştir. 780 (Hicri 164) senesinde Harezmi'de doğduğu kabul edilir. Matematik ilminin gelişmesinde birçok katkısı bulunan Harezmi, yaptığı çalışmalarla birçok yeni kavram ve bilgiyi literatüre katmıştır.⁶⁶

Matematikte 0 rakamını bulup denklemler üzerine çalışmalar yapmıştır. Güneş saatleri, bir tür astronomik ölçüm aleti olan usturlaplar ve saatler üzerine yazılmış eserleri de vardır. Harezmi'nin coğrafya ile ilgili yazdığı bir eserde Dünya haritasına temel oluşturacak olan, 2402 tane yerin enlem ve boylamları yer almaktadır.⁶⁷ Başlıca eserleri;

1. Cebir ve Mukâbele Hesabı Üzerine Özet Kitap (Kitâb el-Muhtasar fî Hisâb el-Cebr ve elMukâbele)
2. Hint Hesabı Üzerine (Kitâb el-HisâbelHindî)
3. Yer'in Biçimi Üzerine (Kitâbu Suret el-Ard)
4. Sindhind Zîci (Zîc el-Sindhind)
5. Usturlap Yapımı Üzerine (Kitâb el-Amel el-Usturlâb)

⁶⁴Kaya, *a.g.m.* , s.533-537

⁶⁵Kaya, *a.g.m.* , s.533-537

⁶⁶ Ali Kuzu, *Sıfır Rakamını Bulan Deha: Harezmi*, İstanbul, 2013, s.11.

⁶⁷ Akmal Ayyubi, “Harezmi'nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı”, *Uluslararası İbn-i Türk, Harezmi, Farabi, Beyruni ve İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1985, s.245.

6. Toplama ve Çıkarma Üzerine (KitâbelCem‘ ve el-Tefrîk⁶⁸

İbni Sina: İbn-i Sina, Avrupa’da “Avicenna” diye bilinir. Dünyada en çok tanınan ve modern tıbbın atası sayılan Müslüman tıp âlimidir. “Tıbbın Kanunu” adlı kitabı, 1650 yılına kadar Avrupa’da tıp fakültelerinde okutuldu. Ay yüzeyindeki bir kratere adı verildi. Tıp ilminin yanı sıra metafizik, felsefe, din, bilimleriyle de uğraşmıştır.⁶⁹

Biruni: Astronomi, matematik, fizik, tıp, coğrafya, tarih ve dinler tarihi gibi çeşitli alanlarda seçkin eserler hazırlayan Bîrûnî, evrensel kültüre katkı yapan ender bilim insanlarından birisidir.⁷⁰ Gazneli Mahmut tarafından sarayına davet edilen Biruni sarayda danışmanlık görevi üstlenmiştir. Gazne’de geçirdiği uzun yıllar boyunca yaptığı tabiat araştırmaları, astronomi gözlemleri, matematik çalışmaları yanında devlet ricâliyle olan yakınlığının sağladığı çeşitli kültürlerle münasebet imkânını da daima değerlendirmesini bilmiştir.⁷¹

İbn-i Heysem: Fizik, felsefe, astronomi alanında çalışmalar yapan İbn-i Heysem optik, ışığın yansıması ve kırılması adına birçok çalışma yapmıştır. Onun özellikle ortaya koyduğu Kitâbü’l-Menâzır adlı eserinde ışığın doğrusal yayılımı, gölgenin özellikleri, karanlık oda, gök kuşağı ve hâlenin oluşumu, yansıma ve kırılma konuları gibi pek çok temel optik olguyu inceleyerek bu ilmi kökten değiştirdiği görülür.⁷²

İbn-i Rüşd: Bilimsel araştırma ve çalışmaları sonucunda yüzün üzerinde eser veren İbn-i Rüşd felsefe, din, tıp, mantık ve birçok bilim dalı üzerine buluş ve fikirler üretmiştir. Bilhassa Aristo’nun eserlerine yazmış olduğu Küçük (Compendium), Orta (Medium) ve Büyük (Magnum) şerhleriyle, haklı olarak Ortaçağ’ın en büyük yorumcusu unvanını kazanmıştı. İbn-i Rüşd’ün düşünceleri, Hristiyan skolâstik gelenekten, Aristo’nun mantık çalışmalarına değer veren Thomas Aquinas ve bilhassa Paris Üniversitesi’ndeki diğerleri tarafından özümsemiştir.⁷³

İslam dünyasının desteklediği ve gelişmesi için katkıda bulunduğu bilim ve buluşlar daha birçok bilim adamının etkisiyle günümüzdeki bilim adamlarına da ilham olmuştur.

⁶⁸Hüseyin Gazi Topdemir, “Harezmi”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, c.511, (2012), s.91.

⁶⁹ Hayrani Altıntaş, *İbn Sina Metafiziği*, Ankara, 1985, s.14.

⁷⁰Hüseyin Gazi Topdemir, “Çok Yönlü Bir Bilgin: Biruni”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, c.117, (2010), s. 84.

⁷¹Günay Tümer, “Biruni”, *TDVİA*, c.6, s.215-216.

⁷² Hüseyin Gazi Topdemir, “İbnü’l- Heysem”, *TDVİA*, c.21, s.83.

⁷³ Hüseyin Çaldak, “İbn Rüşd’e Göre Akli Kıyas”, *Boğaziçi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.5, (2015), s.101.

Çeviriler, kitaplar, çalışmalar, onlarca bilim adamından bahsederken bilimin insan doğasının vazgeçilmez bir parçası olduğunu da açıkça göstermektedir. Göz ardı edilemeyecek diğer bir konuda zaman içinde yükselme ve duraklama dönemlerine girmiş gibi düşünülse de buluşlar ve çalışmalar literatürlerde yerini almaya devam etmektedir.

2.2. Osmanlı Dünyası'nda İcatlar ve Mucitler

Osmanlı Devleti müspet bilimlerin gözetildiği bir imparatorluk olmuştur. Bilim konusunda çağdaşı olan devletlerin gerisinde kaldığında dahi bu durumu düzeltmek adına girişimleri yadsınamaz derecede mevcuttur. Türk kültürü mirasının ve 7. yüzyıldan itibaren de İslam kültürünün eklenmesiyle süregelen birikimin en son Selçuklular tarafından elde tutulduğu bilinmektedir. Bu mirasın ise Osmanlı Devleti'nde zirveye çıktığı gayet açıktır. Bilim, fikir, ilim, teknoloji, araştırma hayatında son dönemlerde sayısı artan eserler ışığında İslam medeniyetinin katkıları ortaya çıkarılmıştır. Ünlü seyyah İbn-i Batuta Anadolu'daki seyahati sırasında ziyaret ettiği hemen her beylikte ilme verilen kıymetten ve ilim adamlarına gösterilen hürmetten sıkça bahsetmektedir.⁷⁴ Osmanlı Devleti'nde ise canlılığını koruyan bir ilim hayatı göze çarpmaktadır. Astronomi'den coğrafyaya, matematikten optik alanındaki çalışmalara, geometriden mimariye, tıp ve denizcilik sahasından silah ve silahşörlük alanına kadar pek çok kulvarda önemli bilginleri bağrında barındıran Osmanlı son dönemlerindeki durağanlığın aksine bilim hayatında görkemli günleri de yaşamıştır. Hepsinin ismini tek tek sıralamak bu çalışmanın merkezinde olmasa da etkisi sürmüştür, kendi döneminde çığır açmış ve Osmanlı literatüründe göze çarpan, Osmanlı'da bilim, icat ve mucit denilince mihenk taşı olarak farz edilen dehalardan bahsedilebilir.⁷⁵

Kuruluşundan itibaren Davud el Kayseri⁷⁶'den başlarsak Piri Reis⁷⁷, Akşemsetdin⁷⁸, Ali Kuşçu,⁷⁹ Matrakçı Nasuh⁸⁰ gibi isimlerin yanı sıra 16. yüzyıla damgasını vuran

⁷⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Bilim Geleneği'nin Tarihçesi", *Türkler*, c.11, (2002), s. 155.

⁷⁵ İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlılar", *TDVİA*, c.33, (2007), s.548-556.

⁷⁶ İhsan Fazlıoğlu, "Davud el-Kayseri", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedi*, c.1, (1999), s. 370.

⁷⁷ Fuat Sezgin, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Piri Reis*, İstanbul, 2013, s. 50.

⁷⁸ Mustafa Uzun, "Akşemsetdin'in Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler", *Akşemsetdin Sempozyumu Bildirileri*, 1, (1989), s. 7.

⁷⁹ Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *TDVİA*, c.2, s.408.

⁸⁰ Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara, 1963, s.16.

Takiyüddin Raşid⁸¹, uçuş denemeleri ile Osmanlı'da ilklere imza atan Lagari Hasan Çelebi ve Hazerfen Ahmet Çelebi⁸² ayrıca Osmanlı Devleti'nde tershane mimarı olarak görev yapan ve denizaltı icadı konusunda erken tarihte olağanüstü bir başarı sağlayan İbrahim Efendi⁸³ muhakkak üzerinde durulması gereken bilim insanlarıdır. Yazdıkları eserler ve ortaya çıkardıkları icatlar sayesinde kendilerinden sonraki nesilleri etkilemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu isimler dışında daha birçok bahsedilmesi gereken bilginin yetişmesini sağladığı gerçeğini göz ardı etmemek gerektiğinden yukarıda bahsetmiştim. Konumuzun merkezinde Osmanlı son dönemlerine doğru yürürlüğe giren İhtira Beratı Kanunu teşvikiyle ortaya çıkan icatlar olduğundan bu kanun yürürlüğe girmeden de herhangi bir teşvik arayışı içinde olmayan ve büyük başarılarla imza atan şahsiyetler ilk dönem Osmanlı'sında oldukça açık bir şekilde kendini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin bahsettiğimiz dönemlerde ilim öğretilen mekânları medreselerdir ve ilk medrese Orhan Bey zamanında İznik'te açılmıştır.⁸⁴ Bu medresenin müderrisliğine ise kendi çağının ilim konusunda meşhur isimlerinden Davud el-Kayseri atanmıştır.⁸⁵ Bu ilk adımının ardından Osmanlı Devleti için bilim hayatının temellerinin atıldığı kesin bir şekilde söylenebilir. Davud el-Kayseri ise bu temelin atılmasında en etkili rolü oynayan kişidir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile bilim ve araştırma konusunda en parlak çağını yaşayan Osmanlı Devleti'nin bir diğer önemli dehası ise Akşemseddin'dir. Fatih'in hocası olmakla beraber tıp alanında eserleri mevcuttur. "Tabib-i ebdan" olarak anılan Akşemseddin tıp tarihinde mikrop meselesini ortaya atarak hastalıkların bu yolla bulaştığı fikrini ileri sürmüş ve bu konuya temas eden ilk tabip olduğu kabul edilmiştir.⁸⁶

Kartografi ve Avrupa Denizciliği alanında ise yine kendi döneminde denizcilik bilgisiyle adından söz ettiren isim Piri Reis'tir." Kitab-ı Bahriye" adlı eserinin içerisinde Akdeniz'deki iki yüzden fazla ada, liman ve bazı kıyıların haritası bulunmaktadır.⁸⁷

⁸¹ Yavuz Unat, "Takiyüddin ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)", *Türkler*, c.11, (2002), s.277.

⁸² Salim Al-Hassani, *Dünyamızda İslam Mirası*, Manchester: Foundation for Science, Technology and Civilisation(FSTC), 2010, Çev: Salih Tahir, s. 312.

⁸³ Evren Mercan, " Osmanlı Bahriyesi'nde İlk Denizaltılar: Abdülhamit ve Abdülmecid", *Güvenlik Stretejileri Dergisi*, c.8, (2012), s. 163.

⁸⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1994, s.235.

⁸⁵ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s.235.

⁸⁶ Orhan F. Köprülü, Mustafa Uzun, "Akşemseddin", *TDVİA*, c.2, s.299.

⁸⁷ Fuat Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ*, İstanbul, 2016, s. 100.

Ayrıca Piri Reis'in 1517 yılındaki “*Yeni Dünya Haritası*”na bakılırsa Amerika kıtalarının sınırlarının ve Afrika’yı dolaşan deniz rotasının Türkler tarafından oldukça erken bir dönemde bilinmekte olduğu söylenebilir.⁸⁸ Piri Reis'in Akdeniz Kartografyası'na olan büyük katkısı göz önüne alındığında kendisi Osmanlı Devleti içinde Denizcilik alanında çağının ilerisinde giden bir şahsiyet olarak gösterilebilir. Piri Reis denizcilik bilimine yaptığı katkıları kendi kitabı olan “Bahriye” adlı eserinin giriş bölümünde yer vermiştir.⁸⁹

Astronomi ve matematik alanında önemli iki isim bulunmaktadır. Bunlardan ilki Maverâünnehir topraklarında yetişen ve Uluğ Bey gibi bir bilginden eğitim alan Ali Kuşçu'dur.⁹⁰ Osmanlı Devleti'ne elçilik vazifesi ile gelerek Fatih Sultan Mehmet'i etkilemiş ve İstanbul'a davet edilmiştir.⁹¹ Fatih ile Osmanlı Devleti'nde bilimin yerleşmeye başladığı söylenebilir. 15. Yüzyılda başlayan bilim ilerlemeleri 16. yüzyılda kendisini göstermiş ve Osmanlı Devleti bilim konusunda altın çağını yaşamıştır. Ali Kuşçu astronom ve matematikçi olarak Osmanlı Devleti'nde önemli adımlar atmıştır. Özellikle astronomi biliminin yaygınlaşmasını sağlamıştır. İstanbul'un boylamını, eskiden belirlenmiş olan 60 derecelik değeri düzelterek 59 derece, enlemini de 41 derece 14 dakika olarak tespit etmiştir.⁹² Pozitif bilimler adına Osmanlı Devleti'ne katkıları oldukça fazladır ve yazdığı eserler ile kendisinden sonraki nesilleri etkilemeyi başarmıştır. Ali Kuşçu'dan sonra astronomi alanında önemli bir diğer isim Takiyyüddin Raşid'dir. Sadece astronomi alanında değil matematik ve fizik alanında da bilimsel faaliyetlerde bulunmuştur. Büyük mucitlerin arasında bulunan Takiyyüddin, altı silindirli pompayı ve yerçekimi kuvvetiyle çalışan çalar saati icat etmiştir.⁹³ En önemli çalışması ise III. Murat zamanında İstanbul'da kurulan rasathanedir.⁹⁴ Saati astronomik gözlem araçları arasına sokan ilk astronottur ve ilk olarak Arapça yazdığı ancak Türkçeye tercümesi bulunan eserinde 8 gözlem aracının tanıtımını yaparak resimli tasvirlerini vermiştir.⁹⁵ Bunların dışında mekanik ve mühendislik alanında da

⁸⁸ Al-Hassani, *a.g.e.* , s. 254.

⁸⁹ Fuat Sezgin, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Piri Reis*, İstanbul, 2013, s. 53.

⁹⁰ Cengiz Aydın, “Ali Kuşçu”, *TDVİA*, c.2, s.408.

⁹¹ Yavuz Onat, “Osmanlı Dönemi Astronomlarından Ali Kuşçu: Çalışmaları ve Batı'ya Etkileri”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, Ankara, 2014, s. 19.

⁹² Aydın, *a.g.e.* , s. 409.

⁹³ Al-Hassani, *a.g.e.* , s. 2.

⁹⁴ Sezgin, *a.g.e.* , s. 98.

⁹⁵ Sezgin, *a.g.e.* , s. 99.

çalışmaları mevcuttur.⁹⁶ Su-hava basıncı ile çalışan aletlere dair 1546 yılında kaleme aldığı “Et-Turuk es-Seniyye fi el-alat er Ruhaniye” kitabında daha o zamanlar hayli ileri düzeydeki teknolojiyi gösteren bir dizi makine ve aracın tanıtımını yapmıştır. Sadece bu bahsettiklerimiz dahi 16. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde mucitlerin var olduğunu ve çağının ilerisinde icatlar meydana getirdiğini göstermektedir. Takiyyüddin ise çok yönlü bir bilim insanı olarak gerek yazdığı eserleri gerek uygulama sahasındaki başarılarıyla 16. Yüzyıla damgasını vurmuştur.⁹⁷

Osmanlı Devleti’nin ilklerinden biri de uçuş alanındaki uygulamalardır. İki ayrı ismin bu konudaki icatları ve denemeleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Lagari Hasan Çelebi’dir. Hayatı hakkındaki bilgileri Evliya Çelebi’nin seyahatnamesinden edinilen Lagari Hasan Çelebi ilk insanlı roketi icat etmiş ve 1633 yılında ateşleyerek başarılı bir uçuş gerçekleştirmiştir.⁹⁸ Kendi icadı olan füzeye benzer yedi kollu fişenkle havaya uçup sonra sağ bir şekilde yere inmesi roket tekniğinde çığır açan bir deneme ve havacılık tarihinde önemli bir gelişmedir.⁹⁹ Diğer uçuş denemesi ise Hazarfen Ahmet Çelebi tarafından yapılmıştır. 17. yüzyılda Osmanlı’da yaşamış olan Müslüman Türk bilgini Hazarfen Ahmet Çelebi kanatlar üzerine dikilmiş kartal tüyü kullanarak Galata Kulesi’nden Üsküdar’a geçmiştir.¹⁰⁰ İki uçuş denemesi de başarıyla gerçekleşmiş ve klasik dönem Osmanlı dünyasında ilkler arasındaki icatlardan sayılmıştır.

Yine başka bir icat ise Osmanlı tersane mimarı İbrahim Efendi tarafından meydana getirilmiştir. Denizcilik tarihi bakımından köklü bir geçmişe sahip olan Osmanlı ilk denizaltı örneğini 18. Yüzyılın başlarında İbrahim Efendi sayesinde sergileme imkânı bulmuştur.¹⁰¹ Sultan III. Ahmet’in düzenlediği sünnet şenliklerinde timsah şeklinde bir denizaltı suyun yüzeyinde göründükten sonra suya dalıp bir saat sonra tekrar su yüzüne çıkarak izleyenleri hayretler içinde bırakmıştır.¹⁰² İbrahim Efendi’nin icadı olan bu

⁹⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik Bilim Geleneği’nin Tarihçesi”, *Türkler*, c.11, (2002), s. 155.

⁹⁷ Sezgin, *a.g.e.*, s. 99.

⁹⁸ Mustafa Kaçar, “Lagari Hasan Çelebi”, *TDVİA*, c.16, s. 315.

⁹⁹ Arslan Terzioğlu, “Türk İslam Kültür Çevresinde Uçma Denemeleri, Otomatik Makineler, Denizaltı ve Roket Teknolojisi”, *Türkler*, c.11, s. 475.

¹⁰⁰ National Geographic, *İslam Uygarlığındaki 1001 Buluş*, İstanbul, 2016, çev: Derya Dinç, s. 30.

¹⁰¹ Evren Mercan, “Osmanlı Bahriyesi’nde İlk Denizaltılar: Abdülhamit ve Abdülmecid”, *Güvenlik Stretejileri Dergisi*, c.8, (2012), s. 163.

¹⁰² Arslan Terzioğlu, “Türk İslam Kültür Çevresinde Uçma Denemeleri, Otomatik Makineler, Denizaltı ve Roket Teknolojisi”, *Türkler*, c.11, s. 475.

denizaltı Osmanlı Devleti'nin teknik anlamda başarılı sayılan dalışını gerçekleştirmiş ve ilkler arasında yerini almıştır.

Osmanlı bilim dünyasında gerek yazma eserleri gerekse teknik ve mekanik icatları ile faydalı işlere imza atan pek çok isim bulunmaktadır. Tıp, fizik, kimya ve bunun gibi içeriğine girmediğimiz pek çok alanda önemli şahsiyetler yetişmiştir. 16. Yüzyıldaki parlak bir dönemin ardından yavaşlayan Osmanlı bilim hayatı dünyadaki gelişmelerin farkına vararak artık sanayileşme kavramına ayak uydurmaya çalışmış ve icat konusunda teşvik edici uygulamaları gündemine almıştır.

2.3. Osmanlı Devleti'nde Patent Uygulaması Tartışmaları

Fikri ve Sinaî Mülkiyet Hakları (FSMH) başlığı altında literatüre geçen Patent Kanunu siyasi olarak varlık gösteren bütün dünya ülkelerinde tartışmaya açık bir konu olmuştur. Köken olarak oldukça eskiye kadar götürülen özel haklar Türk tarihinde ise 1220 yılından itibaren imtiyazlar şeklinde gözlemlenebilir.¹⁰³ Gelişim süreci göz önüne alındığında dünya çapında aynı dönemlerde imtiyaz hakkı veren pek çok ülke bulunmaktadır. Ancak Türk tarihinde Osmanlı Devleti'ne kadar geçen sürede herhangi bir resmi atılım söz konusu olmamıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde ise dünya gündemini saran patent kanunu ve uygulamaları Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmiş önde gelen batı ülkelerinin izinden giderek "İhtira Beratı Kanunu" adı altında üretimde mülkiyet hakkını resmi bir çerçeveye oturtturmuştur. Bu aşamaya gelinceye kadar imtiyazlar şeklinde uygulamaları mevcut olmakla birlikte yasallaşma ve hukuki bir temele oturtma hareketi 1879 tarihli kanundur.¹⁰⁴ Üretimde ve üründe mülkiyet hakkı Osmanlı Devleti'nde esas itibarıyla bir teşvik hareketi olarak algılansa da dönemin şartlarına bakıldığında teknoloji geçişi sağlamak çabasıdır. Dünyada geniş ölçüde yankılanan tartışmalar sanayileşmenin ve bazı araştırmacılara göre patent kanununun beşiği sayılan İngiltere'de dahi yasal hale gelen bu uygulamanın kaldırılmasını sağlayabilecek noktaya kadar gelmiştir.¹⁰⁵ Patentın yasallaşmasına karşı başlayan ve giderek büyüyen hareket sırasında Osmanlı Devleti yasal bir harekete girişmemiştir. Ancak dünya çapında patent savunucuları haklılığını kanıtladığı ve hukuk alanında bir başarı sağlayarak mucidin ürünü hakkında mülkiyetinin olmasını sağladıktan sonra

¹⁰³ Bülbul ve Özbay, *a.g.m.*, s.40.

¹⁰⁴ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

¹⁰⁵ Nuşin Ayiter, "Milletlerarası İhtira Hukukunun Bugünkü Durumu ve İktisaden Geri Kalmış Ülkelerde İhtira Hukuku Problemleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1968, c.25, s. 137.

adım attığı bilinmektedir. Ülke sınırları içerisinde yayınlanan dergi veya gazetelerde yorumlar her konuda olduğu gibi bu konuda da yer almıştır. Çoğu olumlu olan bu yazılardan ihtira hukukunun yasal bir hale gelmesinin ülkeye fayda sağlayacağı çıkarılmaktadır. Gerek fikri gerekse bedeni emeğin sahibinden başkasının müdafaasına kapalı olarak salt bir şekilde sahibine ait olması uygulaması batılı araştırmacıların olduğu gibi Osmanlı Devleti'ndeki yazarların da çoğunlukla taraf olduğu seçenektir. İcat sahibi olan kişilere eğer devlet tarafından bir teşvik veya mükâfat verilmeyecek olursa dahası üçüncü şahısların taklidine dair bir koruma sağlamayacak olsa mucidin keşfettiği şeyi uzun müddet ilan etmeme durumu ortaya çıkabilir. Tam aksini düşünürsek ve kanun ile birlikte koruma ve teşvik durumu gerçekleşirse birde buna koruma eklenirse her türlü icadın derhal kamuoyuna sunulması oldukça gerçekçi görünmektedir. Zaten Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan durumda teknik yenilikleri teşvik etmek ve teknolojiyi kendi memleketinde geliştirmektir. Bu durumda İhtira Beratı Kanunu hedeflenen bu gelişmeye uygun gözükmektedir. Serbest rekabeti ortadan kaldırma ihtimalini düşünen karşıt görüşlerde bulunmaktadır. Bu durumda ise kanun hükümleri gereğince mucidin icadı üzerindeki hakkı belirli bir süreyle sınırlandırılmış ve ebedi olarak hak sahibi olması engellenmiştir.¹⁰⁶ Kanunun yürürlüğe girmesiyle ilgili Avrupa ve diğer ülkelerdeki hararetli tartışmalara Osmanlı Devleti'nde pek rastlanmamaktadır. Bunun sebebi olarak da tüm karşıt hareketin 18. Yüzyıl sonlarında ve 19. Yüzyılda artık etkisini yitirmesi ve Osmanlı'nın ise bu tarihlerden sonra devreye girmesidir. Yabancı devletlerin ise Osmanlı Patent Kanunu'na karşıt olmadığı ve destekledikleri ise belgelerden anlaşılmaktadır. 14 Zilhicce 1297/ 17 Kasım 1880 tarihli olan ve dönemin Londra sefiri Musurus Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir telgraftan anlaşıldığı üzere İngiltere Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe giren İhtira Beratı Kanunu'na karşı olmamakla birlikte diğer devletler ile de haberleşme aşamasında olduğunu bildirmektedir.¹⁰⁷ Kanun yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra yapılan bu yazışmalar Osmanlı içerisinde olduğu kadar dış devletler nezdinde de artık olumlu bir görüşün bulunduğunu belirtmektedir. 23 Mart 1305/4 Nisan 1889 tarihli belgeden ise İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ndeki bu girişimi kesin olarak desteklediği ancak diğer devletlerin de desteklemesi gerektiğini anlamaktayız.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Şuayip, *a.g.m.*, s.27.

¹⁰⁷ BOA. Y. PRK. EŞA 2/67.

¹⁰⁸ BOA. DH. ŞFR. 139/28.

Kanunun gerekliliğine dair oluşan olumlu hava tüm dünyada yayılırken Osmanlı imtiyaz şeklindeki durumundan çıkarak yasal bir koruma sağlama durumuna geçmiştir. Bu nedenle de olağanüstü tartışmalara sahne olmamıştır. Ancak kanunun gerekliliğine dair ortaya çıkan bu durum kanun yürürlüğe girdikten sonrası için söylenemez. Her ne kadar kanun çağın şartlarına göre hazırlanmış ve 1844 tarihli Fransız İhtira Beratı'nın bir tercümesi olarak yürürlüğe girse de uygulama alanında eksiklikler ve tartışmalar yaşandığı arşiv belgelerinde gözlemlenmektedir. Öncelikle tatbik sahasında yaşanan ve tartışma konusu olan sorunlar şunlardır; yapılan icadın teknik bir yenilik olması, Osmanlı tebaası olmayan şahıslara yabancı ülkelerden istenilen beratlarla yönelik uygulama, ihtira verilen ürünün belirli bir süre içerisinde kullanıma hazır hale gelmemesi durumunda iptal konusunun gündeme gelmesi gibi daha pek çok konuda davalara belgelerde rastlanılmaktadır. Başvurular yapıldıkça ise kanun içerisinde belirtilmeyen konular gerekli mahkemelerce çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu bahsettiğimiz durumlara gerekli mercilere yazılan dilekçelerden birkaç örnekle açıklama getirirsek; elektrik tertiplerine ilişkin konularda Osmanlı Devleti'nde uygulanan yöntem en tartışmalı durum olmuş ve bu tarz ürünlere berat verilse dahi uygulama şansı verilmemiştir¹⁰⁹. İhtira Beratı Kanunu'nda yer verilmeyen bu icatlara yönelik tartışmalar Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar devam etmiştir. Yine yapılan dilekçeler incelendiğinde sorgulanan konular arasında yurtdışında yaşamakta olan şahısların vekâletvekâlet olmadan ihtira beratı alıp alamayacağıdır. Almanya'da yaşayan Bolenman ve Hernman isimli şahısların icat ettiği hareketli bir makine için berat talebine karşı Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından Şuray-ı Devlete bir yazı gönderilmiş ve durumun izah edilme gereği ortaya çıkmıştır. 29 Rebiülahir 1314/7 Eylül 1886 tarihli olan bu yazışmalardan anlaşılıyor ki uygulama konusunda hala çözüme kavuşması gereken meseleler uzun süre ortaya çıkmaya devam etmiştir. Neticede vekâlet olmadan berat verilmeyeceği kararı adı geçen şahıslara bildirilmiştir.¹¹⁰ İhtira Beratı Kanunu'nun ikinci maddesinde geçen hüküm ise önemli bir noktaya değinmektedir. Bu maddeye göre “*Sanâyi’ce yeniden bir netice ve vücuda getirmek...*”¹¹¹ İhtira beratı verilmesi için en temel şart olarak belirtilmiştir. Ancak yapılan başvurularda bunu sağlamadığı düşünülerek geri çevrilen dilekçelere rastlanılmaktadır. 24 Mart 1326/6 Nisan 1910 tarihli bir belgeye göre; İtalya'da yaşayan Derolo isimindeki bir şahsın yeni bir dalgıç kıyafeti icat ettiğinden

¹⁰⁹ BOA. DH. MKT 2240/134.

¹¹⁰ BOA. BEO 849/63646.

¹¹¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO 183/8

dolayı vekili vasıtasıyla yaptığı ihtira beratı talebi uygun görülmemiştir. Belgedeki ifade şöyledir:

“İtalya devleti tebaasından Cenovada mukim Derolo nam kimesnenin ihtira edip talep ettiği beratın imtinâ’ından dolayı cereyan eden muamelenin beyanıyla bu bâbdaki nizamnamenin ta’dili lüzumunun beyanına dair.”

Başlığı altında çeşitli nezaretlerin yazışmaları bulunmaktadır. Bu yazışmalar arasında Hariciye Nezareti tarafından Ticaret ve Nafia Nezareti’ne yazılan bir belgede kanun gereği berat verilmesi zorunluluğu açıklanmış ayrıca nizamnamede bazı değişiklikler yapılması lüzumu belirtilmiştir.¹¹²

Bu gibi mahkemeye taşınmış ve nezaretler arasında yazışmalara sebep olmuş pek çok icat başvurusu bulunmaktadır. Nihayetinde hepsi bir şekilde çözüme kavuşmakla beraber çıkan sonuç ise Osmanlı Devleti’nde patent kanunun yürürlüğe girmesi hakkında başlangıç aşaması için göze çarpan hararetli tartışmalar bulunmamaktadır. Kanun yürürlüğe girdikten sonra ise uygulama aşamasında zaman ilerledikçe gerek memleket içinden gerekse yabancı devlet vatandaşlarından gelen itirazlar göze çarpmaktadır. Osmanlı Devleti, İhtira Beratı Hukuku konusunda uluslar arası sistemi oldukça yakından takip etmiştir. Bu nedenle dünya genelinde patent sistemine dair yapılan antlaşmalara katılmıştır. 1879 tarihli İhtira Beratı Kanunu’nda zaman içerisinde gerekli düzenlemeler yapılarak ihtilaflı konulara dair oluşan açık kapatılmıştır.

2.4. Batı Dünyasında Patent Uygulamaları

Dünya devletleri arasında fikri, teknik, sınaî ve bu gibi emeklerin korunması ve ödüllendirilmesinin uygulama tarihçesine bakarsak Ortaçağ’a kadar geri gitmek gerekir. Yasal bir koruma olmasa dahi imtiyazlar şeklinde ayrıcalıklar tanınması geçerli olan krallık veya hükümet tarafından kabul görmüştür. Patent koruması alanında tarihçiler kadar iktisatçıların da oldukça yoğun araştırmaları söz konusudur. Ekonomi politikaları, sanayileşme, gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkelerin durumu gibi geniş bir yelpazeyi ilgilendiren fikri mülkiyet hakları koruması meydana çıktığı andan itibaren tartışmalı bir konu olmuştur. Ancak tartışmaya kapalı olan kısmı ise dünyaya batı devletleri tarafından yayılma potansiyeli gösterdiğiidir. İngiltere kökenli Sanayi

¹¹² BOA. ŞD. 1224/76

Devrimi'nin tetikleyici bir unsuru olarak görülen Patent Yasaları oradan çevresindeki ülkelere ve ardından tüm dünyaya yansımıştır.¹¹³

Her ne kadar öncü devlet İngiltere olarak algılsa da imtiyazlar şeklindeki ödüllendirme sistemi Roma Hukuku'nda dahi görülmektedir¹¹⁴. İlk gerçek patent yasası ise Venedik kökenlidir. 1474 yılında uygulamaya konulan Venedik Patent Yasası bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.¹¹⁵ Bu kanun ile Venedik ülkesine icat yapabilecek dahi nitelikli kişileri çekmek amaçlanmıştır. Kanun ile icat sahibi kişilere, bir yeniliğe öncülük etmiş şahsa ödül (patent) verme sistemi uygulanmıştır. Bunun yanında ilk gerçek patentin Floransa Cumhuriyeti'nde 1421 yılında verildiğini söyleyenler de bulunmaktadır.¹¹⁶ Ancak tüm bunların dışında yine bütün işaretler İngiltere'yi göstermektedir. 1623 tarihli İngiliz Tekel Kanunu ile daha önce görülmemiş düzeyde bir yasal ilerleme kaydedilmiştir.¹¹⁷ Venedik, Floransa, İngiltere'de olmak üzere karşımıza çıkan ilk patent uygulamaları nihayetinde Sanayi Devrimi sonrasında oldukça önem kazanmıştır. Patent vasıtasıyla yasal olarak koruma sağlanan hakların revaçta olduğu dönemlerde ise kanun yerleşme, gelişme ve yayılma imkânı bulmuştur. Bu olayın gerçekleşmesinde ve dünya açısından önem kazanmasında ise İngiltere öncü devlet olarak kabul edilmiştir. Teknik ve sınaî gelişmeyle paralel olarak sanayileşmeye katkısı olduğu düşünülen patent yasaları, ülkelerce milli olduğu kadar uluslararası olarak da anlaşmalara mevzu olmuştur.¹¹⁸

18. yüzyıla gelindiğinde ise tüm Avrupa Devletleri'nde Patent Kanunları'nın yürürlükte olduğu söylenebilir. Tabi ki her değişime olduğu gibi bu koruma girişimine de tepkiler gelmiştir. Uygulamalar bu karşıt tepkiler sonucu sekteye uğramış ve hatta bazı ülkelere yasanın iptal edilmesine kadar ileri gitmiştir. Bu ülkeler arasında İngiltere'yi dahi sayabiliriz. Nihayet 19. yüzyılda koruma yanlılarının zaferi olarak hükümetler yasaları tekrar yürürlüğe koyma kararı almış ve günümüze kadar tadilatlarla devam ettirmişlerdir. İngiltere'de 1624 tarihli Statute of Monopolies, Fransa'da 1791 Kanunu, Bavyera'da 1791 Kanunu, Sicilya ve Avusturya'da 1810 Kanunu, Prusya'da 1815, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'da 1817, İspanya'da 1820, İsveç'de 1834 ve

¹¹³ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul, 2013, s.342.

¹¹⁴ Bülbul ve Özbay, *a.g.m.*, s.39.

¹¹⁵ Yavuz Yayla, "Sanayi Devrimi'nde Patent'in Rolü", *TBB Dergisi*, c. 114, (2014), s.224.

¹¹⁶ Bülbul ve Özbay, *a.g.m.*, s.41.

¹¹⁷ Alkan Soyak, "Fikri ve Sınaî Mülkiyet Hakları: Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve GOÜ'LER Açısından Önemi", *Legal Fikri ve Sınaî Haklar Dergisi*, c.1, (2005), s.14.

¹¹⁸ Soyak, *a.g.m.*, s.3.

Portekiz’de 1837 kanunları.¹¹⁹ Daha sonraları giderek modernleşen bu koruma kanunlardan oldukça uzun ömürlü olanlar dahi bulunmaktadır. Görüldüğü gibi 19. yüzyıl patent savunucularının Batı’da bir zaferi olarak addedilebilir. Batı ülkelerinin çoğu için kısmen aynı zamanlarda koruma yasalarını kabul ettiklerini söylemekte yanlış olmaz. Öncü birkaç devletin patent uygulama tarihine bakarsak;

Fransa’da icat sahiplerinin korumaya dair haklara sahip olmaları 1879 senesinde yani serbest ticaret ve sanayinin ilanından itibaren başlamaktadır¹²⁰. 1791 yılında uygulamaya konulan Patent Yasası ile mucitler doğal hakları olan koruma uygulamasını artık yasal yollarla elde etmeye başlamışlardır. 1844’te ise yürürlüğe giren Mülkiyetin Güvenliği’ne dair kanun ise Osmanlı Devleti’nin tercüme ederek kendi topraklarında işleme soktuğu kanun olmuştur.¹²¹

Almanya’da Patent Kanunları 1877 yılında yürürlüğe girmiş ve Almanya incelemeli Patent verme ilkesini benimsemiştir. Bir icadın veya bir keşfin patent vermeye uygun olup olmadığı araştırıldıktan sonra belge verilmiştir. Osmanlı Devleti’ndeki kanunda olan uygulamaya benzer şekilde Almanya Devleti’nde de bir keşfin patent (buluş belgesi) alabilmesi için yeni olması ve sanayiye uygulanabilir olması gerekmektedir. Dilekçe sahibi tüm ayrıntılarıyla Almanca olarak yazdığı başvurusunda icat ettiği şeyin resmini de eklemelidir.¹²²

Sanayileşme de özel bir yeri olan İngiltere de ise “Patinet Ofisi” adında bir kurum bulunmaktadır. İngiltere patent konusunda orijinalliğe sahip olan bir ülkedir. Bunun sebebi ise kendi gelişim sistemi içinde bu koruma yasalarının oluşmasıdır. Çoğu dünya ülkesi de milli patent uygulamalarını yürürlüğe koymuştur. Ancak İngiltere’den etkilendiğini açıkça söyleyebiliriz. İngiltere ise kendi dinamikleri çerçevesinde gelişmesini tamamlamış ve Patent Sisteminin en özgün halini ortaya çıkarmıştır. 1624 tarihli İngiliz Tekel Yasası (Statute of Monopolies) ile gerçek patentler verilmeye başlanmıştır. Londra’daki Patinet Ofisi’ne yapılan başvurularda icat sahibi ürününün resimlerini, planlarını ayrıntılı şekilde sunar. Patent hakkı 14 sene olmakla beraber icadını tam anlamıyla bitiremeyenler için geçici bir belge verilmektedir. Bu geçici

¹¹⁹ Kemal Dayınlarlı, “ Milletlerarası İhtira Hukuku ve Türkiye’nin Yeri”, *Yargıtay Dergisi*, c.13, (1987), s. 308.

¹²⁰ Şuayip, *a.g.m.*, s. 37.

¹²¹ Yavuz Yayla, “Sanayi Devrimi’nde Patent Rolü”, *TBB Dergisi*, c.114, (2014), s.227.

¹²² Soyak, *a.g.m.*, s.14.

belgenin süresi ise dokuz aydır. Ancak bu dokuz ayın bitiminden üç ay sonra gerçek patent belgesini almak mecburiyetleri bulunmaktadır. Aksi takdirde hukuki işleme tabi tutulurlar.¹²³

ABD bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra 1791 yılında patent yasasını onaylamıştır. İngiliz yasasının etkilerinden kurtulmaya çalışsa da bu izleri görmemek mümkün değildir. Amerika, ilk resmi patent sistemini kabul edinceye kadar yerli sanayiye korumak amacıyla 1640'lı yıllardan itibaren patent benzeri korumaları uygulamaktaydı.¹²⁴ ABD'nin ilk modern Patent Kanunu ise 1836'da kabul edilen kanundur.¹²⁵

Bu öncü ülkelerin dışında Hollanda'da yürürlüğe giren patent yasası çeşitli liberal etkilerin sonucu olarak yürürlükten kaldırılmış ancak daha sonra dünya devletleri arasındaki yerini alarak tekrar yasal hale getirilmiştir. Avusturya, Belçika ve yukarıda patent yasalarını kabul tarihleriyle birlikte verdiğimiz devletler hemen hemen aynı bu üç öncüldeki devletin uygulamalarına sahip olmuşlardır. Zamanlama itibariyle kanunun kabul edilışin de aynı paralelliğe sahip olan ülkeler koruma yasasını uygulama konusunda veya karşılaşılan sorunlar bakımından da paralellikler yaşamışlardır. Patent kavramını ve getirdiği korumaya karşı tepkiler sonucu kaldırılan yasa veya patent hakkının belirli bir süre için verilmesi veya belirli seneler için belirli ücretlere tabi tutulması ve bunların yanında hepsinin birbirinden etkilenmesi gibi durumlar devletlerin kanunlarındaki ortaklıklar ve sorunları göstermektedir¹²⁶.

Milli Patent Kanunları oluşmaya başladıktan sonra zamanla uluslar arası antlaşmalar gündeme gelmiştir. Bu konuda dönüm noktası olan olay ise 1873 tarihinde gerçekleştirilen Viyana Uluslararası Sergisi'dir.¹²⁷ Burada buluşların iyi korunması ve taklit olayının engellenmesi için belirli adımlar atılmıştır. Bu adımların sonucunda ise patent konusunda uluslar arası bir temel olarak kabul edilen Paris Antlaşması imzalanmıştır. 1883 yılında 11 devlet tarafından imzalanan bu antlaşma ile bir birlik oluşturulmuştur. Temeli Paris Sözleşmesi ile atılan Uluslar arası antlaşmalar günümüze kadar çeşitli dönemlerde geliştirilerek yapılmıştır. Dünya genelinde yaygınlaşan patent

¹²³ Şuayip, *a.g.m.* , s. 37-38.

¹²⁴ Yavuz Yayla, "Sanayi Devrimi'nde Patent'in Rolü", *TBB Dergisi*, c.114, (2014) , s.228.

¹²⁵ Yayla, *a.g.m.* , s.228.

¹²⁶ Özdi, *a.g.m.* , s. 42.

¹²⁷ Dayınarlı, *a.g.m.* , s. 308.

tarafı algı sonucunda ise bu uluslar arası antlaşmalara katılan ülke sayısı artış göstermiştir.

BÖLÜM 3: İHTİRA BERATI İLE İLGİLİ ÖRNEKLER VE ANALİZİ

3.1. İhtira Beratı Kanunu Uygulamaları

“İhtira Beratı Kanunu” Batıda Sanayi devrimine paralel olarak gelişen bilhassa sanayi tipi ticaret ürünlerinin buluş ve ürün geliştirmeye dayalı fikri ve mülkiyet haklarının korunması ve günümüzdeki patent uygulamasının Osmanlı Devleti’ndeki karşılığıdır.¹²⁸ İhtira kelimesi anlam olarak buluş, berat ise Osmanlı Devleti’nde en dar kapsamıyla resmi belge olarak niteleyebileceğimiz bir tabirdir. Bu manalardan anladığımız üzere; yeni bir buluş, icat veya daha önce ortaya çıkarılmamış her hangi bir durum meydana getirenlere kanunen imtiyaz hakkı sağlamak amacıyla yürürlüğe konulan nizamnamedir. Devlet açısından ise yeniliğe ve üretime teşvik amacı taşıyan bu kanun sanayileşmeyi tetikleyecek bir unsur olarak düşünülmüştür. Kanuna ve ortaya çıkış amacına göre bir ürün geliştirerek çeşitli haklara sahip olma durumu doğan kâşif veya mucit bu beratı almak için ürününü ortaya çıkarmak fikrini benimseyecek, bu durumda hem devletin hem de vatandaşın istifadesine sunularak gelişim sağlanacaktı. Bu beratı sahip olacak şahıs da kendi hakkını isterse kullanacak isterse başka bir şekilde tasarruf edebilecekti. Tolga Akay, İhtira Beratı Kanunu çıkmadan önce Batıdaki örneklerine benzer bir şekilde bazı ürünlerin mucidi adına tescili ve belli bir süre imal ve satışı için imtiyaz verdiğini aktarmaktadır. Verilen örneğe göre Hüsamettin Efendi adlı bir şahıs bir tür tulumba geliştirmiştir ve kendisine on beş yıllık bir imtiyaz hakkı tanınmıştır.¹²⁹ Dünyada ki gelişmelerden bağımsız olarak Osmanlı Devleti adına bir buluşun kanunen korunmasının ilk örneği sayılan İhtira Beratı Kanunu ilk defa 15 Zilhicce 1290/3 Şubat 1874 tarihinde Nizamname Müsveddesi olarak karşımıza çıkar.¹³⁰ Kanunun kabul ediliş tarihi ise 11 Rebiülevvel 1297/23 Mart 1880’dir.¹³¹ Kısa bir süre sonra ise aşağıda hükümleri incelenen İhtira Beratı Kanunu 5 Temmuz 1844 tarihli Fransız İhtira Beratı Kanunu’nun çevirisi olarak Osmanlı Devleti’nde uygulanma sahası bulmuştur.¹³²

¹²⁸ Bülbül ve Özbay, *a.g.m.*, s. 51.

¹²⁹ Akay, “Osmanlı Devleti’nde Patent...”, s. 33.

¹³⁰ BOA. A. DVN. MKL. 11/ 24.

¹³¹ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8. İhtira Beratı Kanunu, Osmanlı Devleti’nin ticari diplomatik ilişkilerinin İngiltere gibi üst seviyede olduğu ülkelere de gönderilmişti. Elli maddelik İhtira Beratı Kanunu (Loi de Brevet d’Invention) için hazırlanan Türkçe-Fransızca kitapçık İngiliz Milli Arşivi kataloglarında görülebilir. FO. 78/4741.

¹³² Muzaffer Uyguner, *Tatbiki İhtira Beratı Hukuku*, Ankara, 1958, s.3

Günümüz şartlarına cevap vermekten uzak olan ve bu güne kadar birçok değişikliğe uğrayarak gerek milli gerekse uluslararası antlaşmalar ile maddelerinde tadilat yapılan İhtira Beratı Kanunu'nun ilk uygulanış dönemi ile ilgili olarak bu bölümde şu soruların cevapları aranmıştır: Osmanlı Devleti'nin hukuki altyapısı içinde ne gibi hükümler taşımaktadır, uygulama sahası nelerdir, kimlere verilebilir ya da hangi ürünlere verilir? Yenilik ve üretim amaçlı tasarlanan bu kanun amacına uygun faydayı sağlamış mıdır?

3.1.1. Kimler Alabilir?

Berat hakkının başlangıcı; müracaat için gerekli olan dilekçe, tarifname, mürekkep ile çizilmiş resim ve başvuru esnasında ödenmesi gereken harç gibi prosedürlerle başladı. İhtira sahibi, arşiv kaynaklarında “muhteri” olarak tanımlanmış ve berata hak kazanmak için müracaat etme prensibi kabul edilmiştir. Muhteri bir kişi olabileceği gibi birden fazla kişinin de ortak hareket ederek berat talep edebilmeleri ve alabilmeleri kanuna göre uygun görülmüştür. Berat bir gruba yahut şirkete de gerekli şartları taşıdığı takdirde verilebilir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan orijinal İhtira Beratı Kanunu 50 maddeden oluşmaktadır ve oldukça kapsamlıdır.¹³³ Bir buluşun “ihtira” yani “buluş” olarak addedilebilmesi için kanunun 2. maddesinden de anlaşılabileceği üzere daha önce uygulama sahası bulmamış bir yenilik sunması ve bu buluştan sanayi ortamında istifade edilebilmesi gerekmektedir.¹³⁴

İlk olarak müracaat edilirken dilekçe koşullarına uygunluk şartı aranmaktadır ve bu şartları yerine getirenlerin başvuruları kabul edilir. Kanunun 5. ve 6. maddelerinde bu konu belirtilerek başvuru dilekçesinin icat edilen şeyi açıkça içermesi ve tarifnamesi içinde de mürekkep ile çizilmiş bir resminin bulunması gerekmektedir. Bu şartları taşımayan dilekçelerin reddedileceği kanunda oldukça açık bir dille anlatılmıştır. Eğer dilekçede bir eksiklik var ise başvuruyu yapan kişiye bildirilir ve bu durumun düzeltilmesi, eksikliklerin ikmal edilmesi için kendisine üç ay mühlet verilir, bu müddet süresince eksiklikleri tamamlanmayan başvuruların kayıtları silinirdi. 8. maddeye göre İhtira Beratı hakkı bu belgelerin teslim tarihinden itibaren başlar ve muhterinin tanımlanmış hakları da böylelikle başlamış olurdu. Birkaç örnek vermek gerekirse; Ali Rıza Efendi adındaki bir şahsa, icat ettiği su makinesi için sunduğu dilekçeye resim koyulmadığının fark edilmesi üzerine eğer bu resmi derhal göndermezse başvurusunun

¹³³BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

¹³⁴BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

düşürüleceği bildirilmiştir.¹³⁵ Bir başka örneğe göre ise; “denizin derinliklerindeki maddeleri keşfetmeye yarayan bir alet” için Mehmet ve Cemil Efendiler tarafından dilekçe içinde yer almayan tarifname ve resmi sonradan gönderilmiştir.¹³⁶ 6. maddeye göre başvuru belgeleri üzerinde hiçbir silme veya karalama işareti bulunamazdı. Bunun yanı sıra başvuru sahipleri iki Osmanlı altını olarak kabul edilmiş bir harç ödemeliydi, aksi halde başvuru dikkate alınmazdı.¹³⁷

Bilhassa orijinallik ve yenilik noktasında koşulları sağlamayan ürünlerin İhtira Beratı Kanunu kapsamının dışında kaldığı pek çok örnek vakada görülmektedir. Örneğin; yeni bir matbaa harfi icat ettiğine dair berat almak isteyen ve İzmir’de ikamet eden Mümtaz Efendi adında bir zatın bu talebi icattan sayılmamış ve berat talebi reddedilmiştir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Mümtaz Efendi’nin harfleri mevcutlardan yeterince farklı bulunmamış ve sanayi açısından da sürdürülebilir bir fayda sunduğu noktasında ilgili kurulları ikna edememişti.¹³⁸

İhtira Beratı Kanunu’nun 3. maddesinde kanun kapsamı dışında görülen bazı ürün ve sektörlerden söz edilmiştir. Buna göre:

“Evvela terkibât-ı saydalânîyeyeve her nev’-i edviye ve mu’âlece ve sâniyenumûr-ı maliyeye ve muâmelât-ı sarrâfiyyeyedâir lâyhalar için berâtıtâsı câiz olamaz.”

Hükmüyle açıkça eczacılığa ve tedavilere dair, toprak mahsullerine ve maliyeye dair buluşlar için ihtira beratı verilmesi uygun görülmemiştir.¹³⁹ İlaç ve benzeri kimyevi bir ürün ile ilgili berat talebinin geri verildiğini gösterir bir yazışma 27 Temmuz 1897’de Sadaret Mektubi Kalemi ile Ticaret ve Nafia Nezareti arasında cereyan etmişti:

“Paris’te mukim Ojen Hermit ve Paterson de Koper tarafından lağımların tathir ve def’i taaffünü için ihtira olunan usulün terkibat-ı saydelânîyeden olduğuna ve bunun için talep edilen beratın verilemeyeceğine dair iş’âr-ı hayr-ı devletleri mucebince sebk eden tebligata cevaben bazı ifade ve izahatı ve talep olunan beratın itası iltimasını havi Fransa sefaretinden hariciye nezaret-i celilesine ita olunan takririn tercümesi nezaret-i

¹³⁵BOA. BEO. 450/33710.

¹³⁶BOA. Y.MTV. 13/38.

¹³⁷BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

¹³⁸BOA. MF. MKT. 1174/82.

¹³⁹BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

*müşarüliylehümanın 18 Safer sene 315 tarihli ve 1690 numrolu tezkiresi ve merbutatı ile beraber leffen devletlerine tesyar kılınmış olmağla...*¹⁴⁰

Ancak ilerleyen kısımlarda görüleceği üzere Kuş Palazı hastalığına çare olarak bir ilaca berat verildiği ve uygulaması için oldukça imkânlar arandığına dair örnekler de mevcuttu. Kimi zaman yapılan bir buluşa İhtira Beratı verilme de uygulama alanında gerekli desteğin verildiği de görülür. 1894 yılında Kolera'ya karşı "bir nev'i hap ve yağ ihtira eylediğinden bahisle" Darbhane-i Amire'de Kavâim-i Nakdiyye Evrak Müdürü Sâbık Ahmed Şefik Efendi tarafından yapılan başvuru sonunda kendisine hastalığın görüldüğü yerlere giderek yanında üç uzman doktora ile ilacının hastalığa çare olup olmadığını tecrübe edebilmesi için izin verilmişti.¹⁴¹

Bunların yanında kanun içerisinde bahsi geçmeyen, başvuru yapılan dilekçelerden hareketle sonucuna karar verilen ve ihtira beratı almaya hak kazansa dahi tatbikat açısından Osmanlı Devleti'nin izin vermediği buluşlarda mevcuttur. Örneğin; elektrik tertiplerine dair yapılmış olan icatlar henüz uygulanmasına izin verilmediği için berat konusunda tereddüt edilen başlıca buluşlardır. Bu tür ürünlerin kullanımı yasaklanmış ancak icadı yapan kişilerin haklarının daha sonra gasp edilmemesi için hukuki bir garanti amacıyla berat verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak kanunun ilk taslağında berat verilmesi uygun bulunmayan veya berat verilip de uygulaması yasaklanan bu icatların ilerleyen yıllar içerisinde uluslararası antlaşmalar ve kanunda yapılan düzenlemeler ile çözüme kavuştuğu bilinmektedir.¹⁴²

3.1.2. Belgeler Nelerdir?

Kanun ile müracaatın incelenmesi hususu ve hangi şekilde alınabileceği düzenlemişti. Başvurunun şekil şartlarının yine kanunla belirlenmiş olmasına rağmen uygulama sahasında bazı usulsüzlükler göze çarpmaktadır. Başvuru koşullarını tam sağlayanların yanı sıra bazı örneklerde yalnızca dilekçe içeriğinde ki bilgilere bakılıp ön değerlendirme yapılmadan onaylanmıştır. Bu gibi durumlarda ürünün sanayiye uygulanması, yeni bir buluş olması vesaire gibi şartlar daha sonra incelenerek berat verilmesi veyahut yine sadece dilekçeden yola çıkarak verilmemesi kararlaştırılmıştı.¹⁴³

¹⁴⁰BOA. BEO. 984/73761 (1-1)

¹⁴¹BOA. Y.A.HUS 313/110 (1-1)

¹⁴²BOA. BEO. 1555/116610.

¹⁴³BOA. BEO. 127/9521.

Verilecek beratın şekli de kanunda tanımlanmıştı. Beratlar devlet ve Ticaret ve Sanayi Nezareti mührü taşır, başvurunun uygunluğunu belirtir, ekinde ürün ile ilgili belgeler yer alırdı. Bu hüküm 13. maddede şöyle ifade edilmişti:

*“İhtirâ’ berâtı bâlâsı tuğra-yı hümayun ile müzeyyin ve zeyli Ticaret ve Ziraat Nezaretinin mühr-ü mahsusası ile musaddak olmak üzere muhteri’n istidâsı hükm-ü kanuna muvâfık bulunduğunu hâvi verilecek bir varaka ve resmiyedir ve altıncı maddede zikr olunan ta’rifnâme ve resimlerin suret-i musaddakaları berâtlara rabt olunur.”*¹⁴⁴

Tarifname ve resimler dilekçeye eklenerek Tuğra-yı Hümayun ile ve ilgili nezaretin mührü ile şeklen onaylanarak kabul edilir. Dilekçenin içeriğine istenilen berat müddeti de belirtilmelidir. Müddet konusu ise 4. maddede yer almaktadır. Berat müddeti beş, on ve on beş sene olarak uygulamaya koyulmuştur. Kaç seneliğine istenildiği başvuru esnasında bildirilmek durumundadır. Başvuru yapan kişi kendi tasarrufunda bu süreyi belirleyebilir. Bu sürelerin değiştirilmesi 19. maddede yazıldığı üzere ancak resmi müracaat yolu ile mümkün olabilir. 4. madde de ise berat müddetine göre alınan harçlara istinaden beş senelik için on, on senelik için yirmi, on beş senelik için ise otuz Osmanlı altını alınacağı anlaşılmaktadır. Aynı maddenin devamında ise “...ve bu resimler berâtların müddetlerine taksim olunarak senevîyyesi isâbet eden ikişer altın her sene ibtidâsında ve birinci sene taksiti berâtınhîn-i itâsında peşin ahz olunur. Taksit hulûlünde iş bu resmi te’diye etmeyen âdem hak berâtındansâkât olur” bilgisi verilerek belirlenen harçların senelik bölündüğü ve ilk taksitinin başvuru anında alınacağı açıklanmıştır. Taksitlerini geciktirenlerin veya ödemeyenlerin ise berat haklarının düşeceği kanunen kesinlik arz etmektedir.¹⁴⁵ Daha sonra mevzu bahis olan harç ücretine zam yapılması konusunda ise yeni zamdan önce başvuru yapanların ilk ödeme planları dâhilinde taksitlerine devam etmeleri kararlaştırılmış zamdan etkileneceklerin ise bu değişiklikten sonra başvuru yapanlar olacağı belirtilmiştir.¹⁴⁶

Berat çeşitli hallerde iptal edilebilirdi. İhtira beratı sahip olmaya hak kazanan kişi, gerekli şartları sürdürmediği takdirde berat hakkı elinden alınırdı ve bu durum kanunun 4., 36. ve 37. maddelerinde belirtilmişti. Bu maddelere göre; yukarıda ihtira yani buluş

¹⁴⁴BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

¹⁴⁵BOA. ŞD. 1267/1.

¹⁴⁶BOA. ŞD. 1181/27.

sayılması için gerekli şartlar altında söz edildiği üzere öncelikle başvurusu yapılan mamulün yeni bir icat olmadığı anlaşılırsa, yine bahsettiğimiz toprak mahsulleri, eczacılık ürünleri, maliyeye dair buluşlar kapsamında görülürse berat iptal edilir. Buna dair bir örneğe göre yağ imal edip bundan üretilen gıda maddeleri için berat talep edilmesi sonucu talep geri çevrilmiştir. Amerikan vatandaşı olan Jakob Emanuel adlı şahsın başvurusu çeşitli nezaretlerin yazışmaları sonucunda bir yıl tecrübe şartı da belirtilerek kabul görmemiş ve berat verilmemiştir.¹⁴⁷

Sanayiye faydalı olacağı dilekçede belirtilerek berat almaya hak kazanan kişinin icadı gerekli tahkikat yapıldıktan sonra fayda sağlanamayacağı anlaşılırsa da berat hakkı düşerdi. Bu şekilde beratı iptal edilen buluşlara arşiv belgelerinde sıkça rastlanmaktadır. Örneğin; derin kuyulardan su çıkarmak için icat ettiği bir makineden dolayı berat talebinde bulunan zamanın Musul Maarif Müdürü Resül Mesti Efendi adındaki şahsın ilk başta kabul gören talebi gerekli tecrübeler sağlandıktan sonra Ticaret ve Nafia Nezareti, Zabtiye Nezareti ve Bahriye Nezareti arasında geçen yazışmaların ardından icat olunan makineden herhangi bir fayda sağlanamadığının anlaşılmasından sonra düşürülmüştü.¹⁴⁸ Adı geçen şahsın itiraz etmesi de durumu değiştirmemiş son olarak 12 Şevval 1317/13 Şubat 1900 tarihli Bahriye Nezaretine ait bir bildiri ile faydasız olduğu kararı kesinleşmişti.¹⁴⁹ İhtira Beratı talebinin geri çevrildiği diğer bir örnek vakada ekmeğin bayatlaması ve bu durumun anlaşılması için makine icat eden Almanya vatandaşı Gustav adlı kişinin numune olarak gönderdiği ekmeğin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane tarafından incelenmesi ve tecrübe edilmesi sonucunda ekmeğin bahsedilen özellikleri taşımadığı, buğday değil çavdar unundan yapıldığı ve nakliyat sırasında bazı kusurların olduğu ayrıca diğer ekmeklerden ayırt edici bir özelliğinin bulunmadığı belirtilerek berat verilmekten çekinilmiş ve bu durum Ticaret ve Nafia Nezareti, Almanya Konsolosluğu arasında geçen yazışmaların ardından son olarak Şuray-ı Devlet tarafından verilen karar ile kesinlik kazanarak onaylanmamıştı.¹⁵⁰

36. Madde de;“*emniyet-i umûmiyyeyi ve nizâm-ı memleketi muhill ve adâb ve ahlâka ve kavanîn-i mevzuaya muhalif bulunan*” diye belirtilerek toplumun huzuruna, ahlakına kanunlara aykırı buluşların berat iptaline sebep olacağı açıklanmıştır. Yukarıda

¹⁴⁷BOA. BEO. 2716/203655.

¹⁴⁸BOA. BEO. 101/7575.

¹⁴⁹BOA. BEO. 1440/107944.

¹⁵⁰BOA. ŞD. 1224/76.

bahsettiğimiz elektrik tertiplerine dair başvurular bu duruma ilk örnek olarak verilebilir. Osmanlı Devleti içerisinde uygulamaya konulmadığı için berat verilecek kişilerin ürünlerini kesinlikle piyasaya sürmemeleri aksi takdirde beratlarının iptal edileceği belirtilmiştir.¹⁵¹

Bunun dışında dilekçeye eklenen tarifnamenin yeterli görülmemesi, yıllık taksitin ödenmemiş olması ve berat verildikten sonra iki yıl içinde icraata koyulmayan buluşlarında iptal edildiğini görmekteyiz. Mesela; Bağdat dâhilindeki Cezire kazası Mal müdürü Ali Rıza Efendi isimli kişinin icat ettiği bir çeşit su makinesi için verdiği dilekçe içerisinde makineye dair yeterli resim ve tarifnamenin bulunmadığı kendisine Nafia Nezareti tarafından gönderilen yazı ile “*Devlet hazinesinden muhavvel üzerine eşhasa harcırah ve verilemeyeceğinden iş’âr-ı sâbık vechle makinenin resmini göndermediği halde istidanın hükümsüz bırakılması...*” bilgisi verilerek kanun gereğince icadın daha anlaşılır olması için resmi istenmiş aksi halde hükümsüzlük kararı açıklanacağı belirtilmiştir.¹⁵²

Bunun dışında İstanbul’da ütü imali için ihtira beratı verilen Nest ve Herşer Kumpanyası’nın iki yıl müddet hakkı dolduğu ve imalata başlamaması nedeniyle beratın hükümsüz bırakıldığı Hariciye Nezareti’ne bildirilmiştir.¹⁵³ Bu gibi sebeplerden kanun gereğince mahkeme kararı da teyit edilerek berat iptali gerçekleştirilebilirdi.

İhtira Beratı Kanunu ile berata sahip olan kişilerin hakları da tanımlanmıştı. Kanunun 1. Maddesine göre “*Hiref ve sanâyi’e dâir her nev’ ihtirâ’ât ve keşfiyât ve ıslâhâtдан istifâde hakkı mevcûd ve kâşif ve muslihlere âiddir*” yazısından anlaşıldığı üzere mucit ve kâşifler devlet tarafından verilen berat hakkına sahip olacaktı. Başka şahısların tecavüzünü önleme gayesi taşıyan bu durum ile hakka sahip olan kişi dışında her hangi bir kişi o icat hakkında berat elde edemez veya piyasaya izinsiz süremezdi. Ancak devlet onayı veya isteği ile mucit veya kâşifin izni olmadan kullanılması zorunlu ürünlerde karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki; 6 Eylül 1893 tarihli bir belgede Osmanlı Devleti ahalisinden Mişel adlı bir kişinin icat ettiği ve tartma işlemi esnasında daha pratik olduğu düşünülen teraziye esnafın kullanmaya mecbur olduğu Nafia Nezareti tarafından belirtilmiştir. Kanunun amacına uygun olarak ürünün halka hizmet, kolaylık

¹⁵¹BOA. DH. MKT. 2240/134.

¹⁵²BOA. BEO. 450/33710.

¹⁵³BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

ve gelişim sağladığına değinilerek, bu terazilerin daha kullanışlı olduğu buna göre mecburiyet göz önünde bulundurularak kullanımına izin verilmesi öngörülmüştü.¹⁵⁴ Başka bir örnekte ise geliştirilen ürünün kullanımının berat sahibi dışında genel kullanım için zorunlu tutulması dikkat çekmektedir. Buna göre kayık ve sandallarda kaza esnasında içindeki kişilerin hayatını koruması amacıyla icat ettiği bir ürün için berat hakkı kazanan Mahmut Nedim Efendi'nin bu icadının kullanımına bütün sandal esnafı mecbur tutuldu. Buradan da anlaşılacağı üzere insan hayatının korunması ve kamusal fayda hallerinde devlet iradesinin kullanması İhtira Beratı konusunda da mevcuttu.¹⁵⁵

Berat hakkına sahip olmaktan başka manevi bir hak olan madalya verilerek ödüllendirme de söz konusudur. 14. Maddeye göre:

“Tebaa-i devlet-i âlîyye ve ecnebiyyeden devlet ve memleketçe nâfi’ şeyler ihtirâ’ edenler derece-i ihtirâ’ına göre mükafât olmak üzere ihdâs olunacak altun ve sim ve bakırdan ma’mûl madalyalar ile taltif olunacaklar ve verilen madalyanın resmini ihtirâ-gerdesi olan eşyadaki markası mahalline vaz’ eylemeğe muhteri’ler mecbur olacaktır.”

Kanunun 14. maddesinden anlaşılacağı üzere madalya almak ve eşya üzerine bu resmi koyabilmek de mucit ve kâşife manevi yönden sağlanan bir motivasyondur. Bu madalyaların ürünün değerini artırdığı tahmin edilebilir zira ihtira beratı verilen herkese bu madalyalardan verilmediği açıktır. Yine aynı maddeye göre madalyalar, icat edilen ürünün fayda derecesine göre altın, gümüş ve bakır olarak sınıflandırılmıştır. Dikkat çekici husus ise madalya verilenlerin bunu ürünün markası üzerinde göstermek mecburiyetiydi.¹⁵⁶ Selanik’te yaşayan elektrikçi Yosef Efendi adındaki şahsa “Harik Muhbiri” yani yangın habercisi olarak icat ettiği aletten dolayı ihtira beratı ve buna ilaveten gümüş madalya verilmiştir.¹⁵⁷ Bunun dışında Mekteb-i Tıbbiye’den mezun olan Süleyman Efendi isimli kişiye de “hitan aleti” yani erkek çocuklarının sünnet edilmesi esnasında kullanılan bir alet icat ettiği için ihtira beratı verilmiş bir de fonograf olarak adlandırılan gramafon cihazındaki ses ayarına dair düzeltme işlemi yapmış olduğu için

¹⁵⁴BOA. BEO. 273/20412.

¹⁵⁵BOA. ŞD. 713/4.

¹⁵⁶BOA. HR HMŞ. İŞO. 183/8.

¹⁵⁷BOA. BEO. 2298/172336.

Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından kendisine bakır madalya verilmesi uygun görülmüştü.¹⁵⁸

Berat alınan ürünün işletme hakkının devredilmesi de mümkündür. İhtira Beratı sahibi kimse bu yolla fikri haklarını değil işletme hakkını devreder, ürün sanayi sahasında başkalarının işletilebilir ve bu devir hakkını istediğinde geri alma hakkına da sahiptir.¹⁵⁹ Bu devir işlemine bağlı olarak işletme hakkını devreden ve devralan şahıs ve kurumların hakları devlet güvencesindedir. Bu durum kanunun 26. maddesinde belirtilmiştir:

*“Bir muhteri’nin berâtını istihsâl eylediği şeyin aded-i muayyeni müddet-i muayyene zarfında i’ mâl etmek üzere âhir kimse ile mukâvele ederek hak-ı ihtirâ’nın bir kısmını terk ve ferâğ edebilmesi câizdir. Sahib-i berâtın muhteri’âtı tehlikeli bir şey olduğu halde isti’ mâlinden dolayı kendisi taht-ı kefâlet ve nezâret-i hükümette bulundurulacağı gibi o misillü muhteri’âtı satın alan kimse dahi hükümetçe kefâlet ve nezâret altında bulundurulacaktır.”*¹⁶⁰

Bir ürünün patent hakları bir başka ülkede de alınmış olabilirdi. Eğer bir kişi daha önce başka bir devlette bir berat hakkı kazanmış ve aynı berata Osmanlı Devleti’nde de sahip olmak isterse her ne zaman başvurursa başvursun beratı ilk aldığı devlette bitiş süresi ne zaman ise Osmanlı Devleti’nde de aynı zamana tekabül etmek durumundadır. Kanunun 35. maddesi sadece bu hususa ayrılarak şöyle denilmiştir:

“Memalik-i ecnebiyyede ihtirâ’ berâtı alanlar ihtirâ-gerdeleri hakkında memalik-i Osmaniyyede dahi berât alabilirler. Fakat berâtlarının müddeti âhir memlekette almış bulunduğu berâtlar müddetinden noksarıyla hitâm bulmak meşruttur.”

Buradan da anlaşılacağı üzere İhtira Beratı uygulaması uluslararası patent uygulama sistemlerinden bağımsız olmadığı gibi yurtdışında ortaya çıkan hakları da meşru saymaktadır.¹⁶¹ Yangın söndürme aleti icat eden bir Alman vatandaşının (Makis İbrahart) Osmanlı Devleti’nde de berat hakkına sahip olmak üzere yaptığı başvuru buna örnek olabilir. Bu talep, Hariciye Nezareti başta olmak üzere Dâhiliye ve Nafia Nezaretleri arasındaki yazışmalardan sonra adı geçen şahsın kendi ülkesinde ne gibi

¹⁵⁸BOA. Y.A.RES. 112/38.

¹⁵⁹BOA. BEO. 4651/348784.

¹⁶⁰BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

¹⁶¹BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

muamele gördüğü sorulduktan sonra berat verilebileceği kararıyla neticelenmişti.¹⁶² Bükreş'te yaşayan birinin (Albert Şafer) İhtira Beratı almak için Osmanlı Devleti'nde ne gibi bir muamele izlenileceği konusunda bilgi talebinde bulunması üzerine¹⁶³ Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından kendisine cevap olarak kanundaki ilgili hükümler aktarılmıştı.¹⁶⁴

Devir hakkı her ihtira beratı sahibi olan kişinin sahip olduğu bir hak olmakla birlikte şahıs öldüğü takdirde ise miras yolu ile de devredilebilirdi. Ancak bazı istisnai durumlar söz konusudur. Millet müdafaasına ve milli müdafaaya dair sanayinin korunmasında önemli addedilen icatlar için devlet, satın alma yoluyla el koyma hakkına sahipti.¹⁶⁵ Genel hatlarıyla askeri icatlar olarak karakterize edebileceğimiz buluşlar için özel bir madde hazırlanmış ve bu gibi buluşlar için dilekçeye ikinci bir numune, resim ve tarifname konulması kanunen istenmişti. 12. maddeye göre;

“Âlât-ı mühimmât-ı harbiyeden devletin berri ve bahri kuvvet ve metanetine hizmet edecek ihtirâ'at evvel emirde muhteri'lerinin istidânâmeleriyle beraber tophane ve bahriye dairelerine irsâl olunub bunlardan devletçe fevâid ve muhasse-nâtında ind-ü'l-tecrûbe tebeyyün edenler için ihtirâ' berâtı itâ ettirilir ve derece-i nef'ine göre muhteri' ile bil-mukâvele ihtirâ' eylediği şey idâre-i mahsusası tarafından satın alınabilir ve on dördüncü madde mucibince madalya dahi verilir ve menâfi' ve fevâidi görülmeyenler red olunur.”

Maddeden de anlaşılacağı üzere bu gibi icatlar gerekli evraklarla müdafaa ile ilgili birimlere gönderilerek incelenir hatta faydası görülenler var ise yukarıda da bahsettiğimiz üzere madalya dahi verilebilirdi. Ancak tecrübe edilmesi sonucu hiçbir fayda sağlanamamış ise dilekçe ret edilirdi.¹⁶⁶

3.1.3. Nasıl Alınır?

İhtira beratı başvurusunun yapılacağı makam ve onay işlemi de kanunda izah edilen konular arasındadır. Kanunun 5. maddesinde gerekli evrakların eklendiği dilekçenin başkentte Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne, taşrada ise valiliğe gönderilmesi gerektiği

¹⁶²BOA. BEO. 2506/187893.

¹⁶³BOA. DH. MKT. 2234/103.

¹⁶⁴BOA. DH. MKT. 2259/79.

¹⁶⁵BOA. BEO. 4258/319293.

¹⁶⁶BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

belirtlmifltir. Ancak taşrada ikamet edenler de Ticaret ve Ziraat Nezaretine başvuru yapılabilirlerdi. İhtira Beratı Kanunu'na dair Osmanlı Arşivi belgelerinin önemli bir kısmı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin başlıca başvuru mercii olduğunu göstermektedir. Ancak bunun dışında şuray-ı Devlet ile Ticaret ve Ziraat Nezareti arasında ciddi miktarda yazışmaya rastlamak mümkündür.¹⁶⁷ Belgelerde buluşun ilgilendirdiği nezarete yazılan tezkireler ve nezaretler arasında yapılan bilgi alışverişi de gözlenmektedir. Konu ile ilgili incelenen yazışmalarda karşımıza çıkan kurum ve nezaretlerden birkaçı Orman ve Maadin Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Mektubi Kalem, Mekatib-i Askeriye-i şahane Nezareti, Maarif Nezareti, Zabtiye Nezareti'dir.¹⁶⁸ Bunların dışında yabancı devletlerden yapılan başvurularda Tercüme Odası'nın da devreye girdiği diğer nezaretler ile yazışmalar sonucu belgenin h lasasını gerekli nezarete çevirerek gönderdiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Bazı durumlarda ise birden fazla nezaret devreye girmekte olduğu ve karşılıklı iletişim halinde bir buluş hakkında inceleme yapıldığı görülmektedir. Örneğin; günümüzde difteri olarak bilinen o zamanın adlandırılması ile kuşpalazı hastalığına karşı bir ilaç keşfettiği için ihtira beratı almaya hak kazanan bir şahsın (Doktor Ro) bu buluşu için bir de hastane yapılmasına karar verilmişti. Bu hastanenin yapımı, ilacın tecrübesi ve masrafların karşılanması hakkında çeşitli daireler arasında yazışmalar yapılmıştı.¹⁷⁰ Nihayetinde ilk mercii Ticaret ve Nafia Nezareti olsa da icat ile alakalı her daireye İhtira Beratı başvurularında gerekli hallerde başvuru yapıldığı anlaşılmaktadır. İhtilaflı durumlarda ise son karar merci mahkemelerdir. Bu, kanunun 40. maddesinde görülmektedir.¹⁷¹ Lübnan'da ikamet eden Selim Haddad Efendi isimli şahsın icat ettiği yazı makinesine berat almak için başvurması sonucu bu yazı makinesinin her türlü harfi basması ve İslami yazıları da basabilecek durumda olmasından dolayı berat verilmekte tereddüt edilerek makinenin sanayi mektebi tarafından incelenmesine karar verilmiştir. Dâhiliye Nezareti ve Nafia Nezareti arasında geçen yazışmalar sonucunda durumun kesin sonuca bağlanamadığı ve bu ihtilaflı durum giderilene kadar makinenin sanayi mektebinde durmasına ve sahibine iade edilmemesine karar verilmişti.¹⁷²

¹⁶⁷BOA. BEO. 849/63646.

¹⁶⁸ BOA. A.MKT. MHM. 499/19; BEO. 1440/107944; BEO. 737/50370; BEO. 763/57180; BEO.422/3165; BEO. 1888/141584.

¹⁶⁹BOA. HR. İD. 2004/48.

¹⁷⁰BOA. BEO. 1003/715175.

¹⁷¹BOA. HR. HMş. İşO. 183/8.

¹⁷²BOA. DH. MKT. 872/51.

Sonuç olarak ilk hali ve ilk uygulamaları örneklerle incelenen İhtira Beratı Kanunu'nun aslında dönemin şartları ve uluslararası gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda çok da geç olmayan bir zaman diliminde patent kanunu olarak Osmanlı Devleti'nde yürürlüğe girdiği görülmektedir. Kapsam bakımından oldukça geniş olan bu kanun ile ilgili arşiv belgeleri genel hatlarıyla başvuru dilekçeleri, kanuna dair düzenlemeler, yurtdışı ile yapılan temaslar şeklinde sınıflandırılabilir. Sanayi Devrimi ile değişen dünya düzenine ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti yeni icatların ortaya çıkmasına teşvik amacını taşıyan bu kanunu yürürlüğe koyarak hem devlet açısından hem de icat yapan şahıslar açısından fayda saylanabileceğine inanmıştı. Kanun, dönemin koşulları içinde yeterli gözüксе de zaman içerisinde ortaya çıkan bazı durumları karşılamadığı yapılan başvurulardan ve yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu vakalar sayesinde ilaveler ve yeni kararlar alınarak kanun içerisinde belirtilmeyen ya da bahsedilmeyen durumlar içtihatlarla çözüme kavuşturulmaya ve yeni ihtiyaçlara cevap verilmeye çalışılmıştır. İcat yapan kişinin yaptığı buluşa dair fikri mülkiyet haklarına yönelik tehditleri önlemek ve hakkını koruma altına almak amacı taşıyan kanun ile mucitlerin hukukten korunması birinci önceliktir. İhtira Beratı Kanunu, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne devrolan bir hukuk mirası olarak Patent Kanunu adıyla buluş sahiplerinin haklarını korumaya devam etmektedir.

3.2. Hangi Sektörlerde İhtira Beratları Ortaya Çıkmaya Başladı?

Osmanlı Devleti kurulduğu andan itibaren bilime önem vermiş hatta bilimle ilgilenen pek çok kişiyi bünyesinde barındırmıştır. Yukarıda ki bölümlerde bahsettiğimiz üzere astronomi, fizik, matematik, teknik alanlarda uzmanlaşmış Osmanlı bilim adamları bulunmaktadır. Son dönemlerine doğru ise teknik anlamada geri kalmışlığın oldukça hissedildiği devlette ilk ıslahat arayışları askeri alanda olduğu gibi icat edilen şeylerde de askeri ürünlerin ayrı bir önemi vardır. Askeriyeye dair bir ürün icat eden kişinin diğer icatlardan farklı olarak incelemeye tabi tutulacağı ve fazladan bir numune daha getirmeleri gerektiği kanunda belirtilmiştir.¹⁷³ Savaşların kazanılması teknik ilerlemeye göre şekillendiği düşünülerek bu alandaki teşvik ve inceleme bir kat daha fazla olmuştur. 1879 tarihli İhtira Beratı Kanunu yürürlüğe girdikten sonra pek çok teknik alet başvurusu yapılmıştır. Bunlardan bazıları kabul edilip ihtira ile ödüllendirilmiş bazıları ise incelemeye tabi tutulduktan sonra gerekli nezaret tarafından berat

¹⁷³ BOA. BEO. 4258/319253.

verilemeyeceği bildirilmiştir. Çalışmamızın bu bölümünde arşiv belgelerinde karşımıza çıkan başvuruların kategorizesi yapılarak ne gibi icatlar ortaya çıkarıldığı sunulacaktır. Yapılan bu başvuruların kabul edilip edilmediği değil hangi alanda icatlar yapıldığı önem arz etmektedir.

Gerek Osmanlı vatandaşı olanlar gerekse yabancı devlette ikamet edenler ya da yabancı devlet vatandaşı olanlar Osmanlı Devleti'nde İhtira Beratı Kanunu'ndan faydalanmaktaydı. Yabancı uyruklular için gerekli şartları yerine getirdikleri takdirde berat alma hakkı sağlanmıştı. Ancak bir vekil aracılığı ile bu gerçekleştirilebilen bu başvurular Osmanlı'nın ihtira hukukundan faydalanmak isteyen yabancıların nicel olarak gösterilmesini sağlamıştır. Hatta yabancı başvuru sayısının yerli başvuru sayısından fazla olduğunu söylemek hata olmaz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi taraması sonucunda elde edilen belgeler ile bir sınıflandırma yaparak yapılan icatlar hakkında bilgi edinebilir. Öncelikle Osmanlı Devleti için biraz daha fazla önem arz eden askeri ürünlerden başlamak daha uygun olacaktır.

3.2.1. Askeri Ürünler ile ilgili İcatlar

Ağaçtan icat edilen top ve edevat: 30 Rebiülevvel 1311/11 Ekim 1893 tarihli belgeye göre Bahr-i Sefid Boğazı Birinci Alayı İkinci Tabur İkinci Bölüğü cephanecisi Hüsnü Efendi isimli şahıs tarafından ağaç ve krom karışımı şeklinde icat edilmiştir. Bu icadı sayesinde kendisi terfi almış ve rütbesi mülazımlığa yükseltilmiştir.¹⁷⁴ Ancak terfi işleminin zamanında gerçekleşmediğini ve bu durum karşısında adı geçen şahsın bir itiraz dilekçesi yazdığını görmekteyiz.

.....Hüsnü Efendinin bundan çend-sene mukaddem ağaçdan tasni' ve ihtirâ etmiş olduğu krom-kârî top ve edevâtı vâsita-i devlet-behile hâk-pây-ı hümayuna arz ve takdim olunması üzerine mümaileyhin rütbesinin mülazımlığa refiisi ve bir kıt'a sanayi madalyasıyla taltifi emr ü ferman buyurulmuş ve mezkur madalya kendisine itâ olunmuş ise de rütbesi henüz terfii edilmemiş olduğundan....

Bu dilekçeden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nde uygulama sahasında bazı gecikmeler söz konusu olabilmektedir.

¹⁷⁴ BOA. BEO. 309/23151.

Bir çeşit barut: Rumeli bölgesinden 27 Şevval 1314/31 Mart 1897 tarihinde yapılan yazışmadan anlaşıldığı kadarıyla Doktor İvanof isimli kişi tarafından icat edilmiştir.¹⁷⁵

Torpedo ve Gülle: 12 Cemaziyelevvel 1303/17 Şubat 1886 tarihli belgeye göre Amerika Fabrikatörlerinden William isminde bir şahıs tarafından icat edilen bu torpedo ve güller için adı geçen şahıs Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yapmak için başvurmuştur. Bu amaç uğruna İstanbul'da bulunduğunu ve eğer izin verilirse Osmanlı Devleti'nde icat edeceği güller için bir fabrika kurup işletmek istediğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu duruma temkinli yaklaşıp aynı topların daha önce de icat edilmiş olabileceğini Tophane-i Amire'de incelenmesi gerektiğini kendisine bildirmiştir.¹⁷⁶

Otomatik top: 25 Zilhicce 1318/15 Nisan 1901 senesinde yapılan başvuruda Colt ismindeki bir fabrikanın imal ettiği makineli topların faydasından bahsedilmektedir.

*.....Amerika İspanya Muharebesinde bu topların eski model iki adedi ve iki fondluk diğer iki kıt'a top ile mücehhez bir Amerika yatının bu toplar sayesinde bir İspanyol torpedo muharibini gark eylemiş idiği ve hizmet-i berriye ve bahriyyede kullanılmak üzere bu kere İngiltere hükümeti tarafından gösterilmiş arzu-yı şedideye binaen kemâl-i isti'câl ile fabrikanın planlarını tehiyye eylediği...*¹⁷⁷

Şeklindeki açıklamada Amerika Devleti'nin fayda gördüğü topları İngiltere'nin acele olarak planlarına sahip olmak istediği belirtilmiş ve Osmanlı Devleti'nin de bu toplara sahip olmasının önemli olduğu Bahriye Nezareti tarafından Padişaha yazılmıştır.

Topların isabetli atış yapması için makine: 12 Şevval 1320/12 Ocak 1903 tarihli belgeye göre hava durumuna göre sağlam atış yapmaya yarayan makinenin icadı için yapılan başvuruda bu topun öneminden bahsedilmiş ve tecrübe edilip ona göre dönemin padişahı (II. Abdülhamit) tarafından karar verileceği anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

Top ve Mitralyöz: 25 Rebiülevvel 1311/ 6 Ekim 1893 sensinde Maksim Nordenfield isimli şahıs tarafından icat edilen top ve mitralyözlerin tecrübe edilmek üzere vapur ile

¹⁷⁵BOA. Y.MTV. 150/99

¹⁷⁶BOA. Y.MTV. 20/17.

¹⁷⁷BOA. Y.MTV. 213/174.

¹⁷⁸BOA. Y.MTV. 236/66.

İstanbul'a gönderildiği ve Tophane-i Amire tarafında tecrübe edileceği belgelenmiştir.¹⁷⁹

Tüfek: 26 Aralık 1866 tarihli belgeye göre Belçika askeriyesinden Mösyö Takel İsimli şahıs tarafından icat edilmiştir.¹⁸⁰

Torpedo: 26 Cemaziyelevvel 1314/2 Kasım 1896 tarihli belgeye göre Hacı Şakir Efendi ismindeki şahsa oldukça tahrip edici bir torpedo icat ettiği için Nafia Nezareti tarafından İhtira Beratı verilmesi uygun görülmüştür.¹⁸¹

Öncekilere göre daha ileri düzeyde olan bir top: 11 Safer 1210/ 27 Ağustos 1795 tarihli belgeye göre Nemçe'de yaşayan topçu Vega isimli şahıs tarafından icat edilen topların daha önce icat edilen Fransız toplarından üstün olduğu belirtilmiştir. Bu yeni icat edilen topların öncekilerle kıyaslaması yapılarak ihtira konusunda ki tanıtımı yapılmıştır.

Nemçe imparatorunun el-ân topciyân hizmetinde müstahdim olan Vega nam mühendisin bu defa Françe bombalarına müşabih ve mahrûtiyü'ş-şekl olarak icâd ve ihtirâ eylediği iki aded bombaların ağızları Nemçelünün atik-i bombalarına kıyasen onar vukiyye gülle atdığından ve atılan güller kırk beş derece irtifâ bulduğundan başka Nemçelünün atik-i bombalarına yüz dirhem barut vaz' olunduğu halde gülleri iki yüz doksan beş kulaç mesafeden ziyade menzile varmaz iken mahrûtiyü'ş-şekl olan işbu cedit bombalara keزالik yüz dirhem barut vaz' olunduğu halde gülleri dört yüz otuz altı kulaç mesafe olan menzile vardı ve atik bombalara yüz elli dirhem barut vaz' olunduğu halde gülleri beş yüz yedi kulaç menzilden ziyade gitmez iken zikr olunan cedit bombaların gülleri keزالik yüz elli dirhem barut ile yedi yüz yetmiş kulaç menzile vardı....¹⁸²

Tarih itibariyle baktığımız da İhtira Beratı Kanunu yürürlüğe girmemiştir. Ancak askeri alandaki icatların ehemmiyeti konusunda bize bilgi veren bir buluştur. Belgenin orijinalinde oldukça uzun bir şekilde bombaların tanıtımı yapılmıştır. Kanun kabul edildikten sonra dahi bu kadar övgüyle bahsedilen icatlar karşımıza pek çıkmamıştır. Muhakkak her icat bir başarıdır ancak askeri alandaki önemini anlatmak açısından bu tür icatların biraz daha üstüne basa basa anlatıldığı belgelerle de tecrübe edilmiştir.

¹⁷⁹BOA. Y.MTV. 86/81.

¹⁸⁰BOA. HR. SYS. 2862/72.

¹⁸¹BOA. Y.A. HUS. 362/127.

¹⁸²BOA. HAT. 236/13093.

Dinamitli Top Bataryası: 2 Ocak 1896 tarihindeki belgede Mösyö Blackman isimli bir şahıs Dinamitli top bataryası icat ettiğini iddia etmiştir.¹⁸³

Torpedo: 1 Cemaziyelevvel 1331/ 8 Nisan 1913 tarihli belgede Bahriye İkinci Daire Reisi Kaptan Ramiz Bey tarafından icat edildiği yazılmaktadır.

Bahriye Fabrikalarında icat ettiği torpidonun ne derecede işlevsel olduğu tecrübe edilmek için bir sandal üzerinde denenmiştir.¹⁸⁴

Yukarıda bazı örneklerle göstermeye çalıştığımız askeri ürünlerin çoğu top, torpedo gibi icatlardır. Kanun yürürlüğe girmeden dahi askeri icatlara verilen ehemmiyet belgelerle gösterilmiştir. 1900'lü yıllarda dahi top ve torpedo icatlarına yukarıda gördüğünüz üzere rastlanmaktadır. Hemen hemen benzer ürünlerde icatlar yapılmaya çalışılmıştır. Gelişim açısından muhakkak ki bir olumlama söz konusudur ancak ortak ürünler üzerinde çalışıldığı dikkati üzerine çeken bir konudur.

3.2.2. Tıbbi Ürünler ile ilgili İcatlar

Humma hastalığının tedavisi için ilaç: 11 Ocak 1868 tarihli belgeye göre Yaş şehrinde yaşayan Doktor Vispeya Neski tarafından icat edilmiştir.¹⁸⁵

Koleraya karşı icat edilen ilaç: 29 Cemaziyelahir 1312/ 28 Aralık 1894 tarihli belgeye göre bir çeşit hap ve yağ şeklinde icat edilen ilacın sahibi Darphane'de Evrak Müdürü Ahmet Şefik Efendi'dir.

*.....ilaçların terkiibinde muzırr-ı sıhhat madde olmadığı cihetle kolera hastalığı bulunan mahallere efendi-i mümaileyhin i'zâmıyla orada hükümetçe intihab kılınacak üç nefer tabibden mürekkeb bir komisyon ile beraber edviye-i mezkurenin mevki' tatbik ve tecrübeye vaz' olunması münasib olacağına dair nezaret-i müşarüileyhden cevaben gelen tezkire melfufuyla arz ve takdim kılındı.*¹⁸⁶

Belgeden de anlaşılacağı üzere yapılan incelemeler sonucunda ilaç içindeki maddelerde herhangi bir sıhhati tehlikeye sokacak madde bulunmadığı beyan edilmiş ve uygulamaya konulması münasip görülmüştür.

¹⁸³BOA. HR. İD. 2129/62.

¹⁸⁴BOA. BEO. 4170/312740.

¹⁸⁵BOA. HR. TO. 451/16.

¹⁸⁶BOA. Y.A. HUS. 313/110.

Ahmet Şefik Efendi'nin koleraya karşı icat ettiği ilaç 1894 tarihlidir ve elimizde bulunan 8 Ekim 1871 tarihli bir belgeye göre ise Baron Josep Atanasyov isimli şahıs yine kolera hastalığına karşı bir ilaç icat etmiştir ve bu ilaçtan 6 şişe kadar Osmanlı Devleti'ne numune göndermiştir.¹⁸⁷ Daha sonra ise 21 Zilhicce 1330 / 1 Aralık tarihinde Otto Rino isimli bir kişi Kolerayı yerleri dezenfekte etmeye yarayan bir makine icat etmiş ve Osmanlı Devleti'ne satılması konusunda görüşmeler yapılmıştır.¹⁸⁸ Çeşitli ülkelerde üretilen ilaçların diğer ülkelere geçmesi oldukça olağan bir durumdur. Arada az gibi gözüken bir zaman dilimi bulunsa da Osmanlı Devleti nihayetinde Koleraya karşı üretilen her türlü ilaç veya kolerayı dezenfekte etmeye yarayan makinelere karşı kayıtsız kalmamıştır.

Ayakların terlemesini önleyici ilaç: 25 Nisan 1905 tarihli dilekçede Mösyö P. Bacavarof isimli şahsın ayak terlemesine karşı bir ilaç icat ettiği beyan edilmektedir. “Propedo” adı verilen ilaç Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne ithal edilirken gümrük memurları tarafından engellenmektedir. İsmi geçen şahıs ise Dâhiliye Nezareti'ne bu konuda bir beyanda bulunur ve ilacın sağlığı tehdit edecek herhangi bir durum teşkil etmediğini söyler.

Mösyö “P. Bacavarof” tarafından ayakların terlemesine karşı istimal olunmak üzere ihtira olunan “propedo” nam ilacın gümrük memurları tarafından memalik-i şahaneye idhaline mümanaat edildiğinden dolayı şikayeti hâvi dahiliye nezaret-i celilesine.....ve yalnız Bulgaristanda değil Avrupa da hususiyle Almanya da satmakda, dahi Almanya ordularında dahi istimal edilmek de olduğuna nazar-ı dikkat hayr-hâhâne-i asafanelerine celb ile ve terkinde muzırr-ı sıhhat bir madde bulunmayan mezkur eczânın.....¹⁸⁹

Bahsedilen ilacın sadece Bulgaristan'da değil Avrupa Devletleri'nde dahi kullanmakta olduğunu ve berat sahip olduğunu belirterek Osmanlı Devleti'nin gereğini yapmasını belirtir. Buradan da anlaşılabacağı üzere her yabancı devletlerde üretilen her sağlıkla ilgili ürünün Osmanlı topraklarına derhal sokulması söz konusu değildir. İçerisinde sağlığı tehdit edecek herhangi bir madde olmadığından emin olunması gerekmektedir. Tercüme odası tarafından çevirilen ve Hariciye Nezareti'ne oradan da ilgili nezaretlere iletilen bu

¹⁸⁷BOA. HR. TO. 329/72.

¹⁸⁸BOA. DH. İD. 832/20.

¹⁸⁹BOA. HR. İD. 2081/59.

dilekçe ilacın yeterince incelendiği ve çoğu ülkede kullanıldığı bu nedenle Osmanlı Devleti'nin herhangi bir engelleme yapmasına gerek olmadığı açıklanmıştır.

Hitan aleti: 26 Muharrem 1319/15 Mayıs 1901 tarihli belgede Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olan Süleyman Efendi adındaki bir şahıs tarafından icat edilmiştir. Günümüzdeki karşılığı ise bir çeşit sünnet etme aletidir. Adı geçen şahıs bu icadından dolayı ihtira beratı almaya hak kazanmıştır.

*....İhtirâ' eylediği bir nev' hitân aleti için 14 Ağustos sene 314 tarihinde ihtirâ' berâtı aldığı....*¹⁹⁰

Kuşpalazı hastalığına karşı ilaç: Avrupa'da meşhur bir doktor olan Ro tarafından icat edilen ilaç için her hafta elli şişe kadar Osmanlı Devleti'ne Paris'ten gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁹¹ Bununla birlikte bu ilacın Osmanlı Devleti'nde tecrübe edilmesi için bir hastane yaptırılması gündeme getirilmiştir. Bu hastanenin yapımını ise Rusyalı bir müteahhit olan Mösyö Çerbekof üstlenmiştir.¹⁹² Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin botanik bahçesinde 20 yataklı olacak şekilde inşa ettirilmesi kararlaştırılan hastanenin masraflarının ise bin on Osmanlı lirası tutacağı ve bu masrafın ise Osmanlı Bankası'ndan alınan avans akçesi ile ödenmesi planlanmıştır.¹⁹³

....binanın rutubetten muhafazası hususunda icad-gerdesi olan usule tevfikan Rusyalı Mösyö Cerbakof marifetiyle bin on aded Osmanlı lirasıyla inşası kararlaştırıldığı....

Ancak aradan zaman geçmesi hastanenin inşasının başlamaması üzerine Mekatib-i Askeriye Nezaretin'den bir tezkire gönderilmiş ve eğer inşaata başlanılmayacak ise bir kısmı ödenen paranın geri alınacağı derhal inşaata başlanması bildirilmiştir.¹⁹⁴

Yabancı devlet vatandaşı tarafından icat edilen ilacın Osmanlı Devleti'nde kullanılması adına oldukça çaba gösterildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Hacamat için kullanılan alet: 2 Cemaziyelevvel 1312 / 1Kasım 1894 tarihinde Mekatib-i Askeriye-i Şahane'ye gönderilen bir yazıda Mektebi-i Tıbbiye-i Şahane talebesinden

¹⁹⁰BOA. Y.A. RES. 112/38.

¹⁹¹BOA. BEO. 525/39350.

¹⁹²BOA. BEO. 529/39656.

¹⁹³BOA. BEO. 645/48363.

¹⁹⁴BOA. BEO. 1003/75175.

Cemil Zeki Efendi isimli bir şahsın hacamata mahsus bir alet icat ettiği belirtilmektedir. Bu aletten on iki adedinin imal edilerek takdim edilmiştir.¹⁹⁵

Sağlık alanında kolera, humma, kuşpalazı gibi hastalıkların tedavisi için üretilen ilaçların oldukça revaçta olduğu gözükmemektedir. Diğer farklı ürünler yukarıda verdiğimiz örneklerde mevcuttur. Sağlık alanının bahsedilen dönem için yabancı devlet vatandaşlarının daha aktif olarak Osmanlı Devleti'ne ürün gönderdiklerini söylemek belgeler ışığında mümkündür. Bunun yanında Osmanlı vatandaşı olup ürün ortaya çıkaranlarda mevcuttur. Kesin olarak söylemek gereken şey ise devletin sağlık konusundaki ilaçları üretme ve uygulama konusunda oldukça çaba içerisinde olduğudur.

3.2.3. Tarım Ürünleri ile ilgili İcatlar

1. Filokseranın verdiği zararı önlemesi için icat olunan tertip: 17 Rebiülahir 1313/7 Ekim 1895 tarihinde Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti ile Şuray-ı Devlet ve Dâhiliye Nezareti arasındaki yazışmada belirtildiği üzere Fransız bir şahıs tarafından icat edilmiştir. Asma yapraklarının kökünü yiyerek bağlanan ve asma biti olarakta adlandırılan filoreksanın bazı mahallerde oldukça yazıldığı söylenmiştir.

Mealinde memalik-i şahanede bağcılığın terakkisi umur-ı mültezmeden olmasıyla Dersaadet civarında ve Aydın vilayetinde zuhur ve oldukça tevsi'-i daire-i sirâyet eden filokseranın tedricen olsun izâlesi için bundan dolayı harab olan bağların Amerika asma fidanlarıyla tecdidine teşebbüs olunmuş ve bundan fevaid-i mutlak görülmekde bulunmuş ise de bağlarda filokseradan maada külleme ve mildiyö tabir olunur hastalıklar dahi ârız olmakda olub külleme el-yevm mevcud ve mildiyö hastalığı dahi bağlara ziyadesiyle muzırr olduğuna ve bu hastalığın Fransalı Mösyö Hoğ nam zâtın ihtira-gerdesi olan tertib ile tedavi edilmekde bulunduğuna tertib-i mezkûrun Erenköyü ve İzmir ve Mağnisa bağlarında icrayı tecrübesiyle hüsn-i te'siri görülür ise tamim istimali zımnında bu yolda sarfı lazım gelen bin guruşun nebâtâta ârız olan hastalıkların izâlesi için ziraat-i mahsusâtı miyânına dâhil bulunan elli bin guruşuntesviyesi istizân olunmuş ve esbâb-ı mebsûteye nazaran terviç iş'âr-ı umur-ı zaruriyeden görünmüş olmağla ber-muceb-i istizân icrayı icabının nezaret-i

¹⁹⁵BOA. BEO. 508/38060.

*müşarüleyhiye havalesi tezkir kılını. Ol babda emrû ferman hazret-i menlehül-emrindir.*¹⁹⁶

İlacın imal icat edilip imal edildiği tarihi tam olarak bilemesek de bahsedilen tarihten çok uzun bir zaman önceye denk gelmediği açıktır. Daha önce İzmir, Erenköy ve Manisa'daki bağlarda tecrübe edildiği ve faydası görüldüğü belirtilen ilaç için belirli bir miktar masraf gerekmiştir. Bu masrafın gereken merciler tarafından karşılanması beklenmektedir. Bağcılığın oldukça geniş alanlarda yapıldığı ve önemli olduğu açıktır. Orman ve Maadin Nezareti'nin önemle üstünde durup filoreksanın uzak vileyetlerdeki bağlar için dahi Şuray-ı Devlet'e yazı gönderecek kadar yayılmış olduğunu anlaşılabılır.

Bir çeşit bitkiden üretilen kağıt ve pamuk: 5 Cemaziyevvel 1285/ 24 Ağustos 1868 tarihinde yapılan başvuruda İstanbul'da dahi yetişmekte olan bitkilerden (koza ve ılgın) bir çeşit tiftik üreterek pamuk ve kağıt imal ettiğini belirtilmiştir. Ortaköy içerisinde yaşayan Eksercioğlu Nisan ismindeki şahıs bu imali için 25 sene imtiyaz verilmesini talep etmiştir. İmal ettiği bu üründen gümrükte dahi kar edileceğini belirtmiştir. Ancak Ticaret Nezareti, Umur-ı Nafia ve Şuray-ı Devlet arasında geçen yazışmalar neticesinde 25 sene için imtiyaz verilemeyeceği kararlaştırılmış ve adı geçen şahsa bildirilmiştir:

*“Ortaköyde mütemekkin Eksercioğlu nam kimesne tozar ve koza ve ılgın denilen nebâtlarda mevcûd bulunan bir nev'i tüyden toplamak üzere kendisine imtiyâz ihsân buyurulmasını müstedi' cenâb-ı devlete bir kıta istidânâme takdim eylemiştir. Merhum işbu tüyün kağıd i' mâline kâbil olmasına mebni bundan memalik-i ecnebiyyeye mikdar-ı külli şey nakl ve ihtirâ' olunabileceğini ve kıyyesi iki guruş olmak üzere miriye dahi vermeği taahhüd edeceğini ilâve beyân etmiştir. Keyfiyet meclis-i âcizânemizde ledel-tezekkür bu sûret memalik-i mahrûsa-yı şâhâne mahsûlâtından olan bir mahsulün taht-ı inhisara alınması demek olacağından bervech istidâ imtiyâz istâsı muvaffık hâl olamayıp fakat mesela beş sene müddetle arazi-i miriye gayr-i mezrua üzerinde mezkur mahsûlâtı toplamak üzere sâhib-i istidaya yalnız bir ruhsat verilmesi ve müddet-i mezkurenin inkızâsında sâir bu misillü şeylerden alınan rûsûmâtın bu seneden dahi ahz ve tahsil kılınması...”*¹⁹⁷

Osmanlı Devlet'inde berat alma durumunun dışında icat sahiplerinin imtiyaz ile ödüllendirilmesi de olduğunu yukarıda İhtira Beratının uygulanması kısmında

¹⁹⁶ BOA. BEO. 690/51721.

¹⁹⁷ BOA. İ.ŞD. 9/480.

bahsetmiştik. Zaten tarih itibariyle bu pamuk ve kâğıt imali için yapılan keşfin İhtira Beratı Kanunu yürürlüğe girmeden hemen önce olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu örnekte Eksercioğlu ismindeki şahsa talep ettiği sürede imtiyaz verilemeyeceği çünkü toprak mahsulü olan bir imalin tekelleştirilmesi anlamına geleceği belirtilmiştir. Bu nedenle yazılan geri bildiride belirli bir süre için ruhsat verilebileceği açıklanmıştır. Bu sayede adı geçen kişi Osmanlı Devleti içerisinde devlete ait olan miri arazideki ürünleri toplama hakkına sahip olacaktır. Uzun yapılan açıklamalar nihayetinde ve Eksercioğlu'nun ürün hakkında ısrarla istediği imtiyaz hakkı beş yıllık ruhsat verilmesi ile sonuçlanmıştır:

“Ortaköy de mütemekkin Eksercioğlu nam kimesnenin bazı nebâtlarda bulunan bir nev’i tüyden kağıd yapmak üzere talep eylediği imtiyazdan sarf-ı nazarla yalnız bir ruhsat verilmesine dâir.

Evrak-ı Kıt’a

1 Meclis-i ma’âberin mazbatası

1 Tercümesi

1 Şurâ-yı devlet-i riyâset-i celîlesinin tezkiresi

1 Arzuhal 4

Fi 17 Safer sene 85”¹⁹⁸

Yine aynı şekilde yukarıda ki örnekte olduğu gibi Şnayder isimli bir şahıs ziraate dair bir alet icat etmiştir. Bu alet için imtiyaz talebinde bulunmuştur. Tarihine baktığımızda 19 Şaban 1286/24 Kasım 1869¹⁹⁹ ‘da başlayan imtiyaz talebi yazışmalarının 22 Cemaziyelevvel 1289/ 28 Temmuz 1872’de²⁰⁰ dahi devam ettiğini görmekteyiz. Dikkat edilmesi husus ise İhtira Beratı Kanunun yürürlüğe girmediğidir. Kanun yürürlüğe girmeden önce Osmanlı Devleti’nde ödüllendirme ve teşvik işleminin imtiyazlarla sürdürüldüğüne verilebilecek uygun bir örnek olması bakımından önemli bir talep dilekçesidir.²⁰¹

¹⁹⁸ BOA. İ.ŞD. 9/480.

¹⁹⁹ BOA. ŞD.1173/10

²⁰⁰ BOA. ŞD. 1173/39.

²⁰¹BOA. ŞD. 1173/19.

Tarım ürünleri içerisinde girebilecek ancak teknik anlamda uygulama sahası bulunduğundan dolayı bazı ürünleri aşağıdaki kategorilere dâhil etmeyi daha uygun görmekteyim.

3.2.4. Gıda Ürünleri ile İlgili İcatlar

Züyük-u Gıdaye: Günümüzdeki anlamıyla yağ ürünleri olarak karşımıza çıkar. Ancak Osmanlı Devleti bu ürünleri yeni bir icat olarak saymamış buna dayanak olarak da İhtira Beratı Kanunu'nun 2. maddesini göstermiştir. Yeni bir icat, yenilik meydana getirilme şartı berat verilmesinin temelidir. 10 Şevval 1323/ 8 Aralık 1905 tarihli belgeye göre Amerikalı Mösyö Jakop Emanuel Balom isimli şahıs tarafından gönderilen bir dilekçede bu türde ürünlere dair ihtira beratı almak istediği belirtilmiştir. Ancak bu durumun kanuna dahi uymayacağı açıklanarak berat verilmesi uygun görülmemiştir:

“Züyük-ı gıdaye vesaire imal ve züyük-ı mezkureden istihsal olunan mevadd-ı gıdayenin istihzarı için ihtira beratı itası Amerika devleti tebaasından ve askeri yüzbaşlarından Manila şehrinde mukim Mösyö Jakob Emanuel Balom'un vekili İtalya devleti tebaasından “J. B.” Daleciyu tarafından istida olunması üzerine bu babda mekâtib-i askeriye-i şahane-i nezaret-i celilesiyle cereyan eden muhabereden bahisle istifsar-ı muamelatı mutazammın 28 Cemaziyelahir sene 323 tarihli ve 34 numrolu tezkire-i muhavvele-i devletleri üzerine şurayı devlet tanzimat dairesinden ita olunan mazbatada ihtira beratı kanununun ikinci maddesinde sanayice yeniden bir netice ve eser vücuda getirmek ve bunların hâsılı için vesait-i cedide ihdâs yahud ma'lûm olan vesaiti bir suret-i cedidede istimal etmek muhtera'âtından add olunmasına ve mümaileyhin istidanamesine merbut tarifnameye nazaran şuhum ve züyutun ne imalince yeni bir usul ne de bunların tezyîd-i nefasetine ya mevadd-ı ibtidâyesine nisbeten teksir mikdarına hizmet eder bir keşfinde bulunmadığı anlaşıldığından ihtira beratı itasına mahal olmadığı gibi taleb eylediği vechle şuhum ve züyut-ı muhtelifenin güya vücud-ı insana menafî bir takım tertibatın bulunduğu vesilesiyle memalik-i şahaneye mahlut olarak idhal ve fîruhtu dahi sanayide istimal olunmak üzere bi-t-telvin imrârına müsaade olunanlar müstesna olmak üzere muahharen neşr olunub gümrüklerce icra edilecek muayene-i sıhhiye nizamının on dokuzuncu maddesinde sarahaten memnu' bulunduğu binaen devletçe mahlut yağların men'-i duhul ve istimali esbâbı aranıp durulduğu bir zamanda tıbbiye nezaretince hayvanlar üzerinde bir sene tecrübesine lüzum gösterilen nâşinide bir terkipten mürekkebi yağ ihdâsı için ihtira beratı verilmesi

câiz olamayacağından nezaret-i celilerine tebliği tezkir olunduğu inba olunmağla ber-muceb-i karar ifayı muktezasına himmet.

Ber muceb işaret-i âliye cenab-ı müsteşari”²⁰²

23 ramazan 1323 tarihli belgede ise;

“.....muayene-i sıhhiye nizamnamesinin on dokuzuncu maddesinde sarâhata memnu’ bulunduğuna mebni devletçe mahlût yağların men’-i duhul ve istimali esbabı aranıp durduğu bir zamanda tıbbiye nezaretince hayvanlar üzerinde bir sene tecrübesine lüzum gösterilen nâşinîde bir terkipten mürekkebe yağ ihdası için ihtirâ’ beratı verilmesi câiz olamayacağından ticaret ve nafia nezaretine tebliği tezkir kılındı.

Fi 28 Ramazan sene 1323 ve Fi 12 Teşrin-i sani sene 321.”²⁰³

Diğer bazı ürünlerde verilmediği gibi yenilik anlamı taşımayan yağ karışımları içinde Osmanlı Devleti’nde berat verilmesinin uygun olmadığı kanunun maddelerine isnat edilerek açıklanmıştır.

Tuz: 10 Şevval 1321/ 30 Aralık 1903 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla Halepli Jorj, Hacı Kuşakçı ve Josef Brahamşa isimli şahıslar tarafından icat edilmiştir:

“ Pariste Montolan sokağında bir otelde birkaç aydan beri ikâmet eden Halebli Jorj ve Hacı Kuşakçı namındaki biraderlerle Beyrut mekâtibi talebesinden Jozef Brahamşa namında birinin ihtirâ’ eylemiş oldukları gayet müessir sanai bir tuzun merkumların ikâmetgâhında iştigal eylemiş olduğu Paris gazetelerinde görülmesi üzerine edilen teşebbüsata binaen Fransa zabtiye nezaretince icrâ olunan tahkikattan merkumların bu ihtirâlarını fîrûht etmek maksadını ta’kib eyledikleri ve Halebde kimle muhabir eylediklerine sâire hakkında istihsâl olunan ma’lûmâtı hâvi Paris sefaret-i seniyyesinden hariciye nezaret-i celilesine meb’us tahriratın tercümesi nezaret-i müşarûlileyhin 8 Şevval sene 321 tarihli ve 3380 numrolu tezkiresiyle ma’an ve matviyyen savb-ı devletlerine irsâl kılınmağla bi-t-tahkik ifâ ve inbâsı ve melfûzların iâdesine himmet.

Ber muceb-i işaret-i aliyye-i mektubî”²⁰⁴

²⁰² BOA. BEO. 2716/ 203655. 1-1.

²⁰³ BOA. BEO. 2716/ 203655. 2-1.

Sınaî bir tuz olduğu belirtilen ürün Osmanlı Devleti'ne satılmak istenmiş bu nedenle Hariciye Nezareti'ne gönderilen mektup tercüme edilmiştir. Paris gazetelerinde dahi yer bulan tuzun satılması için Paris Sefareti'nden (elçilik) gönderilmiştir. Konuya dair detaylı bir inceleme işine girişmemekle beraber ticari fayda sağladığı için Osmanlı Devleti'ne yeni bir icat şeklinde sunulmuştur.²⁰⁵

Balıkçılardan sardalya yaparak kutulara dizilmesi: 11 Recep 1323/ 11 Eylül 1905 tarihli dilekçede Bulgar Antaş adındaki bir şahsın palaşice ve belçive balıklarından sardalya yapıp kutulara dizerek satması için imtiyaz ve ihtira beratı talebi bulunmaktadır:

“Ohri Gölünde sayd olunan meşhur palaşice ve belviçe balıklarından yaptığı sardalyaların yüz kutusunu bir sandık i'tibâriyle ve iki yüz elli guruş fiyatla satmak ve her sandıktan onar guruş maarif-i mahalliye terk etmek üzere kendisine bir kıt'a ruhsatnâme veya ihtirâ' beratı itâsı esbabının istihsâli istidâsını ve kasaba-yı mezbure ahalisinden ve Bulgar Cemaatinden Antas Srafîm Boyacı imzasıyla hâvi mukaddema makam-ı âciziye itâ olunan arzuhal üzerine...”

Kendisine bu ürünleri satması için beş yıllık bir imtiyaz verilmesi kararlaştırılmıştır.

“...teklifi dahi kabul etmesi hasebiyle bu iş için kendisine beş sene imtiyâz verilmesinde mahzur görülmediği ve merkumun sardalya yapacağı balıkları mübâyaaten tedârik edeceğini ve ruhsat talebinden maksadı mahallinde i'mâl ile memalik-i sâire-i şahanede ve diyâr-ı ecnebiyyede fûruht ideceği sardalyaların hükümet-i seniyyece men' edilmemesi...”²⁰⁶

Osmanlı Devleti gıda konusunda berat vermeye oldukça temkinli yaklaşmış böyle durumlarda örneklerde görüldüğü üzere belirli sürelerle sınırlı imtiyazlar ve ruhsatlar vermeyi uygun görmüştür. Zaten kanunda da ticari ve sanayice yeniden bir teknik oluşturanlara berat verilmesi kararı alınmıştır diye açıkça belirtilen bu durum aslında tartışmaya pek te açık değildir.

Ekmeğin sıhhatini belirtmeye yarayan alet: 24 Muharrem 1326/ 27 Şubat 1908 tarihli belgeye göre Almanya vatandaşı olan Güstav isimli bir şahıs ekmeğin yenilebilir olup

²⁰⁴ BOA. BEO. 2241/168057.

²⁰⁵ BOA. BEO. 2241/168057.

²⁰⁶ BOA. ŞD. 220/52.

olmadığını, sağlıklı olup olmadığını belirten bir alet icat etmiştir. Ancak bu tartışmalı bir konu olarak nezaretlerce berat verilmesi pek uygun görülmemiştir:

“Almanya Devleti Sefareti Ceneral Konsolosluğu

Almanya devleti tebaasından Mösyö Güstav Hesse nam zâtın ihtira etmiş olduğu bir nev’i ekmeğin sıhhate muzırr olub olmadığını tayini zımnında mekteb-i tıbbiye-i şahanece icra edilmiş tahlil neticesinden mezkûr ekmeğin havâssı²⁰⁷ lazımevi hâvi olmadığı der-miyân olunarak ihtira beratı itasından imtinâ’ edilmiş olmağla ikinci bir tahlil daha icra edilmek üzere bu defa gönderilen numune tekrar gönderilmiş olmağla mezkur numunenin evvel emirde iş bu ekmeği buğday unuyla yapılmış olmayup çavdar ile yapılmış olduğunu sâniyen evvelki numunenin tarih-i irsâlinden birkaç ay sonra tahlil edilmesi hasebiyle havâssını gaib eylediğini ve Almanyadan gönderilen ekmeğin birkaç günler nakliyâta duçâr olması hasebiyle yeni numunede dahi aynı kusurların görülmesi muhtemel idiğini ve sâlisen taleb edilen ihtira beratının kaynatılmış patatesi balık vesaire ile başka bir tarzda mayalandırılmış bir ekmek için istenildiğini ve bu ekmeğin diğer ekmeklerden farklı havâssı bulunmadığını ve azot miktarının dahi ekmeğin içerisine karıştırılan mevaddın mikdarını tezyid etmek suretiyle lezzetini bozmaksızın tezyidi mümkün olacağına nazaran dikkate alınarak tahlil edilmesi ve emri i tahlilin sürat-i mümkün ile icrayı Ceneral Konsolosluktan iltimas olunur.

Fi 22 Ramazan sene 324 ve Fi 26 Teşrin-i evvel sene 322”²⁰⁸

Gıda ürünleri berat verilmesi konusunda oldukça sürüncemeli bir konu olmuştur. Sanayice bir yenilik ya da teknik bir icat gibi kavramların içine girmediği düşünülen bu ürünlere berat verilmesinden ziyade imtiyazlar verilmesi Osmanlı Devleti tarafından daha fazla tercih edilmiştir.

3.2.5. Sanayi Ürünleri ile ilgili İcatlar

Hava tazyiki vasıtasıyla derin kuyulardan su çıkaran tulumba: Musul Maarif Müdürü Resül Mesti Efendi tarafından icat edilmiştir. 5 Rabülahir 1310 /27 Ekim 1892 tarihli belgeye göre icat ettiği tulumbanın Paris’te beratını almak için oraya gitmek İsteyen şahsa izin verilmemiştir:

²⁰⁷ Havâss: has, bir şeye mahsus.

²⁰⁸ BOA. ŞD. 1224/76.

“Ka’r-ı zeminde bulunan suyu sath-ı arza çıkarmak için ihtirâ’ eylediği tulumbadan dolayı Fransa hükümetinden dahi ihtirâ’ berâtı istimâl ve hakk-ı imtiyâzını orada talibine fûruht ederek avdet eylemek üzere Paris’e azimetine nezâret-i behiyyelerince mûmâna’at olunduğundan bahis ile Musul Maarif Müdürü Resul Mesti Efendi tarafından verilen arzuhalin gönderildiğine ve bunun için mumaileyhe ihtirâ’ berâtı verilmiş olduğuna dâir ticaret ve nafia nezâret-i behiyyesinden vârid olan 12 Teşrin-i evvel sene 308 tarihli ve yüzyirmi numrolu tezkire leffen savb-ı atûfiyyeye irsâl kılınmağla mumaileyhin men’-i azimeti esbâbının iş’ârına himmet”²⁰⁹

Resul Efendi’nin bu icadına incelemelere tabi tutulduktan sonra berat verilemeyeceği kararlaştırılmıştır. İlginç bir örnek teşkil eden bu icat yedi yıl gibi bir zaman zarfından sonra faydasız olduğu belirtilmiştir. Bu icat hakkında elimizde ki bir belge 16 Rebiülahir 1310/ 7 Kasım 1892²¹⁰ tarihli. Ancak icattan bir fayda anlaşılması ve berat verilmeyeceğini ifade eden yazının tarihi 12 Şevval 1317/ 13 Şubat 1900 tarihli. Aradaki yedi yıl inceleme için ne ifade eder tartışmaya oldukça açık bir konu olmuştur:

“Resul Mesti Efendi tarafından ihtira olunan tulumba hakkında.

Huzur-ı Sâmi-i Cenab-ı Sadaret-penahiye

Maruz-ı Çaker-i Kemineleridir ki

Tazyik-i heva vasıtasıyla derin kuyulardan su çıkarmak için ihtira eylediği tulumbayı enzar-ı ammeye vaz’ etdiğinden ve bu suretle hâsıl olan tazyiki hem sefain ve lokomotiflerde kuvve-i muharrike makamında istimal eyleyebilecek vesâiti istihzâr eylemek ve hem de makinesini bin dokuz yüz sergisinde teşhir etmek üzere altı mâh müddetle Parisde ikameti lazım geldiğinden bahisle bazı ifade ve istidayı havi Musul maarif müdürü sabık Resul Mesti mührüyle takdim kılınıb mazrûfen nezarete irsal ve tevdi’ buyurulan arzuhal üzerine ihtira-ı mezkuru muayene ve tedkik için i’zâm olunan sanayi müdürü izzetlü Hulusi Beyin müşahadat ve mülahazatını havi tanzim ve tersim eylediği rapor ve resim leffen ve arzuhal-i mezkur iadeten takdim kılınmış olmağla salif-üz-zikr tulumbanın bir kere de bahriye nezaret ve tophane-i müşiriyet-i celilelerince icrayı muayene-i mukteziyyesi menut-ı re’y-i sâmi-i cenab-ı sadaret-penahileridir. Ol

²⁰⁹ BOA. BEO. 96/7181.

²¹⁰ BOA. BEO. 101/ 7575.

babda emr ü ferman hazret-i veliyy-ül-emrindir. Fi 15 Receb sene 1317 ve 7 Teşrin-i sani sene 315.

Ticaret ve Nafia Nazırı

Musul maarif müdürü sabıkı Resul Mesti Efendi tarafından ihtira olunan tulumbanın mümaileyhin ifadesi vechle fenn-i mihaniği (mekaniği) tatbikâtı nokta-yı nazarınca sefain ve lokomotifler makinelerini tedvir edebilecek kuvveti haiz olmakdan başka derin kuyulardan su çıkarmak için dahi isti'malinde bir fâide melhuz olamayacağı fabrikalar ve imâlat komisyonlarınınca lede'l-tedkik anlaşıldığı 15 Receb sene 317 tarihli ve 57 numrolu tezkire-i devletleri üzerine bi-l-muhabere bahriye nezaret-i celilesinden cevaben iş'âr kılınmış olduğu beyanıyla tezkire.

Bâ-işaret-i aliyye-i cenab-ı müsteşârî”²¹¹

Resül Mesti Efendi bu duruma oldukça uzun bir şekilde yazdığı dilekçesinde itiraz etmiştir. Müslüman biri olarak bu icadı yapmasının devlet adına oldukça faydalı olacağını belirtmiştir. Tüm teknik bilgileri de en detaylı şekilde dilekçesine ekleyen şahsın icadı bir fayda sağlamadığı gerekçesiyle berat hakkına sahip olamamıştır.

Alet-i tebhiriye: Bu alet Tershane-i Amire’de imal olunmakta iken Fransa’da Geneste ve Hercher Şirketinin imal ettiği pis kokuyu def eden aletin taklidi olduğuna dair itirazlar ortaya çıkmıştır²¹². Hatta Devlet-i Aliyye’den dahi ihtira beratı aldığını belirtmiştir²¹³.

Çay ve ırmak sularının kuvvetiyle hareket eden makine: 13 Cemaziyelevvel 1310 / 3 Aralık 1892 tarihli belgeye göre Sakız Mevlevihanesi Postnişini (Şeyhi) tarafından icat edilmiştir:

“Heyet-i Fenniyeden Kaleme Alınan Raporun Tercümesidir.

Akarsuları yükseğe çıkarmak için nehir ve çaylar üzerinde vaz’ ve isti’mâl edilmekte bulunan çarhlı dubaların suret-i tesisıyla kuvve-i muharrikenin nakli hususlarının bir tarz-ı cedidde icrası zımında Sakız Mevlevihanesi postnişini İsmail Efendi tarafından

²¹¹BOA. BEO. 1440/107944.

²¹² BOA. BEO. 114/8540.

²¹³ BOA. BEO. 127/9521.

ihtirâ olunub bâ-irâde-i aliyye nezaret-i celilelerince modeli inşa ettirilmiş olan makine muayene ve tedkik edildi.

Marüzzikr dubanın kaidesinden mahsus delikler açılarak bunlar çayın yatağına çakılan kazıklardan geçirilmek suretiyle husule mutasavvur olan su'ûdu ve sükûtu harekete gelince umkî cüzzi olan sulara işlemek üzere bu usûl kabul olunabiliyor ise de derince veyahut sûrat-i cereyanı ziyade olan sulara marüzzikr kazıklar tahte'l-mâi bir ahşab döşemeye rabt edilmedikçe kesb-i inhinâ edecekleri ve şu hal ise makinenin pek sühuletle bir köylü tarafından te'sis edilebileceğine dâir muhterânın ifâdât-ı şifâhiyesine muhalif olacağı bedihidir. Ahval-i ma'ruzeye nazaran mezkur makinenin işe yarar bir ciheti yok ise de muhteri mümaileyh arzu eylediği takdirde kendisine bir ihtirâ beratı verilmesinde de be'is olmadığı muhât-alem-i âlî- nezaret-penahileri buyuruldukda ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehül-emrindir”²¹⁴

Makine hakkında incelemeler yapıldıktan sonra büyük bir fayda sağlanmasa da icat eden kişiye istediği takdirde ihtira beratı verilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiştir.

İstenilen mesafeye su çıkarabilmek için icat edilen makine: 15 Rebiülevvel 1311/ 26 Ekim 1893 tarihli belgeye göre Nikolaki Yasıdyadis Efendi tarafından icat edilmiştir. Belgede Mütiharrik bir su makinesi olduğu belirtilen icat devir hareket tekniklerine sahiptir.²¹⁵

Su Makinesi: 29 Şevval 1311/ 5 Mayıs 1894. Cezire kazası mal müdürü Ali Rıza Efendi tarafından icat edilmiştir.²¹⁶

İrmak ve çay sularını kullanmak için icat edilen makine: 19 Safer 1312/ 22 Ağustos 1814. Osmanlı vatandaşı olup Newyork'ta ikamet eden Terzioğlu Sancak isimli şahıs tarafından icat edilmiştir.

“İrmak ve çay sularını sarf ve istimal etmek üzere ihtira eylemiş olduğu bir nev'i makinenin bargir ve neccar kuvvetine muhtaç olmaksızın yirmi arşından kırk arşın irtifâ'na kadar su çıkararak gerek tarlaların sulanmasına gerek değirmen işletilmesine elverişli bulunduğundan bahisle...”²¹⁷

²¹⁴ BOA. BEO. 115/8578.

²¹⁵ BOA. BEO. 300/22440.

²¹⁶ BOA. BEO. 397/29718.

²¹⁷ BOA. BEO. 461/34505.

Bahsedilen makinenin işe yaradığı ancak Terzioğlu Sancak tarafından mı üretildiği yoksa Amerika’da daha önce bu tarz makineler bulunup bulunmadığının incelenmesi kararlaştırılmıştır.

Denizin kuvvetinden istifade etmek üzere makine: 17 Nisan 1886 tarihli belgeye göre Ebelya isimindeki bir şahıs bu icadı için Osmanlı Devleti’nden ihtira beratı talep etmiş ve bu berat ile birlikte Osmanlı sahillerinde bu makineyi kullanmak istediğini belirtmiştir:

*“Denizin zayi olan kuvvasından istifade etmek üzere bir makine icad eylediğinden bir kıt’a ihtira beratı itasıyla sevahil-i osmaniyede işletmek üzere müsaade talebine dair Ebelya imzasıyla mesned-i celil-i sadarete ariza.”*²¹⁸

Ufak bir tetiklemeyle hareket eden makine: 18 Şevval 1304/ 10 Temmuz 1887. Beyoğlu’nda oturan Viçan isimli bir şahıs tarafından icat edilmiştir. Vapur, değirmen, dikiş makinesi ve bu gibi ürünlerde kullanılabilecek olan makine için berat verilip verilemeyeceği oldukça uzun yazışmalara sebep olmuştur:

“İhtirâ beratı nizamnamesinin on bir ve on ikinci maddeleri hakkında bazı istifsara Viçan Mucib nam kimesne icad eylediği makine için ihtira beratı itâsı hakkında bazı ifade ve istizana dair.

Aded-i Evrak

1 Ticaret nezaretinin tezkiresi

1 Bahriye nezaretiyle muhaberebeli tezkiresi

1 Nafia nezaretiyle muhaberebeli tezkire-i riyaset-penahi

1 İhtira beratı kanunnamesine zeyl.”²¹⁹

Yangın söndürmeye yarayan aletler: Bu aletler sanayi kategorizesi altında incelense de bazı yangın söndürme malzemeleri aşağıda görüleceği üzere teknik icatlar sınıfına girmemektedir. İhtira Beratı Kanunu yürürlüğe girmeden önce bulunan toz şeklindeki yangın söndürme (itfa-yı harik) unsuru icat edilmiştir. 2 Nisan 1867 tarihli belgeden anlaşılacağı üzere Avusturya’da ikamet eden Josef Port tarafından üretilmektedir. Bir

²¹⁸ BOA. HR. TO. 529/91.

²¹⁹ BOA. ŞD. 1181/27.

kantarını altı İngiliz lirasına Osmanlı Devleti'ne satmayı teklif etmiştir. Ayrıca bu toz hakkında şu bilgileri vermektedir:

“İş bu toz sühuletle nakl olunabileceği cihetle bir mahallde harik zuhur ettiği esnada mezkûr toz el ile serpilerek derhal itfâ ve ateşin şiddetinden nâsı yanan mahalle takrîb mümkün olamadığı halde tehlikede bulunan eşya tozun neşriyle muhafaza olunabileceği derkârdır. Tozun serpildiği mahalle her ne kadar ateş sirayet edemez kereste ve bez ve kağıt misillü eşyayı ateşden muhafaza etmek için üzerine tutkal sürülerek mezkur tozdan atıldığı halde yanmayacağından işbu usulün tiyatrolarda icrası pek münasip olur.”²²⁰

Bunun dışında kanun yürürlüğe girdikten sonra 9 Şevval 1311/ 15 Nisan 1894 tarihili belgede ise Almanyalı Müller adındaki şahsın icat ettiği bir yangın söndürme tozundan bahsedilmektedir. Bu toz Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi üyesi Ali Refik Bey tarafında Beyoğlu Kışlası'nda tecrübe edilecektir.²²¹

“Harik Muhbiri” ismi verilen bir alet daha icat edilmiştir ki bu da günümüz deyiimiyle yangını haber veren makine demektir. Selanik'te elektrikçi Yusuf isimli şahsa bu icadı dolayısıyla bir gümüş sanayi madalyası verilmesi uygun görülmüştür.²²²

Yangın söndürme ile ilgili başka icatlarda mevcuttur ancak yukarıdaki örnekler yeterlidir. Osmanlı Devleti bu icatları yeni bir teknik olarak addederek ihtira beratı vermeyi uygun görmüştür. Bu nedenle toz şeklindeki bu icadı sanayiye dair ürünler içerisinde incelemek daha uygundur.

Tuvalet eşyası: Bu ürünü sanayi altına almamızın sebebi sadece bunu icat etmek için İstanbul civarında bir fabrika açma teşebbüsüdür. Bu konuda ihtira beratına sahip olan Serkimyager Bonkofski Paşa ile Mösyö Ogüst Rotraker Osmanlı Devleti'ne bir başvuruda bulunmuşlardır:

“Kararı

İşbu mazbatada gösterildiği vechle ale-l-umum tuvalet eşyası i'mâli için imtiyâz itâsı usulen ve kâideten câiz olmayub fakat mümaileyhümanın ihtirâ-gerdesi olan tuvalet eşyası için hâiz oldukları ihtirâ berâtı mucebince zâten imtiyâzları bulunduğuundan teşkil olunacak anonim şirketine de imtiyâz itâsında beis olmadığı cihetle mezkur

²²⁰ BOA. HR. TO. 448/84.

²²¹ BOA. Y.MTV. 93/58.

²²² BOA. BEO. 2298/172336.

anonim şirketi nizâmnâmesinin muktezâyı hale göre ta'dil ve tashih olunarak icâbı icrâ olunmak üzere bâb-ı âlîye irsâl hususunda ticaret ve nafia nezaretine iş'ârı tezkir kılındı” ²²³

İmtiyaza gerek olmadığı berat hakkına sahip oldukları için zaten imtiyazlı sayılabilecekleri belirtilmiştir.

Vasıta-i muharrike: 14 Cemaziyelevvel 1298/ 14 Nisan 1881. Makinelerin kuvvetini arttırmaya yarayan alet olarak tanıtılmıştır. Mucidi ise Yorgi Vasilyadi Efendi'dir. Ancak Osmanlı Devleti tarafından tüm incelemeler yapıldıktan sonra bu kişiye imtiyaz verilmesi uygun görülmüştür. ²²⁴

Elektrikli keşif aleti: Denizin derinliklerinde ki her maddeyi keşfetmeye hatta batık gemileri torpidoları bulmaya yarayan elektirkli bir alettir. 1 Safer 1301/2 Aralık 1883 tarihli belgeye göre kaptan Makaro isimli şahıs tarafından icat edilmiştir. İngiliz Elçiliğinden gelen belgede Ateşenavalı Yüzbaşı Mehmet ile Cemil Efendiler tarafından vekâleti alınarak resim ve tarifnamesi gönderilmiştir. ²²⁵

Çıkrık Beratı: iplik imali içi Bolu'da Kepekçizade Tevfik ve Şürekası tarafından icat edilmiştir.

Elektrik sistemine dair icatlar: bu konuda daha öncede bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nde uygulama yasağı bulunduğu için ortaya çıkarılan icatlara berat verilse de piyasaya sürülmesine izin verilmemiştir. Galata'da oturan J.B. Daleçyo isimli şahıs İstanbul'da elektrik malzemeleri üretmek için ihtira beratı talebinde bulunmuştur. Farklı yerlerde kullanılan elektrik hakkında da şikayet niteliği taşıyan bu dilekçede gereğinin yapılmasını beyan etmiştir. ²²⁶

Bunlar dışında gerek yabancı devlet vatandaşları tarafından gerekse Osmanlı vatandaşları tarafında birçok ürün için başvurular mevcuttur. Teknik anlamda yenilik olarak farzedilen makinelere ihtira beratı verilmiş ancak bazılarına verilmesine temkinli bir şekilde yaklaşmıştır.

²²³ BOA. MV. 86/66.

²²⁴ BOA. Y.A. RES. 10/57.

²²⁵ BOA. Y.MTV. 13/38.

²²⁶ BOA. ŞD. 3013/11.

3.2.6. Gündelik Yaşama Dair İcatlar

Steno telgraf makinesi: 15 Şaban 1309 / 15 Mart 1892 tarihli belgeye göre Almanya'lı Gustav Zayt İsimli bir şahıs tarafından icat olunmuştur. Ancak Ali Efendi şahıs tarafından vekâleti alınan icadın tamamlanmadığı ve eksik noktaları bulunduğu için daha henüz hiçbir yerde kullanım aşamasına geçilmediği belirtilmiştir.²²⁷

Cerib ölçüsü: 28 Şevval 1310/15 Mayıs 1893 tarihli belgeye göre İzmit Ceza Reisi Ali Efendi tarafından icat edilmiş ve kendisine bu icadından dolayı imtiyaz verilmiştir.²²⁸

Aynı alanda bir başka icat ise Amir Tevfik ve Rıfat Beyler tarafından ortaya çıkarılmıştır. Tartı icadı işiyle meşgul olan bu şahıslar eski ve yeni ölçüleri aynı anda gösterebilen bir ölçü birimi oluşturmuşlardır. Bu icatları karşısında Ticaret ve Nafia Nezareti'nden kendilerine ihtira beratı verilebileceği uygun görülmüştür.

Terazi Kabzası: 20 Şevval 1306/ 19 Haziran 1889. Birinci Daire-i Belediye Muhasebecisi Mehmet Efendi tarafından icat edilmiştir.²²⁹

Yine bir çeşit terazi ve dirhem icat eden Mişel adındaki şahsın bu ürünlerine esnaf mecbur tutulmuştur.

Bir çeşit döşeme: 19 Recep 1302/ 4 Mayıs 1885. Kayık ve sandallar da herhangi bir kaza olması ihtimaline içinde bulunan kişilerin hayatta kalmalarını sağlayacak bir çeşit döşemedir. Mahmut Nedim Efendi ismindeki şahıs tarafından icat edilmiştir. Ve Osmanlı Devleti bu döşemeye bütün kayıkçı esnafının sahip olmasını mecbur kılmıştır:

“Dersaadet limanı ile Boğaz içinde işletilen kayık ve sandallarda kaza vukuunda derûnunda bulunacakların hayatı te'min maksadıyla Mahmud Nedim Efendinin ihtirâ etmiş olduğu bir nev'i döşemenin kayık ve sandallar ashabının isti'mâle mecbur tutulmalarına dâir.

Aded-i Evrak

1 Şehremanetinin tezkiresi

1 Meclis tezkiresi

²²⁷ BOA. Y.A. HUS. 257/77.

²²⁸ BOA. ŞD. 766/5.

²²⁹ BOA. ŞD. 753/4.

Türkçe olarak düzenlenen Opera: 29 Rebiülahir 1293/24 Mayıs 1876. Dikran Çukacıyan tarafından tertip edilen Türkçe opera oldukça uzun bir yazışma işlemine konu olmuştur. Daha önce tiyatro işleten Güllü Agop ismindeki şahsın bu imtiyaza karşı çıkması sonucu bir şartname hazırlanmış ve Güllü Agop’un buna uyması zorunlu tutulmuştur. Bütün yazışmalar nihayetinde ise Dikran Çukacıyan isimli şahsa imtiyaz verilmesi uygun görülmüştür:

“Güllü Agobun Dersaadetde Lisân-ı Türkî Üzere İcrâ İdeceği Oyunlara Dâir Şartnâme

Birinci Madde Dersaadet ve Bilâd-ı Selasede lisân-ı Türki üzere drametrajdiya ve komediya vodvil oyunları icra kılınmak üzere İstanbul ciheti için bin iki yüz doksan bir senesi Ramazanından ve Üsküdar ve Galata tarafları için dahi şeref-sâdır olacak fermân-ı âli tarihinden i'tibâren teba-yı devlet-i aliyyeden Güllü Agoba şerâit-i âtiye ve onar sene müddetle imtiyâz verilmiştir.

İkinci Madde İmtiyâz-ı mezkûr yalnız lisân-ı Türki üzre te'lif veya tercüme olunan oyunlar hakkında olup opera misillü şarkı ile icra edilecek oyunlara şâmil olmayacaktır.

Üçüncü Madde El-haletü-hazihi mevcud olan ve bundan sonra açılacak olan sâir tiyatrolarda envâi bâlâda beyân olunan oyunların Türkçe olarak icrâsı için mğddet-i imtiyâziye zarfında sâirine ruhsat verilmeyecektir.

Dördüncü Madde Sahib-i imtiyâz mümaileyh Üsküdar da nihâyet altı ay zarfında ve Galata ve Tophane ve Beyoğlu tarafları için nihâyet üç sene zarfında ve İstanbul da dahi imtiyâz tarihinden itibaren nihâyet altı ay zarfında birer tiyatro küşadına mecbur olup bu müddetler için tiyatro küşâd etmez ve devam eylemez ise hakk-ı imtiyazından sâkıt olacaktır.

Beşinci Madde Mümaileyh tiyatro için intihâb eyleyeceği mahalleri evvelce hükümete irâe edecek ve bi-l-muayene zâbit ve idâre-i belediyece bir gûne mahzuru olmadığı tahakkuk ettikten sonra icrâyı lu'biyyât eyleyecektir.

²³⁰ BOA. ŞD. 753/4.

Altıncı Madde Tercüme veya te'lif olunan oyunlar evvela şehremânetine verilip ruhsat alınmadıkça tiyatroda oynadılamayacaktır.

Yedinci Madde Birinci sene lâ-akall on türlü oyun tertib olunub ileride tezyid edilecektir.

Sekizinci Madde Kâr ve zarara bakılmayıp beher sene lâ-akall Üsküdar'daki tiyatroda otuz ve Galata ve İstanbul cihetlerindeki tiyatrolarda ellişer defa oyun icrâ kılınacaktır.

Dokuzuncu Madde Bir oyunun üç kere icrasından sonra her kaçıncısı murad olunur ise fukara menfaati için oynadtırılıp masarifi çıkdıktan sonra hâsılâtı belediye tarafına teslim olunacaktır.

Onuncu Madde Muvâfık-ı nizâm bir maslahat veyahut imtiyâziye aid mevadd hakkında hükümet-i seniyyeye müracaatı vukuğunda teshîlât-ı lâzıme ifâ buyurulacak ve oyun vakitleri tiyatronun derûn ve haricinde lüzumu mikdar neferât-ı zabtiyye bulundurulacaktır.

On Birinci Madde Tiyatroda mevâki'-i muhtelifenin fiyatı zîrde muharrer miktardan ziyâde olmayacaktır.

Kıymeti

60 Birinci mevki' loca

40 İkinci mevki' loca

20 Üçüncü mevki' loca

6 Duhûliye

20 Kanepe ve koltuk

15 Numrolu kanepe

10 Daha arkası

5 Asker-i şâhâne-i neferâtından mülâzım rütbesine kadar nısf-ı ücret

Bunun dışında ileride açılacak olan tiyatrolar içinde bazı şartlar getirilmiştir:

“..bundan sonra açılacak olan tiyatrolar envai bâlâda bayen olunan oyunlardan Türkçe olarak icrası için müddet-i imtiyâziye zarfında sâirine ruhsat verilmemesi ve sahib-i imtiyaz mümaileyh Üsküdar'da nihâyet altı ay zarfında ve Galat ve Tophane ve Beyoğlu için nihâyet üç sene zarfında ve İstanbul'da dahi imtiyâz tarihinden itibaren nihayet altı ay zarfında birer tiyatro küşadına mecbur olub bu müddetler içinde tiyatro küşâd itmez ve dram eylemez ise hakk-ı imtiyâzı sâkıt olması”

Güvercin postaları için mektup muhafazası: 7 Kasım 1897. Mösyö De Clark tarafından icat edilmiştir.²³²

Şimendifer vagonlarını tenvir (aydınlatma) için yeni bir usûl: 24 Mayıs 1905. Rusçuk'ta oturan J. Vofelyan isimli şahıs tarafından icat edilmiştir.²³³

Bir çeşit kömür: 20 Muharrem 1309/26 Ağustos 1891. Marine Fiberti adındaki bir kadın tarafından icat edilmiştir. Bir çeşit mangal kömürü özelliği taşımaktadır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda bu kömürün faydası görülmediği için ihtira beratı veya imtiyaz verilemeyeceği ancak gerekirse adı geçen şahsın bu kömürü üretip satabileceği belirtilmiştir.²³⁴

Ufak duvar saati: 28 Safer 1290. Vidin'de oturan saatçi Baruh Mihaylofeski tarafından icat edilmiştir.²³⁵

27 Rebiülahir 1309 / 30 Kasım 1891 tarihli belgeye göre yine başka bir saat icadı Adolf Konhan tarafından icat edilmiş ve bu kişiye bu icadından dolayı ihtira beratı verilmesi uygun görülmüştür.²³⁶

²³¹ BOA ŞD. 501/3.

²³² BOA HR. İD. 2024/73.

²³³ BOA. HR. İD. 2019/50

²³⁴ BOA DH. MKT. 1862/94.

²³⁵ BOA C. İKTS. 37/1811.

²³⁶ BOA. İ.DH. 1253/98313.

Latin tarzında bir kundura: 10 Safer 1320/19 Mayıs 1902. Kalkandelen’de yaşayan Kunduracı Miçe isimindeki şahsın oğlu Anton tarafından icat edilmiştir. Kendisine bu ürününden dolayı sanayi madalyası verilmiştir.²³⁷

Kabartma fotoğraf: 14 Zilhicce 1316/ 25 Nisan 1899 tarihli belgeye göre Nadir Karabet Pabucciyan tarafından icat edilmiştir. Bu icadı için kendisine maldalya verilmiştir.²³⁸

Yine fotoğrafa dair başka bir icat Abdülkadir Sırrı Efendi tarafından yapılmıştır. Fotoğraf için bir çeşit mürekkep icat eden bu şahıs 15 Ramazan 1320/ 16 Aralık 1902 tarihli belgeye göre ihtira hakkına sahip olmuştur.²³⁹

Ateşe dayanıklı kâğıt: 16 Recep1301/ 12 Mayıs 1884. Gasper Mayer tarafından icat edilmiştir. Ataşe dayanıklı kâğıt, mukavva, mürekkep ve boya imal etmek isteyen bu şahsa ihtira beratı verilmesi uygun görülmüştür.²⁴⁰

Dalgıç aleti: 24 Muharrem 1326/ 27 Şubat 1908. İtalya vatandaşı olan ve Cenova’da oturan Derolo isimindeki şahıs tarafından icat edilmiştir. Ancak bu icada ihtira beratı verilmesi uygun görülmemiştir.²⁴¹

Yeni usûl matbaa harfleri: 10 Ramazan 1329/ 4 Eylül 1911. İzmir’de oturan ve Osmanlı yazarlarından olan Panoyot Mümtaz Efendi icat etmiştir:

“Yeni bir usul matbua harfleri icad edildiğinden bahisle mucid sıfatıyla on beş sene için ihtira beratı itası istidasına dair Panayot Mümtaz imzasıyla verilen arzuhalin meclis-i idare-i vilayet kararıyla irsal kılındığı hakkında vârid olan 30 Temmuz sene 327 tarih ve 2641/32 numrolu tahrirat aliyye-i vilayet-penâhileri meclis-i maarife lede’l-havale bu gibi hutut ve mahkûkât için ihtira beratı itası icab etmeyip muhtera’n hukukunun muhafazası zımnında hakk-ı te’lif kanununun yirmi ikinci maddesi mucebince müsted’iden bir lira çâr-yeki²⁴² harç ahzıyla tasarruf senedi makamında bir hakk-ı te’lif ilmühaberi itası lazım geleceğinin keyfiyetinin cevaben savb-ı âli-i Dâverilerine izbârı ifâde kılınmış olmağla ol babda himmet”²⁴³

²³⁷ BOA BEO. 1849/138662.

²³⁸ BOA. BEO. 1299/97407.

²³⁹ BOA BEO. 1888/141584.

²⁴⁰ BOA. Y.A. HUS. 178/22.

²⁴¹ BOA. ŞD. 1224/76.

²⁴² Dörtte bir; beş kuruşluk bir gümüş sikke.

²⁴³ BOA. MF. MKT. 1174/82.

Belgeden de anlaşılacağı üzere adı geçen şahsa ihtira beratı verilmesi uygun görülmemiş ancak telif hakkı verildiği bildirilmiştir.

Bu konuyla ilgili olarak karşımıza çıkan başka bir icat ise yazı makinesidir ve bu makine Lübnan'da oturan Selim Haddad Efendi tarafından icat edilmiştir.

Koku giderici madde: 17 Safer 1315/ 27 Haziran 1899. Paris'te oturan Ojen Hermit Paterson ve Koper isimli şahıslar tarafında icat edilmişlerdir. Tuvaletlerin temizlenip kokularının giderilmesine yarayan bu icat için ihtira beratı verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁴

Depremi bildirmeye yarayan alet: 28 Şevval 1312/ 24 isan 1895. ilk olarak Fransa'da Mösyö Forniyal ve Mösyö La Fore isimli kişiler tarafından icat edilmiştir. Ve daha sonra Osmanlı Devleti'ne gönderilerek Mekteb-i Harbiye'de tecrübe edilmiştir.²⁴⁵

Ütü makinesi: 4 Cemaziyelevvel 1310/ 1 Aralık 1892. Bu ütünün ihtira beratına Geneste ve Herscher Şirketi sahiptir. Oldukça uzun bir incelemenin gerektirdiği bu icat için uzun zaman boyunca yazışmalar yapılmıştır. Çünkü taklit iddiası ortaya atılmıştır ve adı geçen şirketin İstanbul'da üretime başlaması gerekirken imalata başlamamış ve berat hakkı iptal edilmiştir.²⁴⁶

Yukarıda örneklerle analiz etmeye çalıştığımız ürünler İhtira Beratı Kanunu'ndan sonra başvurusu yapılan icatların ne türden olduğunu hangi alanda ya da yenilik mi ya da yenilik değil mi gibi sorulara az çok birer cevap niteliğindedir. Bazıları berat almaya hak kazanmış bazı icat olarak bahsedilen ürünler ise Osmanlı Devleti tarafından onaylanmamış ve berat verilmemiştir. Bazıları ise uzunca bir süre tartışmalara açık olarak devam etmiştir.

3.3. Yerli ve Yabancı Mucitlere Dair Örnekler

Osmanlı Devleti müracaat sistemi ile berat verme prensibini kabul etmiştir. Mucit olarak başvuru yapan kişi Osmanlı Devleti tebasından olabileceği gibi yabancı devlet vatandaşı da olabilirdi. Yapılan müracaatlar incelendiğinde yabancı vatandaşların Osmanlı Devleti'nden berat almak için başvuru yaptığı ortaya çıkmaktadır. Amerika,

²⁴⁴BOA. BEO. 984/73761.

²⁴⁵BOA. İ. HUS. 36/79.

²⁴⁶BOA. HR. HMŞ. İŞO. 183/8.

Fransa, İngiltere, Avusturya örnek verilebilecek ülkelerdir. Başvuru yapanlardan bazıları yerli ve yabancı mucitler başlığı altında aşağıdaki şekilde kategorize edilebilir.

3.3.1. Yerli Mucitler

Bu kısımda genel bir kanı oluşması için elimizdeki belgeler ışığında Osmanlı Devleti vatandaşı olan mucitlerin isimleri analiz edilecektir. Daha öncede bahsettiğimiz gibi bütün başvuru dilekçelerini gözden geçirmekle beraber çok uzun bir liste olacağından yerli ve yabancı olarak az bir kısmını mukayese şeklinde sunmak bu çalışma için yeterli olacaktır. Ayrıca birinci bölümde İhtira Beratı Kanunu'nun Uygulanması başlığı altında verilen örneklerde ve ikinci bölümde İhtira Beratı ile ilgili Örnekler ve Analizi başlığı altında pek çok icada yer verildiği için çalışmanın bu bölümünde icatlara yer verilmeyecektir. Sadece yerli mucitlerin isimleri sıralanıp ardından yabancı mucitlerin isimlerine yer verilecektir.

İcat Sahibinin ismi Veya Ünvanı	İkamet Ettiği Mahal Veya Tabiiyeti	Mesleği	İcat
Abdülkadir Sırrı Efendi		Meskukat-ı Şahane İdaresi Müdür Muavini	Fotoğraf İçin bir çeşit mürekkep
Ahmet Şefik Efendi		Darphane-i Amire Kavaim-i Nakdiye Evrak Müdürü	Koleraya karşı ilaç
Ali Efendi	İzmit	Ceza Reisi	Cerib Ölçüsü
Ali Efendi	İzmir		Harik Tulumbası (Yangın söndürme aleti)
Ali Rıza Efendi	Cezire	Eski Mal Müdürü	Su Makinesi
Amir Tevfik ve Rıfat Bey			

Cemil Zeki Efendi		Mekteb-i Tıbbiye Öğrencisi	Hacamata mahsus alet
Eksercioğlu Nisan			
Hacı Ahmet Diyak	Beyrut	Demir ve Nal Taciri	
Hacı Cafer Bey		Kaptan	Pergandi (Bir gemi türü)
Hafız Şerif Efendizade Mehmet Şakir	Bursa	Müderriş	Tedafüi torpili (Müdafaa ile ilgili patlayıcı madde)
Halil Hilmi Efendi	Siroz (Selanik)	Doktor	
Hüsnü Efendi	Kala-i Sultaniyye (Çanakkale)	Bahr-i Sefid Boğazı Topçusu	Ağaçtan yapılma top ve bir takım aletler
İsmail Efendi	Sakız (Cezayir Vilayeti)	Postnişin	Çay ve Irmak sularının kuvveti ile hareket eden makine
Mahmut Nedim Efendi	İstanbul		Sandal ve Kayıklar için bir çeşit döşeme
Mehmet Efendi		Belediye Muhasebecisi	Terazi Kabzası
Miralay Arif Bey		Sermühendis	Sıhhat Fenarı
Nevhavizade Cemil Sıtkı	Bağdat		Kitabet ve Kıraat için bir çeşit hat
Panayot Mümtaz	İzmir	Yazar	Yeni usul matbaa

			harfleri
Ramiz Bey		Kalyon Kaptan	Torpedo
Resül Mesti Efendi	Musul	Maarif Müdürü	Tulumba (yeraltında bulunan suyu yeryüzüne çıkarmak amaçlı)
Selim Haddad Efendi	Lübnan		Yazı Makinesi
Süleyman Efendi		Doktor	
Tevfik Bey	Bolu		İplik imali için çıkırcık

Daha önce icatlarından bahsettiğimiz Osmanlı Devleti tebaasına bağlı icat sahipleri kişiler yukarıda listelenmiştir. Tabiki bu liste derin araştırmalar sonucunda oldukça fazla sayıya ulaşabilir. Ve berat almaya hak kazanan ve kazanamayan şeklinde de kategorize edilebilir. Şimdi yabancı devlet vatandaşı olanların isimlerini de sıralarsak daha iyi bir mukayese yapabiliriz. Tüm mucitlerin isimlerini sıralamasak dahi elimizdeki az kısımdanda çıkarım yapabiliriz. Bu çıkarım sonucunda ise yabancı vatandaşlar tarafından yapılan başvuruların çokluğu dikkat çekicidir.

3.3.2.Yabancı Mucitler

İhtira Beratı Kanunu gereğince yabancı devlet vatandaşları da gerekli şartları taşıdığı halde Osmanlı Devleti'nden berat alma hakkına sahiptir, aşağıda bazı başvuru sahiplerinin isimleri belirtilmiştir.

İcat Sahibinin İsmi Veya Ünvanı	İkamet Ettiği Mahal Veya Tabiiyeti	Mesleği	İcat
Adolf Konhan		Saatçi	Bir çeşit saat
Baruh Mihaylofeski	Vidin (Tuna Vilayeti'nde)	Saatçi	Ufak duvar saati
Bonkofski ve Ogüst Rotraker		Serkimyager	Bir çeşit tuvalet eşyası
Derolo	Cenova (İtalya)		Dalgıç aleti
Gaspar Mayer			Ateşe dayanıklı kağıt, mukavva, mürekkep, boya
Güstav	Almanya		Ekmeğin sıhhatini belirleyen alet
İvanof	Şarki Rumeli	Doktor	Bir çeşit barut
Josef Port	Avusturya		
J. Vofelyan	Rusçuk (Bulgaristan Eyaleti'nde)		Tren vagonlarını aydınlatmaya yarayan yeni bir usul
Lord Kelvin	İngiltere		Pusula
Loze	Oran (Cezayir'de)		Bir çeşit harp aleti
Max Ebrehart	Almanya		

Mavrayani	Eflak		Senet olarak kullanılmak üzere evrak
Miçe Oğlu Anton	Kalkandelen (Kosova Vilayeti'nde)	Kunduracı	Latin tarzında bir kundura
Mösyö Berodanning	Newyork		Sakıb-ı zerre mermisi
Mösyö Blackman	Montreal (Kanada)		Dinamitli top bataryası
Mösyö Forniyl ve Mösyö Lucien Mofok	Fransa	Mühendis	Yer sarsıntılarını belirlemeye ait elektrikli alet
Mösyö Hermit Paterson ve Koper	Paris		Lağımın temizlenip kokuların giderilmesi için aletler
Mösyö Maksim Nordenfield			Top ve mitralyöz
Mösyö P. Bacavarof			“Propedo” ayakların terlemesine karşı krem
Mösyö Schneider	Fransa		Ziraata dair alet ve edevat (zırhlı kule)
Ms. William	Amerika	Fabrikatör	Torpedo ve gülle

Ohannes Efendi		Mühendis	Harf kalıpları
Robert Milan	Amerika		Kayaları delmek için burgu
Teodor Vakiliztem	Newyork		Zırhlı kale
Vanon	Brüksel	Mühendis	Madde-i infilakiye
Vega	Nemçe	Mühendis	Mahruti bomba
Yorgi Vasilyadi			Makinelerin hareketini arttırmaya yarayan vasıta

SONUÇ

Sanayileşme adına dünya çapındaki gelişmelerin oldukça ilerlediği bir dönemde Osmanlı Devleti ise içine girdiği askeri, siyasi ve ekonomik buhranların çözümleri arayışındaydı. Savaşlarda alınan yenilgilerin ekonomik sebepleri olduğu, bu ekonomik sebeplerin de sanayileşme ile ilgili olduğu geç olsa da fark edilmişti. Bu konu hakkında pek çok girişimlerde bulunan Osmanlı Devleti teknik üretime geçişin yollarını aramıştır. Fabrikalaşma çabaları da bu arayışın içine dâhil edilecek önemli bir konudur. Bunun yanında daha önceleri yapmadığı şekilde dünya devletlerindeki gelişmeleri de özenle takip etmiştir. Lonca sistemi şeklinde örgütlenen esnaf yapısıyla oldukça uzun bir süre ekonomik hayatı ve ticari durumu yöneten Osmanlı Devleti bu uygulamasında başarılı olmuştur. Ancak çağlar ilerledikçe ve buhar gibi bir buluş artık keşfedildikten sonra lonca şeklinde örgütlenen yerel üretim sistemi dünyaya ayak uyduramaz hale gelmiştir. Bu durumun değişmesi için yani geleneksel Osmanlı üretim sisteminden çıkıp yeni manifaktür üretime geçme girişimleri sergilemiştir. Teknik bir üretim sistemi sağlamanın yanında teknik icatların da Osmanlı Devleti içerisinde meydana getirilmesi için yapılan bir girişim de 1879 tarihinde “*İhtira Beratı Kanunu*” nun yürürlüğe sokulması olmuştur. Osmanlı Devleti’nin asıl amacı ise yabancı ülkelerden teknoloji transferini sağlamaktır. Geleneksel Osmanlı üretim sistemi Lonca teşkilatına dayanmaktaydı. Uzun bir süre için bu sistem devlet içerisinde başarıyla uygulanmıştır. Devlet ilerleyen zamanlarda dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalamamış ve lonca sisteminden manifaktür üretim sistemine geçiş kararı almıştır. Bu kararın ise geç alınmış bir karar olduğunu söylemekte mahsur yoktur.

Teknik icadı ve bu icatların üretimi için teşvik manası taşıyan İhtira Beratı Kanunu yürürlüğe koyulmadan önce başka bir mülkiyet kanunu bulunmaktadır. 3 Nisan 1872 tarihli “*Alamet-i Farika Nizamnamesi*” günümüzde ki Marka Kanunu’nun Osmanlı Devleti’ndeki adıdır. Fabrikalarda üretilen veya bir herhangi bir ürün üzerine yerleştirilen ayırt edici işaret olarak açıklayabiliriz. Bu uygulama da fikri ve sınai mülkiyet kavramı içerisinde önemli bir yere sahiptir.

İktisat tarihçileri ve hukukçular tarafından şiddetli şekilde tartışmalara konu olan patent uygulaması dünyada çapında yansımaları sahiptir. Patent karşıtı olan kesim fikri ve sınai mülkiyet hakkının korunmasının ilerlemeye engel olduğunu savunmuştur. Çoğunlukta olan patent savunucuları ise sanayileşmenin en önemli tetikleyicisi olarak

Patent sistemini göstermiştir. Oldukça eski bir tarihi olan sistem İngiltere kökenli olarak kabul görmüştür. Ancak Venedik ve hatta Roma Devleti'nde dahi bu tarz fikri mülkiyet uygulamaları mevcuttur. Sanayileşmenin ana merkezi olarak görülen İngiltere'nin kendi yapısı içinde şekillenen patent sistemi oradan tüm dünyaya yayılmıştır. Bu sistemi benimseyen ülkelerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. 1844 tarihli Fransız İhtira Beratı Kanunu'nun aynısını tercüme ederek yürürlüğe sokmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan Patent Kanunu günümüzde hala yürürlüktedir. Zaman içinde yapılan değişiklikler ile daha modern bir hale getirilmiştir. Uluslararası bütün antlaşmalar Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarafından takip edilerek neredeyse hepsine dahil olunmuştur.

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasından itibaren bilim ve araştırmaya önem veren bir devlettir. Bu anlayışını kendinden önceki Türk-İslam Devletleri'nden aldığı açıkça görülmektedir. İslamiyet'i kabul eden Türkler, Ortaçağ islam dünyasının bilim tecrübelerini de başarıyla benimsemişlerdir. Avrupa'nın en karanlık çağları olarak kabul edilen Ortaçağ islam dünyasının bilimin zirvesinde olduğu dönemdir. Eski Yunan bilginlerinin eserleri tercüme edilerek arap dünyasının hizmetine sunulmuştur. Türklerde bu bilgi birikiminden faydalanmasını bilmiş ve oldukça nitelikli bilim insanları yetiştirmiştir. Birunu, İbn-i Rüşd, Harezmi bunlardan bir kaçıdır. Bu kültür ve bilgi birikimini devralarak kurulan Osmanlı Devleti ise aynı anlayışı devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti; ilim öğretilen yerler olarak medreseleri inşa etmiştir. Kuruluş devrinin ardından daha ileri bir bilim hareketliliği göze çarpmaktadır. Özellikle yükselme döneminde Fatih Sultan Mehmet zamanında oldukça yol kat edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in ülke dışından önemli bilim insanları getirdiği bilinmektedir. Ali Kuşçu, Takiyüddin Raşid gibi astronomi, matematik, fizik gibi alanlarda meşhur isimleri yetiştirmiştir. Teknik anlamda icatlarda ortaya çıkarılmıştır. İbrahim Efendi tarafından 18. yüzyılda icat edilen timsah şeklinde bir denizaltı oldukça etki bırakan bir buluş olmuştur. Bunun yanında tıp alanında Akşemseddin, astronomi ve matematik alanında Ali Kuşçu, kartografi ve Avrupa Denizciliği alanında Piri Reis gibi isimler çağının önce gelen bilim insanlarıdır. Bu isimleri çoğaltmak mümkündür. Belirli dönemlerde askeri, siyasi ve ekonomik olarak başarılı olan Osmanlı İmparatorluğu duraklama döneminden sonra yavaş yavaş buhranlı dönemler içerisine girmeye başlamıştır. bir çok faktörü bu durgunluğun içerisinde sayabiliriz. Durum böyle iken; devlet bazı adımlar atma kararı

almış ve uygulamalar yürürlüğe koymuştur. Askeri ve siyasi uygulamaların yanında ekonomik anlamdaki uygulamalarından biri de İhtira Beratı Kanunu olmuştur.

Ekonomiyi ve sanayiye canlandırma adına atılan adımlardan diğerleri ise; 1863 senesinde teşekkül eden Islah-ı Sanayi Komisyonu ve bununla beraber kuruluşu aynı yıllara tekabül eden Sergi-i Umumi Osmanidir. Bu gibi girişimlerin ardından 1864 yılında kurulan Sanayi Mektepleri de bahsedilmeye değerdir. Tüm bu teşebbüsler aslında Osmanlı Devleti'nin askeri ıslahatlarının yanında ekonomik olarak da kendini geliştirme çabalarının göstergesidir. Tüm bu çabaların nihayetinde İhtira Beratı Kanunu yürürlüğe koyularak sanayileşmeye dair bir adım daha atılmıştır. İhtira beratı uygulaması için Osmanlı Devleti'nin farkındalığının sonucudur diyebiliriz. Bu kanundan önce 1871 yılında Nizamname şeklinde yayınlanan ve 1872 yılında yürürlüğe giren Alamet-i Farika Kanunu yayınlanmıştır. 1857 tarihli Ceza Kanunnamesi'nde bu Marka Kanunu ile ilgili hükümlere yer verilmiştir.

Fikri Mülkiyet kavramı tüm dünyada tartışmaya açık bir konudur. Kapsamı itibarıyla iki alt kısma ayrılır. Sınai haklar ve fikri haklar, bu iki kavram da kendi içinde alt başlıklara sahiptir. Patent, Faydalı Model, Marka gibi haklar sınai mülkiyete girerken, telif hakları ise fikri mülkiyet kapsamına girmektedir. Dünya tarihine bakarsak fikri hakların mülkiyeti konusu Ortaçağ'a kadar dayandırılabilir. Ancak öncü devlet olarak İngiltere kabul edilmektedir. 1474 tarihli Venedik Patent yasası bir dönüm noktası olarak kabul edilse de 1623 tarihli İngiliz Tekel Kanunu ile daha önce görülmemiş bir yasal ilerleme kaydedilmiştir. 18. yüzyılda ise tüm Avrupa Devletleri'nde fikri mülkiyet korumasına dair kanunların yürürlükte olduğu söylenebilir. Fransa, Almanya, Avusturya, Prusya, Belçika, İspanya, İsveç ve Portekiz kanunu yürürlüğe koyan devletlere örnek olarak gösterilebilir. Bunlara ilave olarak Amerika Birleşik Devletleri de bağımsızlığını kazandıktan kısa bir süre sonra kanunu kabul etmiştir. Tabi bazı ülkelerde patent karşıtı görüşler nedeniyle yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak nihayetinde patent savunucularının haklılığı kanıtlanmış ve 19. yüzyıldan itibaren tüm dünyada yaygın hale gelmiştir. Dünya devletleri kendi milli kanunlarını oluşturduktan sonra uluslararası patent antlaşmalarına da katılmıştır. Böylece küresel düzeyde bir fikri mülkiye koruması oluşmuştur. Bu antlaşmaların temelini ise 1883 yılında imzalanın Paris Sözleşmesi oluşturmaktadır. Tüm dünya ile paralel olarak Osmanlı Devleti de hem kendi içerisinde

kanun hükümlerini uygulamış hem de uluslararası antlaşmalara katılarak dünya devletleri ile paralel bir çizgi izlemeye gayret göstermiştir.

İhtira Beratı Kanunu Osmanlı İmparatorluğu içerisinde hükümleri gereğince başarıyla uygulanmıştır. 50 maddelik kanun nizamnamesi, buluşu gerçekleştiren kişinin taşıması gereken şartları tüm açıklığıyla belirtilmiştir. Bir icat sahibi olan kişi başvuru yapmak için dilekçe ile gerekli bakanlığa müracaat etmelidir. Dilekçe içinde açık bir şekilde başvurusunu ve ne kadar müddet ile berat istediğini belirtmelidir. Dilekçenin ek kısmında ise buluşuna dair açık bir tarifname ve resim bulunmak durumundadır. Aksi takdirde bir uyarı cevabı alır ve üç ay mühlet içinde icadının tarifnamesiye resmini göndermediği takdir başvurusu iptal edilir. Bununla birlikte en önemli konu ise icadın orijinallik ve yenilik özelliğini taşımasıdır. Bu özellikleri taşımayan başvuruların reddedileceği kanunda açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca kanunun 3. maddesinde berat verilemeyecek alanlarda belirtilmiştir. Eczacılık, toprak mahsulleri, maliye gibi alanlar bu kapsama girmektedir.

Osmanlı Devleti kanunu başarılı bir şekilde uygulamıştır ancak bazı ürünler hakkında tartışmalı konular gündeme gelmiştir. Elektrik icatlarına dair olan uygulama önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti bu tür icatların uygulanmasını yasaklamıştır ancak icat sahipleri berat hakkına dair başvurularda bulunmuştur. Devlet ise tartışmaya açık olan bu konu hakkında şöyle bir karar vermiştir. Elektrik tertiplerine dair icatlara piyasaya sürülmemek, uygulanmamak şartı ile ihtira beratı verilebilir. Uygulaması yasak olan veya berat verilmesi uygun görülmeyen icatlar açıkça belirtilmesine rağmen bu alanlarda başvuruların kayda değer sayıda olduğu belgelerde gözükmemektedir. Kanunun uygulanması konusunda muhakkak aksaklıklar yaşanmıştır ancak yükümlü olan nezaretler tarafından yapılan yazışmalar sonucunda bu sorunlar kanun hükümlerinden örnekler verilerek çözülmüştür. Bazı olaylarda ise hükümlere daha açık ifadeler eklenmiş ve düzeltmeler yapılmıştır. Belgelerde en çok yazışmalarda bulunan nezaretler; Ticaret ve Nafia Nezareti, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Şuray-ı Devlet Tanzimat Dairesidir. Tüm şartları yerine getiren ve icadın orijinallliğini kanıtlayan kişiye belirli bir süre için koruma hakkı sağlanmıştır. Ayrıca kanunun 14. maddesine göre; madalya hakkı kazanmak, eşya üzerine bu resmi koyabilmek, imtiyaz hakkı kazanmak gibi durumlarda mucit veya kâşife manevi yönden

sağlanan bir motivasyondur. Madalyalar ise icat edilen ürünün fayda derecesine göre altın, gümüş ve bakır olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Yabancılar da Osmanlı Devleti içinde berat alma hakkından faydalabilirdi. Mucit, daha önce yabancı bir memlekette patent almış ise ve bu hakka Osmanlı Devleti'nde de sahip olmak ister ise beratı ilk aldığı ülkede bitiş müddeti ne zaman ise Osmanlı Devleti'nde de aynı zamana tekabül etmek durumundadır. Bu durum için şunu açıkça söyleyebiliriz ki Osmanlı İhtira Beratı Sistemi Uluslar arası Patent sisteminden bağımsız değildir ve yurtdışında ortaya çıkan hakları da meşru saymaktadır. Yapılan başvurular incelendiğinde ise başvuru yapan şahısların daha çok yabancı memleket vatandaşı olduğu görülmektedir.

İcatlar buluş alanlarına göre kategorize edildiğinde en çok başvuruya sahip alan Askeri ürünlerin olduğu alandır. İçinde bulunduğu dönemde (18. , 19 yy.) askeri başarılarla ihtiyaç duyan ve Batı'nın askeri tekniğini kendi ülkesinde uygulama girişimi gösteren Osmanlı Devleti için bu mümkün bir durumdur. Bunun yanında sanayiye dair ürünler, gündelik yaşama dair ürünler, tarım ürünleri, gıda ürünleri de mevcuttur. Tıbbi ürünleri ise Osmanlı Devleti'nin yakından takip ettiği anlaşılmıştır. Yurtdışında uygulanan her türlü ilaç için numuneler getirtilmiş hatta ilaca münhasır hastahane yapıldığı da olmuştur. Askeri buluşlar için özel bir başvuru yöntemi uygulanmıştır. İcat sahipleri bu tür buluşlar için ek bir tarifname de dilekçeye eklemek durumundadır. Berat hakkının düşmesi durumu da söz konusudur. Eğer icadı yapan kişi yıllık taksidi ödemez ise veya beratını aldığı ürünü iki yıl içinde icraata koymaz ise berat hakkı elinden alınır. Bu durum kanunda açıkça belirtilmiştir. Buna ilave olarak kanunun 36. maddesinde; toplumun huzurunu, ahlakını bozan ve kanunlara aykırı buluşlara da berat verilemeyeceği, bu tarz buluşlara berat verilmiş olması halinde beratın derhaş iptal edileceği belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti İhtira Beratı Kanunu ile sanayileşmeye dair somut bir örneği Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakmıştır. Patent Uygulaması adıyla devraldığımız bu uygulama Fikri Mülkiyet Hakları konusunda etkin bir korumanın ilk adımıdır. Türkiye Tarihi açısından Avrupa ile paralel bir süreçte yürürlüğe koyulan kanun kademeli bir şekilde gelişerek kendini tamamlamıştır. Hala dinamik ve aktif olarak devam eden fikri mülkiyet kanunları için temel çerçeveyi “İhtira Beratı Kanunu” ile oluşturduğumuz söylenebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Al-Hassani Salim, *Dünyamızda İslam Mirası, Manchester: Foundation for Science, Technology and Civilisation(FSTC)*, Çev: Salih Tahir, 2010.

Altıntaş, Hayrani, *İbn Sina Metafiziği*, Ankara, 1985.

Ayverdi, İlhan, *Kubbealtı Lügati*, İstanbul 2008.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Büyük Sözlük Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, İstanbul 2017.

Dericioğlu, Hayri, *Türk Sinaî Mülkiyet Mevzuatı ve Tatbikatı*, Ankara 1957.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000.

Geographic, National, *İslam Uygarlığındaki 1001 Buluş*, çev: Derya Dinç, İstanbul 2016.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994.

İnce, İrfan ve Ahmet Kala, *Alamet-i Farika'dan Markaya*, Ankara 2006.

İnce, İrfan ve Ahmet Kala, *Alamet-i Farika'dan Marka'ya*, Ankara 2009.

Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2011.

Kiraz, Erkan, *Etimolojik Türkçe Sözlük Kelime-Köken*, İstanbul 2006.

Kuzu, Ali, *Sıfır Rakamını Bulan Dahi Harezmi*, İstanbul, 2013.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul 1994.

Sami, Şemseddin, *Kamus-i Türkî*, İstanbul 2007.

Sezgin, Fuat, *Amerika Kıtasının Müslüman Denizciler Tarafından Kolomb Öncesi Keşfi ve Piri Reis*, İstanbul 2013.

Sezgin, Fuat, *İslamda Bilim ve Teknik*, İstanbul, 2015.

Sezgin, Fuat, *Tanınmayan Büyük Çağ*, İstanbul 2016.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, İstanbul, 2013.

Uyguner, Muzaffer, *Tatbiki İhtira Beratı Hukuku*, Ankara 1958.

Watt, Montgomery, *İslamın Avrupa'ya Tesiri*, İstanbul, 1986.

Yurdaydın.Hüseyin,G., *Matrakçı Nasuh*, Ankara, 1963,

Makaleler:

Akay Tolga, “Osmanlı Devleti’nde Patent Sisteminin Gelişimi”, *LEGAL Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, c.11, (2015), s.23-56

Akay, Tolga, “1.Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nde Sınai Mülkiyet Haklarının Durumu ve Gelişimi”*Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 3 (2016), s. 67.

Akay, Tolga , “Osmanlı Devleti’nde Marka Hukukunun Gelişimi” *TBB Dergisi*, (2016), s.374

Altuğ, M. Köktaş ve Altuğ G. Gölcek, “ Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu” *OHU İİBF Dergisi*, 9 (2016), s. 98.

Arslan, Kaya, “551 Sayılı Patent Haklarının Koruması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Getirilen Zorunlu Lisans Sistemi” *İHFM*, (1996), s. 336.

Aydın, Cengiz, “Ali Kuşçu” *TDVİA*, 2, S. 408-409

Ayiter, Nuşin , “Milletlerarası İhtira Hukukunun Bugünkü Durumu ve İktisaden Geri Kalmış Ülkelerde İhtira Hukuku Problemleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*,(1968), c.25, s. 136- 165.

Ayyubi, Akmal, “Harezmi’nin Matematiğe ve Coğrafyaya Katkısı”, *İbn-i Türk, Harezmi, Farabi, Beyruni ve İbn-i Sina Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1985, s.245.

Bülbül, Yaşar ve Rahmi Deniz Özbay, “ Sanayi Devrimi’nin Tartışmalı Bir kurumu Olarak Patent ve Osmanlı’da İhtira Beratı Kanunu”, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Marmara Üniversitesi*, c.18, (2010), s. 39-50.

Bouamrane, Chikh, “Ortaçağ İslam Dünyasında Bilimin Gelişmesi” *İstem*, c.14. , (2009), s.383-396.

Çaldak, Hüseyin, “İbn Rüşd’e Göre Akli Kıyas”, Boğaziçi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.5. (2015), s. 99-114.

Dayınlarlı, Kemal, “ Milletlerarası İhtira Hukuku ve Türkiye’nin Yeri ” *Yargıtay Dergisi*, (1987), c.13, s.83,308.

Demir, Kenan, “Sergi-i Umumi-i Osmani’nin Açılması ve Serginin Duyurulmasında Gazetelerin Rolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, (2018), s.158.

Erdem, Ekrem, “Sanayi Devrimi’nin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, (2016), s. 28.

Fazlıoğlu, İhsan, “Davud el-Kayseri”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedi*, 1. (1999), s.370.

Fikri, Lütfi, “ Müllkiyeti Sinaînin Sureti Temin ve Himayesi” *İstanbul Barosu Mecmuası*, c. 9, (1927)

Giz, Adnan, “İslah-ı Sanayi Komisyonu” *Tanzimattan Cumhuriyete Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1958, s. 1360.

Gökovalı, Ümmühan ve Kurtuluş Bozkurt, “Fikri ve Sinaî Mülkiyet Hakkı Olarak Patentler: Dünya ve Türkiye Açısından Tarihsel Bir Bakış” , *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(İLKE)*, c. 17, (2006), s. 137-141.

Hartwell, R. ,M., “ İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin Nedenleri”, *Piyasa Dergisi*, 15-16, (2005),

İhsanoğlu, Ekmeleddin , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Klasik Bilim Geleneği’nin Tarihçesi” , *Türkler*, 11, (2002), s. 155.

Kaçar, Mustafa Kaçar, “Lagari Hasan Çelebi”, *TDVİA*, 16, s. 315.

Kıranlar, Safiye, “Cumhuriyet Döneminde Markalaşma Sürecinin Analizi (1923-1931)”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4, (2019), s. 642-664.

Köprülü, Orhan F. , Mustafa Uzun, “Akşemseddin”, *TDVİA*, 2, s. 299.

Küçükkalay, Mesut, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, (1997), s.51-68.

Mercan, Evren , “ Osmanlı Bahriyesi’nde İlk Denizaltılar: Abdülhamit ve Abdülmecid”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8, (2012), s. 163.

Soyak, Alkan, “Fikri ve Sinaî Mülkiyet Haklarının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi”, *Legal Fikri ve Sinaî Haklar Dergisi*, c. 1, (2005), s. 14.

Soyak, Alkan, “Fikri ve Sinaî Mülkiyet Hakları: Tanımı, Tarihsel Gelişimi ve GOÜ’LER Açısından Önemi”, *Legal Fikri ve Sinaî Haklar Dergisi*, (2005) c.1, s.14.

Şuayip, Ahmet, “İhtira Beratı” , *İlm-i Hukuk ve Mukayesei Kavanin Mecmnuası*, c.13, (1326), s.27-38.

Taş, Seyhan, “Fikri ve Sinaî Mülkiyet Alanındaki Sorunlar Gelişmeler ve Türkiye – AB İlişkileri Açısından Bir Değerlendirme” *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, c.1. , (2006), s.80-95.

Terzioğlu, Arslan , “ Türk İslam Kültür Çevresinde Uçma Denemeleri, Otomatik Makineler, Denizaltı ve Roket Teknolojisi” , *Türkler*, 11, s. 475.

Tokdemir, Hüseyin Gazi, “Harezmi” , *Bilim ve Teknik Dergisi*, (2012), 511, s. 91.

Unat, Yavuz, “Takiyüddin ve İstanbul Gözlemevi(Rasathanesi)”, *Türkler*, 11, (2002), s.277.

Unat, Yavuz, “Osmanlı Dönemi Astronomlarından Ali Kuşçu: Çalışmaları ve Batı’ya Etkileri”, *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu*, Ankara, 2014, s. 19.

Uzun, Mustafa, “Akşemseddin’in Hayatı, Eserleri Hakkında Bazı Meseleler”,
Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri, 1, (1989), s. 7.

Yayla, Yavuz, “Sanayi Devrimi’nde Patentin Rolü”, *TBB Dergisi*, (2014) c.114, s.224-227-228.

Tezler:

Esin Susam, *Osmanlı Sanayileşme Hareketleri ve Teşvik-i Sanayi Kanunu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s.59.

Kemal Özdi, *Fikri Mülkiyetin Küresel Ekonomi Politikası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 62.

Gazeteler:

Resmi Gazete, 27 Haziran 1995.

Arşiv Belgeleri:

BOA. A. DVN. MKL. 84/9.

BOA. A. DVN. MKL. 11/ 24.

BOA. A. MKT. MHM. 499/19.

BOA. BEO. 849/63646.

BOA. BEO. 984/73761 (1-1)

BOA. BEO. 1003/715175.

BOA. BEO. 101/ 7575.

BOA. BEO. 114/8540.

BOA. BEO. 115/8578.

BOA. BEO. 127/9521.

BOA. BEO. 1299/97407

BOA. BEO. 1440/107944.

BOA. BEO. 1555/116610.

BOA. BEO. 1849/138662.

BAO. BEO. 1888/141584.

BOA. BEO. 2241/168057.

BOA. BEO. 2298/172336.

BOA. BEO. 2506/187893.

BOA. BEO. 2716/ 203655.

BOA. BEO. 273/20412.

BOA. BEO. 300/22440.

BOA. BEO. 309/23151.

BOA. BEO. 397/29718.

BOA. BEO. 4170/312740.

BOA. BEO. 4258/319253.

BOA. BEO. 450/33710.

BOA. BEO. 461/34505.

BOA. BEO. 4651/348784.

BOA. BEO. 508/38060.

BOA. BEO. 525/39350.

BOA. BEO. 529/39656.

BOA. BEO. 645/48363.

BOA. BEO. 690/51721.

BOA. BEO. 737/50370;

BOA. BEO. 763/57180;

BOA. BEO. 849/63646.

BOA. BEO. 96/7181.

BOA. BEO. 984/73761.

BOA. BEO.422/3165;

BOA. C. İKTS. 37/1811.

BOA. DH. İD. 832/20.

BOA. DH. MKT. 1862/94.

BOA. DH. MKT. 2240/134

BOA. DH. MKT. 2234/103.

BOA. DH. MKT. 2259/79.

BOA. DH. MKT. 872/51.

BOA. DH. ŞFR. 139/28

BOA. HAT. 236/13093.

BOA. HR. HMŞ. İŞO 183/8.

BOA. HR. İD. 2004/48.

BOA. HR. İD. 2024/73.

BOA. HR. İD. 2129/62.

BOA. HR. İD. 2081/59.

BOA. HR. İD. 2019/50.

BOA. HR. SYS. 2862/72.

BOA. HR. TO. 448/84.

BOA. HR. TO. 329/72.

BOA. HR. TO. 451/16.

BOA. HR. TO. 529/91.

BOA. İ.DH. 1253/98313.

BOA. İ. HUS. 36/79.

BOA. İ. ŞD. 9/480.

BOA. MF. MKT. 1174/82.

BOA. MV. 86/66.

BOA. ŞD. 1173/19.

BOA. ŞD. 1181/27.

BOA. ŞD. 1267/1.

BOA. ŞD. 220/52.

BOA. ŞD. 3013/11.

BOA. ŞD. 501/3.

BOA. ŞD. 555/36.

BOA. ŞD. 713/4.

BOA. ŞD. 766/5.

BOA. ŞD.1173/10

BOA. ŞD. 753/4.

BOA. ŞD. 1224/76.

BOA. ŞD. 1173/39.

BOA. Y.A. HUS. 178/22.

BOA. Y.A. HUS. 257/77.

BOA. Y.A. HUS. 362/127.

BOA. Y.A.HUS 313/110 (1-1)

BOA. Y.A. RES. 10/57.

BOA. Y.A. RES. 112/38.

BOA. Y.MTV. 13/38.

BOA. Y.MTV. 150/99

BOA. Y.MTV. 20/17.

BOA. Y.MTV. 213/174.

BOA. Y.MTV. 236/66.

BOA. Y.MTV. 86/81.

BOA. Y.MTV. 93/58.

BOA. Y.PRK. EŞA 2/67.

ÖZGEÇMİŞ

Sıla Şahin köken itibarıyla Bayburt'lu olup 10.03.1989 tarihinde Düzce'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimi Düzce Sancaklar İlköğretim okulunda tamamlayıp Düzce Süper Lisesi'ne giriş hakkı kazandı. Ardından 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Üniversite hayatına başladı 2013 yılında buradan Tarih Lisans mezunu oldu. 2014 yılında aynı üniversite de Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisansına başlamıştır.

